

ISSN 2312-0665 (Print)
ISSN 2312-7546 (Online)

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди**

Випуск 63

Харків
ХНПУ імені Г. С. Сковороди
2025

УДК 81
Л 61

Наказом МОН України № 886 від 02.07.2020 збірник «Лінгвістичні дослідження» внесено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати наукових досліджень на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук, доктора філософії.

Спеціальність ДАК: *філологічні науки (мовознавство, українська мова)*.

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1223 від 31.10.2023.

Рекомендовано до друку вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (протокол № 16 від 02 грудня 2025 року)

Електронну версію журналу розміщено на сайті:

<http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics>

Журнал включено до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, OCLC WorldCat, Open Academic Journals Index (OAJI), Research Bible, Index Copernicus, Google Scholar, ERIH PLUS, BASE (Bielefeld Academic search Engine), ROAD, OpenAIRE, Scilit, fatcat!, OUCI, Sherpa Romeo.

ISSN 2312-0665 (Print), ISSN 2312-7546 (Online)

Редакційна колегія:

Піддубна Н. В. – гол. ред., д. ф. н., проф., проф. каф. укр. мови ім. професора Л. А. Лисиченко ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Осіпова Т. Ф.** – заст. гол. ред., д. ф. н., проф., в.о. зав. каф. укр. мови ім. професора Л. А. Лисиченко ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Голобородько К. Ю.** – д. ф. н., проф., декан укр. мовно-літ. фак-ту ім. Г. Ф. Квітки-Основ'яненка ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Гончар О. В.** – д. п. н., к. ф. н., проф., проф. Університету Яна Длугоша в Ченстохові (Польща); **Даниленко А. І.** – повний проф. каф. сучасних мов і культур Пейсівського ун-ту (м. Нью-Йорк, США); **Ковтун О. В.** – к. ф. н., доц., доц. каф. теорії і практики перекладу фак-ту іноз. мов Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса; **Костікова І. І.** – д. п. н., проф., зав. каф. теорії і практ. англ. мови і зарубіжної літератури ім. проф. Михайла Гетманця ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Маленко О. О.** – д. ф. н., проф., зав. каф. українознавства та лінгводидактики ім. О. Г. Муромцевої ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Ніка О. І.** – д. ф. н., проф., проф. каф. укр. мови та прикл. лінгвістики Ін-ту філології Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка; **Олексенко О. А.** – к. ф. н., проф., проф. каф. укр. мови ім. професора Л. А. Лисиченко ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Паліш В. А.** – д. ф. н., проф., проф. каф. укр. мови ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т»; **Петрова Т. О.** – д. ф. н., доц., проф. каф. укр. мови ХНУ ім. В. Н. Каразіна; **Попов С. Л.** – д. ф. н., проф., проф. каф. загал. та прикл. мовознавства ХНУ ім. В. Н. Каразіна; **Сазонова Я. Ю.** – д. ф. н., проф., зав. каф. загал. мовознавства і романо-германської філології ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Халіман О. В.** – д. ф. н., доц., викл. Відокремл. структурн. підрозд. «Полтав. фаховий коледж Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого».

Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2025. Вип. 63. 218 с.

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ГОРИЗОНТИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ (до читачів журналу *Лінгвістичні дослідження*)

Сучасне мовознавство відзначається високою динамікою розвитку теоретичних і прикладних напрямів, що поєднують класичні методи аналізу з інноваційними міждисциплінарними підходами. Представлений збірник статей демонструє різноманітність тем і методів, що охоплюють історію мови, граматику, термінологію, лінгвопоетику й дискурсологію. Особливу увагу приділено питанням мови як носія культурної й соціальної пам'яті, засобу когнітивного моделювання світу та інструменту художньої репрезентації. У збірнику окреслено взаємодію мовних явищ із соціокультурними, психолінгвістичними й комунікативними процесами, що репрезентує сучасні тенденції розвитку української та світової лінгвістики. Представлені праці демонструють міждисциплінарний підхід, що поєднує мовознавство, культурологію, історію, когнітивні науки, медіа- й соціальні дослідження, що водночас робить їх цінним внеском у розуміння сучасної мовної реальності.

Розділ «Історія мови» висвітлює процеси розвитку українського мовознавства та історичні аспекти мовної свідомості. **Т. А. Космеда** дослідила психолінгвістичні ідеї Івана Франка, простеживши, як учений актуалізував психологічні методи в аналізі поетичних текстів, розробив початки теорії асоціативного мислення, лінгвоперсоналогії й аналізу омовлення невербального складника мовлення, а також запропонував ключові терміни психолінгвістики. **А. А. Лучик** окреслила розвиток українського мовознавства в університетських центрах України (Київ, Харків, Львів, Одеса, Донецьк/Вінниця), продемонструвавши поступ від традиційних академічних знань до сучасних інновацій, що поєднують лінгвістичну інтуїцію з міждисциплінарними підходами й цифровими технологіями. **П. О. Луценко** здійснив фрагментарно-аспектуальний огляд досліджень дихотомії *свій – чужий*, простеживши еволюцію її осмислення — від фольклорно-етнографічного до дискурслінгвістичного етапу — і наголосивши на її когнітивній та ідентифікаційній функціях. **І. Ю. Шкіцька** показала

вплив колоніальної політики на формування й функціонування ділової української мови, відзначивши трансформації лексики й граматичних форм, заміщення питомих українських слів запозиченими, нехтування фемінітивами й домінування чоловічих форм.

Розділ «Граматика» присвячено аналізу мовних одиниць та конструкцій на різних рівнях. **М. П. Брус** дослідила лінгвалізацію образу жінки в *Добриловому Євангелії* 1164 року, акцентуючи увагу на етимологічному, словотвірному та лексичному рівнях, наголосивши на значущості писемних пам'яток для вивчення історії назв осіб жіночої статі. **М. В. Жуйкова** розглянула семантику конструкцій із прийменником *через*, визначивши сім типів відношень між предикатом і залежним іменником у знахідному відмінку й продемонструвавши розширення семантичного потенціалу прийменника. **Л. В. Чурсіна** дослідила англіцизми з формантом *-ing* у французькій мові, проаналізувавши їхню словотвірну активність, семантичну асиміляцію та проблему надмірності запозичень, і наголосила на важливості питання мовної чистоти для державної політики.

У розділі «**Термінологія**» досліджено формування спеціалізованих лексичних систем. **Я. В. Зіненко** розглянув фехтувальний спорт як соціокультурний феномен і фаховий дискурс водночас, описав його історію в Європі та Україні, процес формування професійної лексики та стійкої терміносистеми, а також акцентував роль метамови у соціальній інтеграції та ідентифікації спільноти фехтувальників. **О. М. Кримець** проаналізувала семантичне калькування в українській науково-технічній термінології, показавши, як запозичення значення й структури іншомовних одиниць, зокрема в ІТ та кібербезпеці, розширює семантичний потенціал мови та збагачує її новими термінологічними значеннями.

Розділ «Лінгвопоетика» присвячено взаємодії мови й художнього тексту. **В. О. Волошин, О. В. Радчук** та **О. О. Скоробогатова** охарактеризували функціонування біномів у поезії Бориса Олександрів та Ганни Черинь. **А. Л. Польщак** дослідила лексико-семантичні опозиції *хаос – порядок* у романі Г. К. Честертон «Людина, яка була четвергом», показавши їхню концептуальну та стилістичну роль у структуризації художньої дійсності. **Ю. В. Радченко** проаналізувала металогійний наратив війни в сучасній мілітарній поезії як репрезентант духовних трансформацій української мовосвідомості,

висвітливши спільні й авторські моделі наративу й мовні засоби метафоротворення, що формують образ війни.

Розділ «Дискурсологія» висвітлює сучасні комунікативні практики та медійну взаємодію. **Д. Ю. Сизонов** дослідив мультимодальність та інтертекстуальність у рекламі мілітарного часу, розглянувши способи взаємодії вербальних і візуальних компонентів, цитатності, алузійності та ремінісценцій у формуванні цілісного комунікативного впливу. **М. В. Марковська** проаналізувала топонімний простір роману О. Вільчинського «У степу під Авдіївкою», показавши багатофункційну роль топонімів у локалізації подій, їхню історичну та емоційну значущість у формуванні художньої й документальної достовірності тексту.

Розділ «Методика викладання мовних дисциплін» представлений статтею **А. Р. Жукової**, у якій авторка аналізує підвищення кваліфікації викладачів мовних дисциплін як ключовий компонент безперервного професійного розвитку в сучасній вищій освіті, окреслює основні аспекти професійного зростання та моделі підвищення кваліфікації, а також обґрунтовує необхідність модернізації цієї системи з урахуванням європейських стандартів і сучасних викликів.

Збірник ілюструє актуальність комплексного вивчення мови як багатовимірною феномену, що одночасно виявляється на історичному, граматичному, термінологічному, художньому та дискурсологічному рівнях. Опубліковані праці демонструють тісний зв'язок мовознавства з міждисциплінарними сферами – культурологією, когнітивними науками, медіазнавством, соціологією та історією, висвітлюють практичну значущість мовознавчих досліджень у сучасному соціокультурному контексті. Науковці доводять, що мова не лише відображає минуле і структурує думку, але й формує способи комунікації, художньої репрезентації та наукового знання, відкриваючи нові перспективи для досліджень у філології, міждисциплінарних проєктах і суспільствознавчих дослідженнях.

Бажаємо читачам плідного ознайомлення з матеріалами збірника й натхнення для подальших наукових пошуків!

Тетяна Осінова,
доктор філологічних наук, професор

ІСТОРИЯ МОВИ

УДК 811.161.2'23

Т. А. Космеда

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ІДЕЇ ІВАНА ФРАНКА (на матеріалі праці «Із секретів поетичної творчості»)

Дослідження виконано у фокусі антропо- й націєцентризму з актуалізацією проблематики української лінгвоісторіографії, що спроектовано на історію української психолінгвістики. Поставлено мету – стисло схарактеризувати основні постулати психолінгвістичної концепції Івана Франка, презентовані в праці «Із секретів поетичної творчості», та вказати на новаторство ученого. Продемонстровано, що І. Франко зробив перші кроки щодо актуалізації методів психології в дослідження поетичних текстів; розробив початки теорії асоціативного мислення, лінгвоперсонології, психологічних основ інтерпретації поетичного тексту, особливостей омовлення невербаліки, своєрідність моделювання чуттєвих образів-характеристик з урахуванням етнонаціональної специфіки; запропонував визначення важливих термінів психолінгвістики, серед яких асоціативність, асоціативні ланцюжки, перцепція, поетична фантазія, поетичне божевілля, поетичні сновидіння, психологічний смисл, психотип поета, сугестивність, категорії свідомого і підсвідомого, поняття психологічного смислу та ін.

Ключові слова: антропоцентризм, психолінгвістика, українська лінгвоісторіографія, націєцентризм, психолінгвістична концепція Івана Франка.

Kosmeda, T. Ukrainian Historiography: Psycholinguistic Ideas of Ivan Franko (as evidenced by “From the Secrets of Poetic Creativity”). *This study is conducted within the framework of anthropocentrism and nation-centrism, foregrounding issues in Ukrainian linguistic historiography as projected onto the development of Ukrainian psycholinguistics. The aim is to briefly outline the core tenets of Ivan Franko’s psycholinguistic concept as articulated in his work “From the Secrets of Poetic Creativity” and to underscore the innovative nature of his scholarly contributions. The analysis demonstrates that Franko was among the first to introduce psychological methods into the study of poetic texts. He laid the groundwork for the theory of associative thinking, linguopersonology, the psychological foundations of poetic text interpretation, and the verbalisation of non-verbal elements. He also conceptualised the modelling of sensuous characterological images, taking into*

account ethno-national specificity. Furthermore, Franko proposed definitions for a number of key psycholinguistic terms, including associativity, associative chains, perception, poetic imagination, poetic madness, poetic dreaming, psychological meaning, a poet's psychotype, suggestiveness, and the categories of the conscious and the subconscious, as well as the concept of psychological meaning.

Keywords: anthropocentrism, psycholinguistics, Ukrainian linguistic historiography, nation-centrism, Ivan Franko's psycholinguistic concept.

*Бувають такі доленосні години,
коли враз змінюється відчуття часу й
стає очевидною визначеність майбутнього минулим*
(Агеева, 2023: 9)

Вступ

Основними принципами сучасної української лінгвістики поряд з антропоцентризмом є, безперечно, націєцентризм – необхідність глибокого й усебічного знання національної традиції, забезпечення її тяглості. Сьогодні виникла нагальна потреба вивіщення засад української лінгвістичної історіографії – насамперед необхідно ліквідувати прогалини, піднести зумисно забуте, замовчуване, що було спровоковано російською імперською і радянською ідеологією. Зазначене – «ознака української гуманітаристики кінця ХХ – початку ХХІ ст.» (Черемська, 2020) загалом і найбільш актуальні завдання сучасного українського мовознавства зокрема. «Українська лінгвістична історіографія – це важливий напрям сучасного українського мовознавства, мета якого всебічно окреслити історію розвитку вітчизняного мовознавства від його початків до сьогодення, урахувавши формування й поступ наукових шкіл, осередків, а також з'ясувати внесок окремих мовознавців у розвиток української лінгвістики з урахуванням специфіки часу, простору, панівної ідеології, провідних наукових парадигм» (Космеда, 2022: 75).

Особливо «постраждала» в зазначеному ракурсі українська психолінгвістика, оскільки було нав'язано думку, що її в українському мовознавстві немає загалом. На зазначене неодноразово вказували вітчизняні вчені, зокрема В. Папіш наголошує: «Якби психологічний та суб'єктивний чинники мовлення, яким О. Потебня надавав величезне значення, надалі були більш розвинуті його послідовниками, насамперед Л. Булаховським, то **батьківщиною психолінгвістики сьогодні називали б не Америку, а Україну.** Становлення психолінгвістичного

напряму в українському мовознавстві пов'язують з іменами Д. Овсяннико-Куликовського (психологічне трактування мови текстів окремих письменників), І. Франка (психологічні засади студіювання поетичного мовлення, обґрунтування ролі підсвідомості в процесі створення поезії), В. Підмогильного (спроба психоаналітичного опису творчості І. Нечуя-Левицького)...» (Папіш, 2022: 13). Психолінгвістичну теорію І. Франко досліджували лише частково, зокрема Т. Космеда (див.: Космеда, 2000; Космеда, 2006), Г. Сюта (Сюта, 2017), Т. Осіпова (Осіпова, 2019), В. Папіш (Папіш, 2022; Папіш, 2024) та ін.

Об'єкт дослідження – вітчизняна психолінгвістична історіографія, а його *предмет* – психолінгвістична концепція Івана Франка.

Мета наукової розвідки – схарактеризувати основні постулати психолінгвістичної концепції Івана Франка. З метою співвідносяться такі завдання: (1) презентувати зміст знакової статті Івана Франка «Із секретів поетичної творчості», (2) виокремивши новаторські психолінгвістичні ідеї вченого.

Отже, *дослідницький матеріал* – наукова студія І. Франка «Із секретів поетичної творчості» (Франко 1979). Праця «Із секретів поетичної творчості» була вперше опублікована в журналі «Літературно-науковий вісник» (1898), тобто понад 100 років тому, однак до цього часу ідеї вченого належно не поціновані. Здійснюючи посилаання на електронне джерело, у якому міститься зазначена стаття, використовуватимемо абрєвіатуру Ф-ІСПТ, текст Франка подаємо курсивом, актуалізуючи авторський жирний шрифт.

Методи дослідження

Виокремлення теоретичних засад психолінгвістики в інтерпретації Івана Франка потребує актуалізації системи і загальнонаукових, і спеціальних лінгвістичних методів, до яких уналежнюємо традиційний *описовий* (для викладу теоретичного матеріалу); *моделювання* (для здійснення реконструкції психолінгвістичної концепції І. Франка); *ретроспекції* (для актуалізації часо-просторового виміру); метод *презентації наукової домінанти наукового тексту* (для з'ясування специфіки наукового мовомислення І. Франка в проекції на виклад ідей психолінгвістики); метод *інтерпретаційно-контекстуального аналізу* (для пояснення поняттєвих формулювань із метою їх системного упорядкування).

Виклад основного матеріалу

Концепція І. Франка торкається трактування низки важливих понять психолінгвістики й особливостей її поступу на базі досягнень психології. Дослідник вибудовує свою концепцію на основі постулатів грецької філософії (Арістотель, Геродот, Гесіод, Гомер, Платон та ін.), відомих філософів, психологів і мовознавців ХІХ – поч. ХХ ст. (Макс Дессуар, Вільгельм Вундт, Едуард Гартман, Густав Фехнер, Артур Шопенгауер, Гейман Штейнталь та ін.).

Спробуємо виокремити ключові аспекти новаторської психолінгвістичної концепції І. Франка для її популяризації в українському й зарубіжному науковому просторі.

1. Учений привернув увагу до поняття **сугестивності**, яке потрактовано ним у фокусі поетичної (поетична сугестія), наукової (сугестія вченого) і критичної (сугестія літературного критика) діяльності, що було на той час цілком новаторським. Наведімо про це твердженнями вченого: (а) *«поет розширює зміст нашого внутрішнього “я”, зворушуючи його до більшої або меншої глибини»* (Ф-ІСПТ); (б) *«розумові засоби підлягають тим самим психічним законам зціплення, асоціації образів і ідей, як усякі інші; значить, усяке нове зціплення, яке до нашої розумової скарбниці вносить вклад ученого, мусить розривати масу старих зціплень, які там були вже давніше, значить, мусить зворушити не тільки чисто розумові, логічні зв'язки, але весь духовий організм, значить, і чуття, що є постійним і неминучим резонансом всякого, хоч би й як абстрактно-розумового духового процесу»* (Ф-ІСПТ); (в) *«Літературна критика мусить бути, по нашій думці, поперед усього естетична, значить, входить в обсяг психології і мусить послуговуватися тими методами наукового дослідю, якими послугується сучасна психологія»* (Ф-ІСПТ).

2. Дослідник інтерпретує особливості **асоціативного мислення**, тобто закладає початки асоціативної психолінгвістики, поняття асоціацій, ланцюгової реакції, порівн.: *«крім своїх поглядів (значить, крім засобу свого знання), критик вносить у свій твір також свій темперамент (значить, засіб свого чуття і навіть хвилиних настроїв»* (Ф-ІСПТ); *«Нема сумніву, що спосіб, як в'яжуться одні з одними ідеї, репродуковані в певнім поетичнім творі, надає тому творові головну часть його колориту. От тим-то досвід над асоціацією ідей у поета може нам докинути дуже важний причинок до його*

характеристики» (Ф-ІСПТ). І. Франко виокремлює дві основні психологічні особливості духовної діяльності людини – це (а) потенціал репродукції вражень, накопичених досвідом, що є «*психічними копіями, ідеями*», і (б) прикмета «*того устрою, що одна така репродукована ідея викликає за собою іншу, цілі ряди інших ідей, ті знов, коли на них буде звернена особлива увага, викликають дальші ряди ідей, і так без кінця. Чим ясніше і докладніше репродукуються ідеї в людській душі, тим ясніше мислення; чим більші і різnorodні ряди ідей повстають за даним імпульсом, тим багатше духове життя. Ясність і прецизія репродукованих ідей – се перша основа наукової здібності; багатство і різnorodність їх – головна прикмета поетичної фантазії*» (Ф-ІСПТ). Учений ставить питання: «*Чи можна говорити про якусь спеціальну поетичну асоціацію ідей?*». І заперечно на нього відповідає, уважаючи ідею дослідження особливостей асоціативного мислення цілком новаторською. І це абсолютно однозначно, порівн.: «*А тим часом мені здається, що се питання вельми важне і вдячне, а в його розв'язці лежить ключ до зрозуміння маси індивідуальних прикмет різних поетів, різних шкіл і стилів поетичних, про котрі досі наговорено так багато шумних та неясних фраз*» (Ф-ІСПТ). Учений систематизує «*загальні закони асоціації ідей, які вислідила сучасна психологія*» (Ф-ІСПТ) і розмірковує «*наскільки поети держаться тих законів, чи, може, вибігають поза їх межі. Вундт (Physiolo-gische Psychologie, I, Ausgabel, 788, і діалії) бачить тільки два такі закони, а то 1) закон подібності (в найширшій значенні сього слова) і 2) закон привички*» (Ф-ІСПТ). Наголошуючи на вузькому розумінні асоціативного мислення, викладеного В. Вундтом, він указує на три закони асоціювання ідей, запропоновані Г. Штейнталем, що лягають в основу його психолінгвістичної концепції, порівн.: «*1. Душа повертає легше з непривичного стану до звичайного, ніж противно. 2. Душа йде легше за ходом дійсного руху, ніж супроти сього ходу, тобто легше від початку до кінця, ніж від кінця до початку (напр., від цегли і каміння до будинку легше, ніж від будинку до цеглини). Дійшовши до цілі, душа заспокоюється і лишається в тім спокої; ідея зняряду попихає її репродукувати той рух, якому має служити той зняряд. 3. Самостійний предмет трудніше репродукує несамостійний, цілість трудніше репродукує частину, ніж противно*» (Ф-ІСПТ). Як бачимо, асоціативність інтерпретовано через інтерпретацію поняття душа, духовна

творчість, тобто індивідуалізованої лінгвокреативної діяльності. Свої теоретичні твердження письменник ілюструє яскравими прикладами: **«Коли в нашій уяві повстане образ пожару, то мимоволі з сим образом в'яжуться й дальші образи: крик, метушня людей, голос дзвонів, гашення вогню і т. і. Се є звичайна асоціація, і наша думка мимоволі завсігди вертає до неї. Аби уявити собі, що люди серед пожару танцюють, бенкетують та співають, на се треба незвичайного напруження нашої уяви, треба праці або поетичної сугестії»** (Ф-ІСПТ). Для ілюстрації вдалих поетичних асоціацій письменник наводить приклади з текстів Т. Шевченка, зосереджуючись на особливостях моделювання художніх образів, тропів, насамперед уособлення, порівн.: **«До таких силомиць зчеплених асоціацій у Шевченка треба залічити чимало його улюблених зворотів, як ось: “недоля жартує”, “некло сміється”, “ніч стрепенулась”, “лихо сміється”, “закрий, серце, очі”, “лихо танцювало”, “журба в шинку мед-горілку поставцем кружала”, “шляхта кров'ю упилася” і т. д.»** (Ф-ІСПТ). Дослідник розмірковує про проблему декодування поетичних асоціацій, що закладена в художньому тексті його автором, особливу увагу надає контрасту, що, як відомо, належить до фаворитних тропів митця (див. про це: Космеда, 2006), порівн.: **«Се, очевидно, не випадкове явище, поет навмисне завдає труднощі нашій уяві, щоби розбурхати її, викликати в душі те саме занепокоєння, напруження, ту саму невпевність та тривогу, яка змальована в його віршах. Пориваючи нашу уяву від звичайних до незвичайних асоціацій, він досягає один з наймогутніших способів поетичного малювання – контраст»** (Ф-ІСПТ). Ідеться й про кольоративну асоціативність, уведено поняття шкали барв, порівн.: **«Що чинить маляр, кладучи на малюнку близько одну коло другої дві плями різних кольорів, що стоять далеко один від одного в шкалі барв, те саме досягає поет, шарпаючи в відповідній місці нашу уяву від звичайного асоціативного ряду до незвичайного або просто супротивного»** (Ф-ІСПТ). Наголошено, що **«се діється особливо в тих творах, де темою є мішані чуття, драматичні ситуації, сильні людські афекти та пристрасті. Зовсім інакше в малюнках ідилічних, спокійних, несконплікованих ситуацій, однорідних – усе одно, веселих чи сумних настроїв»** (Ф-ІСПТ).

3. Простежуємо розширення меж психології, актуалізацію методів психології в проєкції на дослідження художнього тексту, оскільки

митець переконаний, що **«естетика є властиво наука про почування, спеціально про відчування артистичної краси, – значить, є частиною психології...»** (Ф-ІСПТ); **«А в такому разі й основана на ній критика мусить бути психологічною і, тільки будучи такою, може користуватися й тими науковими методами досліду, які виробила сучасна психологія, – значить, може зробитися вповні науковою, спосібною до дійсного розвою, а не залежною від капризів та моди»** (Ф-ІСПТ). Науковець актуалізує питання про розвиток **«...новішої психології спеціально на полі естетики, прикладаючи ті методи до нашого поетичного матеріалу»** (Ф-ІСПТ).

4. Розглядає теоретик і **«загальнопсихологічні основи»** свого вчення, що впливають на **«процес поетичної творчості»**, зокрема йдеться **«про роль свідомості в процесі поетичної творчості, закони асоціації ідей і прикмети поетичної фантазії»** (Ф-ІСПТ), а також **«про зв'язок поетичної вдачі з душевними хворобами»** (Ф-ІСПТ), що було на той час цілком новаторським у філології, порівн.: **«При душевних хворобах таких, як манія і острий шал, ми бачимо, як надмір вражень робить неможливим усяке органічне думання. Ся велика ресорпційна сила нижньої свідомості має, зрештою, не тільки сю негативну користь; вона має також величезне позитивне значення, бо робить сю нижню свідомість величезним, невичерпаним магазином думок і почувань, багатим шпихліром, котрого засіки при корисних обставинах можуть відчинитися і видати з себе скарби, про які їх щасливий властитель не раз і сам не знав нічогосінько. Майже кождий чоловік має в собі величезне багатство ідей і почувань, хоча мало хто може і вміє користуватися ними. Бо все, що чоловік у своєму житті думав і читав, що ворушилось у його душі і розбуджувало його чуття, все те не пропадає, а робиться тривким, хоч звичайно скритим набутком його душі»** (Ф-ІСПТ).

5. Уявлено осмислення поняття **«творча індивідуальність»** (лінгвокреативна мовна особистість) і водночас міркування про поетичну творчість **«як божевілля», поетичну фантазію**. Для ілюстрації особливостей вияву поетичної фантазії І. Франко залучає тексти Т. Шевченка, порівн.: **«думка, що поетична творчість є щось відмінне від звичайного людського “я”, вносить до нього щось особливе, проривається не раз і у Шевченка. Він дуже часто обертається до своїх “дум” як до якихсь істот, окремих від нього, обдарованих власною волею»**

(Ф-ІСПТ). Учений порівнює поетичну фантазію із сонними привидами і навіть із галюцинаціями, порівн.: *«Се явище одної категорії; творячи свої постаті, поет в значній мірі чинить те саме, що природа, викликаючи в людській нервовій системі сонні візії та галюцинації. Значить, кождий чоловік у сні або в гарячці є до певної міри поет; студіюючи психологію сонних візій та галюцинацій, ми будемо мати важні причинки до пізнання поетичної фантазії і поетичної творчості»* (Ф-ІСПТ). Дослідник намагається презентувати механізм поетичної творчості через її порівняння зі сном: *«Поперед усього: як повстають сонні привиди? Щоби се вяснити, вийдім від звичайних вражень. Як повстають звичайні враження? Так, що зі зверхнього світу доходять до наших замислів певні механічні чи хімічні імпульси (тверді тіла, плини, запахи, тремтіння етеру або електричні рухи) і уділяються нашим нервам. Нерви проводять їх до певних мозкових центрів і в комірках нашої мозкової субстанції повстає образ того центру, з якого вийшов даний імпульс. Та вроджена сила нашого мозку така, що сей образ не уявляється нашій свідомості там, де він справді є, т. є. в комірках нашого мозку, а неначе в проекції у зверненім світі, там, відки вийшов імпульс або відки нам здається, що він вийшов. Се є джерело і спосіб нашої смислової перцепції (відбирання вражень зверхнього світу) та заразом джерело наших змислових ілюзій. Перша часть сього процесу, т. є. натиск імпульсів на наш організм і доношення їх до мозку, відбувається без нашого співуділу, зате друга часть – проектування вражень назверх, їх уміщування в зверхньому світі – відбувається не без праці нашого розуму, є здобутком довгого досвіду поколінь і кожного осібника, хоч, звичайно, відбувається зовсім несвідомо»* (Ф-ІСПТ). Творчіть поета І. Франко порівнює із чудом: *«І тут діється чудо. До мозкових центрів доходять, так сказати, телеграфічні звістки про якісь рухи, тони, блискавки і т. і., і ті центри на власну руку, не контрольовані периферичними нервами, але на підставі привички, витвореної тими нервами, уміщують усі ті телеграфовані звістки в зверхнім світі, а що він моментально задля нефункціонування периферичних нервів не існує для нашого організму, то мозкові центри самі з власного запасу творять собі той зверхній світ, т. є. викликають нагромаджені в них образи зверхнього світу, відповідні до тих свіжих вражень, які доходять до них. Так, напр., молекула крові натисне на слуховий нерв*

у голові, – і що ж діється? До слухового центру в мозку доходить від слухового нерва, так сказати, сліпий алярм. Центр перцепує се як гук, і в тій хвилі з-поміж образів, нагромаджених у тім центрі, встає один, чим-небудь схожий з тим звуком, напр., образ звуку пожерного дзвона» (Ф-ІСПТ). По-новаторський І. Франко дає розуміння поняття **сміслової перцепції**, актуалізуючи термін **закони асоціації**, ототожнює поетичну діяльність зі сновидіннями, класифікуючи їх на аналітичні й символічні, що проєктується на особливості моделювання поетичного тексту, порівн.: **«Крім тих снів, котрих основою є безпосереднє, внутрішнє чи зверхнє подразнення нервів і котрі я назвав би аналітичними, є ще інша категорія снів. Звісно, що наше духове життя в границях свідомості складається з двох категорій явищ: 1) враження – образи і їх комбінації – думання і 2) афекти – чуття – пристрасті. Отже ж, коли аналітичні сні відповідають більш-менш першій категорії, а властиво її двом нижчим ступеням, то другій категорії відповідають сні, котрі можна б назвати символічними й те, що на яві ми називаємо абстракційними словами, бачимо не раз у сні в якимсь одним конкретнім образі, взятім інколи зо сфери дуже далекої від даного предмета. <...> Ся символіка сонних привидів здавна звертала на себе увагу людей і була головною основою ворожби з снів (онейромантії) і приписування снам віщого, пророцького значення. Цікаво, що та сама здатність до символізування є також одною з головних характерних прикмет поетичної фантазії»** (Ф-ІСПТ); **«Поетична так само, як і сонна фантазія не любить абстрактів і загальників і залюбки транспонує їх на мову конкретних образів. Шекспір називає смерть “старим дзвонарем” або “лисим паламарем...”** (Ф-ІСПТ); **«Таких символічних образів багато майже в кожнім творі нашого Кобзаря; їх багатство, натуральність і пластика – се найліпше свідоцтво його великого поетичного таланту. Читаючи їх, ми бачимо наглядно, що він не підшукував їх, не мучився, komponуючи їх, що вони самі пили йому під перо, бо його поетична фантазія так само, як сонна фантазія кожного чоловіка, була самовладною паннею величезного скарбу вражень і ідей, нагромадженого в долішній свідомості поетовій, що вона так просто і без труду промовляла конкретними образами, як звичайний чоловік – абстрактами та логічними висновками»** (Ф-ІСПТ). І. Франко показує геніальність Т. Шевченка саме через категорії психолінгвістики.

6. Поетична творчість, на думку І. Франка, – це особлива психологічна діяльність, під час якої *«несвідомий елемент може грати важну чи, може, головну роль»* (Ф-ІСПТ), тобто йдеться про категорію підсвідомого. І хоча ця теорія лише зароджувалася, письменник наголошував на нагальній потребі її вивчення. Учений дає визначення поету, порівн.: *«Та є люди, котрі мають здібність видобувати ті глибоко заховані скарби своєї душі і давати їм вираз у зрозумілих для кожного словах. Отсі щасливо обдаровані психологічні Крези і копачі захованих скарбів – се й є наші поети»* (Ф-ІСПТ). Для характеристики особливостей творчої діяльності загалом І. Франко наводить такі слова: *«От і про померлого недавно Альфонса Доде відомо, що він цілими місяцями не міг написати ані одного рядка, в таких часах блукав по Парижу і по околиці, підслухав і записував уривки розмов, шкiцiував види, нотував настрої і враження, а ще більше дивився і думав. Та зате коли найшов на нього творчий настрій, він працював до 18 годин денно, день і ніч не виходив зі свого кабінету, руйнував своє здоров'я, поки новий твір цілком не вилився з його душі»* (Ф-ІСПТ).

7. Психічну діяльність, як уважає дослідник, не можна інтерпретувати як *«безсуперечну формулу»*. Розгорнуто важливу методологічну тезу сучасної психолінгвістики про те, що поетичний текст має множинність прочитань, що лягає на теорію про «смерть автора» Ролана Барта (1967).

8. І. Франка можна вналежнити до учених-експериментаторів, оскільки він схвалював експериментальні методи, що застосовуються в психології, акцентував на розвитку фізіологічної психології й перенесення цих методів у філологічну науку.

9. У розглядуваній праці йдеться і про новаторську теорію існування у свідомості людини Ego й Alter Ego, що виявляється і в її мовомисленні, оскільки під час творчої діяльності актуалізується діалог між ними. Але ця теорія розвинулася згодом, порівн.: *«...кожний чоловік, окрім свого свідомого “я”, мусить мати в своїм нутрі ще якесь друге “я”, котре має свою окрему свідомість і пам'ять, свій окремий суд, своє почуття, свій вибір, свою застанову і своє ділання – одним словом, має всі прикмети, що становлять психічну особу»* (Ф-ІСПТ); *«Отсю подвійну свідомість називає Дессуар дуже влучно “верхньою і нижньою свідомістю” (Ober-und Unterbewusstseins)»*

(Ф-ІСПТ); Верхня свідомість характеризується глибокою верствою *«психічного життя, що звичайно лежить в тіні, та проте не менше важне, а для багатьох людей далеко важніше, ніж уся, хоч і як багата діяльність верхньої верстви. Найбільша часть того, що чоловік зазнав в житті, найбільша часть усіх тих сугестій, які називаємо вихованням і в яких чоловік вбирає в себе здобутки многотисячолітньої культурної праці всього людського роду, перейшовши через ясну верству верхньої свідомості, помалу темніє, щезає з поверхні, тоне в глибокій криниці нашої душі і лежить там погребана, як золото в підземних жилах»* (Ф-ІСПТ).

10. І. Франко переконаний, що поет належить до особливого психічного типу митця, однак ще не знає, як назвати цей психотип, порівн.: *«Психолог <...> мусить поетичну вдачу признати окремих, психічним типом. Нам байдуже, чи він разом з Ломброзо назве сей тип хоробливим, чи по давній термінології – геніальним; для науки важне пізнання його основної прикмети: еруптивності його нижньої свідомості, т. є. її здібності час від часу піднімати цілі комплекси давно погребаних вражень і споминів, покомбінованих, не раз також несвідомо, одні з одними на денне світло верхньої свідомості. А літературний критик власне в тій перевазі несвідомого при творчій процесі має певний критерій до оцінки, за якими творами стоїть правдивий поетичний талант, правдиве “вітхнення”, а де є холодне, розумове, свідоме складання, гола техніка, дилетантизм. Відсуваючи набік твори дилетантів, котрі, зрештою, не раз можуть бути і гарні і цінні чи то для психолога, чи для соціолога, чи для політика, критик тільки на творах правдивих, вроджених поетів буде студіювати секрети їх творчості...»* (Ф-ІСПТ). Простежуємо намагання ідентифікувати поняття геніальності, геніальної мовної особистості.

11. Іван Франко розрізняє поняття значення і смисл, надаючи багато роздумів щодо інтерпретації механізму моделювання поетичних смислів як психолінгвістичного поняття. Він наголошує: *«Все, що ми знаємо, є продуктом наших змислів – тобто доходить із зверхнього світу до наших мозкових центрів за посередництвом змислів. Ми знаємо зверхній світ не такий, як він є на ділі, а тільки такий, яким нам показують його наші змисли; поза ними ми не маємо ніякого способу пізнання, і всі поступи наук і самого пізнання полягають на*

тім, що ми вчимося контролювати матеріали, передані нам одним змислом, матеріалами, які передають інші змисли, а надто в науковій і поетичній літературі маємо зложений безмірний запас таких же змислових досвідів, їх комбінацій і абстракцій, а також великий запас чуттєвих зворушень найрізніших людей і многих поколінь» (Ф-ІСПТ).

12. Саме геніальний І. Франко намагався запропонувати наукове визначення психолінгвістичного терміна **душа**. Він вважає, що душа – це узагальнене абстрактне поняття, що презентує природу людського організму як здатність до вияву духовності й складається з пам'яті, свідомості, чуття і волі (душевного імперативу), порівн.: *«Але наш організм не є самим тільки рецептивним апаратом: обік змислів, що приносять нам враження зверхнього світу, у нас є органи власної внутрішньої діяльності, не зовсім залежні від змислових імпульсів, хоча нерозривно зв'язані з самою природою нашого організму. **Всі об'яви функції тих внутрішніх органів називаємо збірною назвою “душа”**. Розрізняємо кілька головних об'явів душевного життя; **пам'ять**, тобто можливість перераховування і репродукування давніх вражень або взагалі давніх імпульсів та змін у нашій організмі, далі – **свідомість**, тобто можливість відчувати враження, імпульси і зміни як щось окреме від **нашого внутрішнього “я”**, **чуття**, тобто можливість реагування на зверхні або внутрішні імпульси, фантазію, тобто можливість комбінування і перетворювання образів, достарчуваних пам'яттю, і, вкінці, **волю**, тобто можливість звершення наших фізичних чи духовних сил в якимсь одним напрямі»* (Ф-ІСПТ). Компоненти душі виконують, на думку І. Франка, відповідні функції, що проектується і на поетичну творчість.

13. Заслугою І. Франка є й те, що він докладно схарактеризував вплив невербаліки на поетичне мовомислення – особливості омовлення образів зору, слуху, запаху, дотику, смаку. Він наголошував, що *«не всі змисли однаково важні для розвою нашої душі, і вже елементарна психологія розрізняє вищі і нижчі змисли, тобто такі, що мають свої спеціальні і високорозвинені органи (зір, слух, смак, запах), і такі, що не мають таких органів (дотик зверхній і внутрішній)»* (Ф-ІСПТ). Учений переконаний, що *«з психологічного погляду, крім зору і слуху, найважливіший власне дотик, бо він дозволяє нам пізнавати такі важні прикмети зверхнього світу, як **об'єм, консистенцію** (твердість, гладкість і т. ін.) і **віддалення тіл**, тимчасом*

коли зір дає нам поняття простору, світла, барв, а слух – поняття тонів і часу (наступства явищ одних за одними). Смак і запах, хоч безмірно важні для фізіології нашого тіла, для психології мають далеко меншу вагу. Відповідно до цього і наша мова найбагатша на означення вражень зору, менше багата, але все-таки досить багата на означення вражень слуху і дотику, а найбідніша на означення вражень смаку і запаху. Ся мова дає нам тисячі способів на означення далечини, світла в його нюансах, цілої шкали кольорів, цілої шкали тонів, шумів і шелестів, цілої безлічі тіл, але вона досить убога на означення різних смаків, а ще бідніша на означення запахів» (Ф-ІСПТ). Отже, маємо міркування про шкалу виміру значенності чуттєвих характеристик, що також на сьогодні не презентовано у працях лінгвістів, порівн.: «знаходимо і в поезії різних часів і народів зглядно **найменше зображення вражень смакових і запахових, значно більше вражень дотику і слуху, а найбільше вражень зору**» (Ф-ІСПТ); «На означеннях різних запахових вражень має мова дуже мало слів» (Ф-ІСПТ); «...чим примітивніше життя чоловіка, чим примітивніша поезія, тим меншу роль грає запах, тим бідніша мова на його означення, тим менше згадують про нього поети» (Ф-ІСПТ). Цікавими й абсолютно новаторськими є міркування про ментальність народів, що виявляється у сприйнятті світу органами чуття, порівн.: «Орієнтальні народи, старі єгиптяни, євреї, вавілоняни, здавна були далеко більше вразливі на запахи, і вони здавна грають більшу роль в їх поезії, ніж у європейців. У староегипетській повісті про двох братів запах волосся молодой жінки, котрого жмуток ухопив Ніл і заніс до царської пральні, передається одержі фараоновій і розбуджує у фараона непобориме бажання – знайти владительку цього пахучого волосся» (Ф-ІСПТ). Цінними є зауваги про те, що «в нашій поезії не стрічаємо такої гіпертрофії запахового зміслу. В народних піснях запах грає дуже малу роль, а такі звороти, як “коло мене, молодого, мандрівочка пахне”, занадто ще слабкі, щоб викликати у слухачів хоч бліду ремінісценцію конкретного враження. У Шевченка не стрічаємо образів, узятих з цього зміслу, коли не числити переспіву псалмів Давидових; щонайбільше зазначено у нього неприємні запахові враження, як “маслак смердячий”» (Ф-ІСПТ). Письменник простежив, що «**враження смаку далеко частіше попадаються в нашій поезії вже хоч би для того, що абстракції тих вражень у нашій і у многих інших мовах**

служать для вислову приємного і неприємного чуття взагалі. “Солодкий”, “гіркий”, “квасний”, “солоний”, “терпкий” мають різnorodні значення. В народних піснях і поговірках раз у раз знаходимо такі епітети, як “любку мій солодкий”, “гірка година”, “на дворі кваситься”, “солоні продав”, “гірко заробиш, солодко з’їси”. Те саме бачимо і в інших мовах, і досить буде нагадати латинське “*Dulce et decorum pro patria mori*”, *susser lip* (солодке тіло) у старонімецьких міннезінгерів, Міккелічеве “*z ust słodycze wysysać*” (“*Czaty*”) і т. і.» (Ф-ІСПТ). І. Франко ділиться своїми спостереженнями щодо специфіки омовлення дотику, порівн.: **«Змисл дотику, як ми вже згадали, служить нам до пізнання не тільки форми тіл, їх консистенції, поверхні і температури, але також їх віддалення, корегуючи тут ненастанно змисл зору. Відси походить те інтенсивне явище, що первісні міри майже всі взяті з обсягу дотику, мірою майже все було людське тіло, наш народ і досі ще вживає таких примітивних означень, як: дошка груба на два пальці, довга на три п’яді, вода глибока на два хлопа, відси до нього нема і ста кроків. Зрештою, і загальніші міри: локоть, стопа, сажень (доти сягне чоловік) мають явні сліди мірення людським тілом. Не диво, що сей змисл, такий важний для психічного розвою кожної людини, дав нашій мові, а тим самим і поезії багато інтересних і важних термінів та епітетів, котрими послугуємося в найрізніших значеннях, не раз не думаючи про їх первісне призначення. І так говоримо: то тяжка справа, легко мені на душі, се піде гладко, гаряче любити, холодна розпука, квадратний дурень, гладка дівчина, рогата душа, твердий характер, м’яка вдача, слизька спекуляція, гороїжитися і т. ін., і при тім в нашій душі виринають образи різного роду, але не дотикові, хоч певно, ще несвідомо примішуються їй вони, даючи тим іншим образам певний окремий колорит. Нема що мовити, що їй поезія мусить користати з тих образів, нагромаджених уже в самій скарбівні мови, тим більше що вони вже поетичні самі собою»** (Ф-ІСПТ).

Письменник наголошує на вміння поетів поєднувати різні чуттєві асоціації (**«...поет може в кожній хвилі з домени зорового змислу перескочити в домену всякого іншого змислу»**) (Ф-ІСПТ)): (а) дотику й зору одночасно, наприклад: **«Коли говоримо “товариський кружок”, “широкий круг слухачів”, то хоча при тім враження дотику круглої форми й не виринає в нашій душі, а радше являється нам враження зорове: кільканадцять людей, що стоять довкола якогось**

одного, – а все-таки зв'язок між тими сферами вражень ще не порвався» (Ф-ІСПТ), слуху й зору – **«комбінація слухового образу з зоровим надає цілому реченню незвичайний, яскравий колорит. Те саме треба сказати про такі звороти, як “елеєм слово потекло”, “арена звіром заревла”»** (Ф-ІСПТ) чи зору, слуху й дотику: **«...не раз поет якесь велике зорове або слухове враження розбирає на дрібні дотикові враження і при їх допомозі силкується викликати в нашій душі образ, зовсім відмінний від тих складників»** (Ф-ІСПТ) або (б) змальовувати на їх основі контрасту, зокрема протиставляючи слухові і дотикові образи: **«Роль слуху в нашій психічній житті безмірно велика. Світ тонів, гуків, шелестів, тиші – безмежний; він дає звірам і людям першу можливість порозуміватися, передавати собі взаємно враження і бажання. У людей на його основі виробилася мова, перша і дуже багата, хоч, буквально беручи, на повітрі збудована скарбівня людських досвідів, спостережень, поглядів і чуття, людської цивілізації. Змисл слуху, в контрасті до змислу дотику, дає нам пізнати цілі ряди явищ моментальних, невловимих, летючих, цілі ряди змін наглих і сильних, що вражають нашу душу; до поняття твердості, постійності, форм, місця він додає поняття переміни, часу. Не диво, що і в поезії сей змисл грає велику роль, що поетові дуже часто приходить апелювати до нього, тим більше що поезія загалом первісна була призначена для нього, була співом, рецитацією, оповіданням, грою»** (Ф-ІСПТ).

Висновки

«Із секретів поетичної творчості» уважали насамперед теоретичною працею, у якій І. Франко викладає свої погляди на завдання художньої літератури, де він наголошує, що оцінка твору має ґрунтуватися на таланті автора та літературно-естетичних цінностях, однак не протестували наявність психолінгвістичної концепції письменника, системи психолінгвістичних ідей, що актуальні до сьогодні.

Новаторство Івана Франка полягало в тому, що він:

(1) розмірковував про залучення методів психології в царину філології (дослідження поетичних текстів), пропагував експериментальні методи, тим самим декларуючи вихідні положення психолінгвістики;

(2) розробив початки асоціативного напрямку в психолінгвістиці, розмірковуючи над поняттями *асоціація*, *асоціативність*, *асоціативні ланцюжки*, схарактеризував загальні закони асоціації ідей з актуалізацією понять *душа*, *духовна творчість*, *кольоративна асоціативність*, *декодування поетичних асоціацій*;

(3) презентував зародки теорії лінгвоперсонології, розмірковуючи про особливості *творчої індивідуальності*, *поетичної вдачі (душі)*, *натхнення поета*, *ознак геніальності*, наголосивши на тому, що існує особливий *психотип поета*;

(4) надав дескрипцію механізму породження поетичної творчості (поетичної діяльності), розглядаючи її як вияв *творчого настрою*, *поетичної фантазії*, яку порівнював із (а) *хворобливим станом душі*, «*виявом божевілля*», (б) зі *сновидіннями (сонними привидами)*, класифікуючи сни на аналітичні й символічні, наголошував на здатності поетів моделювати символи, які можуть породжувати (в) навіть поетичні *галюцинації*, (г) творчість поета номінує *чудом*;

(5) учений запропонував визначення важливих термінів психолінгвістики, серед яких *сугестивність*, що по-різному виявляється в поетичному, науковому й критичному типах дискурсу, *перцепція (сміслова перцепція)*, категорії *свідомого і підсвідомого*, поняття *психологічного смислу*;

(6) важливим є твердження поета про множинність прочитань, смислового декодування поетичних текстів, а також про існування у свідомості людини іпостасей Ego й Alter Ego, що вступають у діалог і сприяють творчій діяльності;

(7) І. Франк пропонує свої роздуми в галузі теорії омовлення невербалики в поетичному тексті, що також уналежнюємо до новаторських ідей письменника, зокрема йдеться про вияв етноментальності щодо моделювання чуттєвих образів (зорових, слухових, смакових, дотикових) у поетичному тексті (ідеться про *шкалу виміру значеннєвості чуттєвих характеристик*), виокремлено особливості поєднання різних смислів, що базовані на поєднанні різних чуттєвих асоціацій у комбінаціях, однак зазначене презентовано крізь призму психолінгвістичних засад.

Перспектива дослідження полягає в потребі подальшого висвітлення забутої спадщини українського мовознавства й розширенні меж вітчизняної історіографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва, В. (2023). За лаштунками імперії. *Есеї про українсько-російські культурні відносини*. 2-е вид., випр. Київ; Віхола. 2. **Космеда, Т.** (2000). *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки*: моногр. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 3. **Космеда, Т.** (2022). Лінгвоісторіографія української лінгвістики XXI століття: жанрові різновиди репрезентації. *Studia Ukrainica Varsoviensia*, 10, 75–87. 4. **Космеда, Т.** (2006). *Комунікативна компетенція І. Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри*: моногр. Львів: ПАІС. 5. **Сюта, Г. М.** (2017). *Цитатний тезаурус української поетичної мови XX століття*. Київ: Інститут української мови НАНУ. 6. **Осіпова, Т.** (2019). *Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки*: моногр. Харків: Вид-во Іванченка І. С. 7. **Папіш, В. А.** (2022). *Лінгвопсихоакцентуація елітарної мовної особистості: теорія, історія, дискурсивна практика*: моногр. Вінниця-Ужгород: Поліграфцентр «Ліра». 8. **Папіш, В.** (2024). Львівський науковий психолінгвістичний осередок. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 18, 221–238. 9. **Франко, І.** (1979). *Із секретів поетичної творчості*. У Франко І. Я. *Зібрання творів у 50-и томах* (Т. 31). (с. 45–119). К.: Наук. думка. Узято з https://chtyvo.org.ua/authors/franko/zibrannia_tvoriv_u_50_tomakh_t31/. 10. **Черемська, О. С.** (2021). Харківська філологічна школа в історії українського мовознавства 20–30-х рр. XX ст. (Автореф. ... докт. філол. наук). Київ: Інститут української мови НАН України.

REFERENCES

1. **Aheieva, V.** (2023). *Za lashtunkamy imperii. Esei pro ukraïnsko-rosiïski kulturni vidnosyny* [Behind the Empire's Curtain: Essays on Ukrainian-Russian Cultural Relations]. 2-e vyd., vypr. Kyiv; Vikhola [in Ukrainian]. 2. **Kosmeda, T.** (2000). *Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky: formuvannia i rozvytok katehorii otsinky* [Axiological Aspects of Pragmalinguistics: The Formation and Development of the Category of Evaluation]: monohr. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian]. 3. **Kosmeda, T.** (2022). *Linhvoistoriohrafia ukrainskoi linhvistyky XXI stolittia: zhanrovi riznovydy reprezentatsii* [Linguistic Historiography of Ukrainian Linguistics in the 21st Century: Genre Varieties of Representation]. *Studia Ukrainica Varsoviensia*, 10, 75–87 [in Ukrainian]. 4. **Kosmeda, T.** (2006). *Komunikativna kompetentsiia I. Franka: mizhkulturni, interpersonalni, rytorychni vymiry* [Ivan Franko's Communicative Competence: Intercultural, Interpersonal, and Rhetorical Dimensions]: monohr. Lviv: PAIS [in Ukrainian]. 5. **Siuta, H. M.** (2017). *Tsyatnyi tezaurus ukrainskoi poetichnoi movy XX stolittia* [The Quotation Thesaurus of the Ukrainian Poetic Language of the 20th Century]. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NANU [in Ukrainian]. 6. **Osipova, T.** (2019). *Neverbalna komunikatsiia ta svoieridnist yii omovlennia v ukrainskomu dyskursi: fenomen verbalizatsii neverbaliky* [Nonverbal Communication and the Specificity of Its Verbalization in Ukrainian Discourse: The Phenomenon of Verbalizing Nonverbality]: monohr. Kharkiv: Vyd-vo Ivanchenka I. S. [in Ukrainian]. 7. **Papish, V. A.** (2022). *Linhvopsykhoaktsentuat-siia elitarnoi movnoi osobystosti: teoriia, istoriia, dyskursyvna praktyka* [Linguopsychological Accentuation of the Elite Linguistic Personality: Theory, History, and Discursive Practice]: monohr. Vinnytsia-Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira» [in Ukrainian]. 8. **Papish, V.** (2024). *Lvivskiyi naukoviy psykholinhvistychniy oseredok* [The Lviv School of Psycholinguistics]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi – Theory and Practice*

of Teaching Ukrainian as a Foreign Language, 18, 221–238 [in Ukrainian]. 9. **Franko, I.** (1979). *Iz sekretiv poetychnoi tvorhosti. Podaietsia za vydanniam [From the Secrets of Poetic Craft]*. In *Franko, I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh [Collected Works in 50 Volumes]*. (T. 31). (pp. 45–119). K. : Nauk. Dumka. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/franko/zibrannia_tvoriv_u_50_tomakh_t31/ [in Ukrainian]. 10. **Cheremskia, O. S.** (2021). *Kharkivska filoholichna shkola v istorii ukrainskoho movoznavstva 20–30-h rr. XX st. [The Kharkiv Philological School in the History of Ukrainian Linguistics of the 1920s–1930s]. Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21021, Україна.

E-mail: tkosmeda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Kosmeda, Tetyana – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature; Vasyl Stus Donetsk National University; 21 600-richchia Str., Vinnytsia, 21021, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 01 серпня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 01 жовтня 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Космеда Т. А. Українська історіографія: психолінгвістичні ідеї Івана Франка (на матеріалі праці «Із секретів поетичної творчості»). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2025. Вип. 63. С. 6–23. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.01>

АРА: Космеда, Т. А. (2025). Українська історіографія: психолінгвістичні ідеї Івана Франка (на матеріалі праці «Із секретів поетичної творчості»). *Лінгвістичні дослідження*, 63, 6–23. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.01>

РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОГО МОВОЗНАВСТВА В УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ ЦЕНТРАХ: ВІД ТРАДИЦІЇ ДО ІННОВАЦІЇ

У статті досліджено етапи становлення українського загального мовознавства в університетських центрах, зокрема в Києві, Харкові, Львові, Донецьку (Вінниці). Проаналізовано трансформацію традиційних академічних моделей під впливом сучасних міждисциплінарних підходів, цифрових технологій та філософії мови. Особливу увагу приділено інтеграції лінгвістичної інтуїції в наукову методологію. Висвітлено роль українських лінгвістичних центрів у формуванні нових освітніх програм, корпусних ресурсів і типологічних досліджень. Стаття окреслює перехід від спадкоємності до інновації як ключовий вектор розвитку сучасної лінгвістики в Україні.

Ключові слова: загальне мовознавство, університетські центри загального мовознавства, методологія, теорія, парадигма, міждисциплінарність.

Luchyk, A. National Linguistics Development in Ukrainian University Centres: From Tradition to Innovation. *The article explores the stages of Ukrainian general linguistics development within university centres, particularly in Kyiv, Kharkiv, Lviv, and Donetsk (Vinnytsia). It traces the evolution of scholarly schools formed around departments of general linguistics, which serve as carriers of academic memory, methodological continuity, and intellectual identity. The study examines the interaction between regional linguistic traditions, their role in shaping a national scholarly space, and the prospects for interdisciplinary integration of linguistics with philosophy, informatics, and pedagogy. The transformation of classical academic models is analysed in light of contemporary approaches – cognitive linguistics, corpus technologies, digital humanities, and language philosophy. Special attention is given to the integration of linguistic intuition into scientific methodology, particularly in the context of educational materials, typological descriptions, and ethical co-authorship. The role of Ukrainian linguistic centres in developing new educational programs, electronic resources, and inter-university projects is highlighted. The article outlines the transition from scholarly inheritance to innovation as a key vector in the development of modern linguistics in Ukraine. It is revealed that general linguistics functions as a networked, open, and dynamic space, capable of adaptation, renewal, and dialogue with global academic trends.*

Keywords: general linguistics, general linguistics' university centres, methodology, theory, paradigm, interdisciplinary.

Вступ

Українське загальне мовознавство має глибокі традиції, що сягають часів Київської Русі, проте справжнього розквіту набуло у ХХ столітті, передусім, завдяки працям видатного українського вченого О. О. Потебні, на загальнотеоретичний спадок якого зорієнтовані як академічні установи, так і наукові центри вітчизняних університетів.

Необхідність пропонованого дослідження зумовлена потребою осмислення траєкторій розвитку загального мовознавства в українських університетських центрах як складників національної наукової традиції та як простору для інноваційних теоретичних пошуків. У контексті трансформації освітніх і наукових парадигм важливо виявити, як різні кафедри загального мовознавства зберігають спадковість, адаптують класичні підходи та інтегруються в глобальний лінгвістичний дискурс.

Проблема дослідження полягає в недостатньому узагальненні регіональних моделей розвитку загального мовознавства, їхнього внеску у формування сучасної української лінгвістичної думки та перспектив міждисциплінарної інтеграції. І досі залишаються не висвітленими питання про взаємодію традиції й інновації, про роль кафедр як інституційних носіїв наукової тягlosti та генераторів нових методологій.

Мета дослідження – узагальнити напрями розвитку загального мовознавства в українських університетських центрах, виявити розв’язані проблеми та окреслити перспективи подальших наукових пошуків. З поставленої мети випливають такі **завдання**: 1) проаналізувати історико-наукові траєкторії провідних кафедр загального мовознавства; 2) виявити методологічні зрушення та інноваційні підходи; 3) сформулювати узагальнений висновок про сучасний стан і горизонти розвитку галузі.

Методи дослідження

Методологічною основою дослідження є поєднання історико-наукового аналізу, порівняльного опису інституційних моделей та елементів дискурсивного аналізу. Застосовано **методи**: історико-генетичний – для реконструкції наукової тягlosti та еволюції мовознавчих шкіл; порівняльно-типологічний – для зіставлення методологічних орієнтацій різних кафедр; контент-аналізу – для вивчення публікацій,

освітніх програм; метод інституційного аналізу – для оцінки ролі кафедр як наукових і освітніх центрів.

Виклад основного матеріалу

Харківські університетські центри загального мовознавства.

Ідеї видатного українського мовознавця О. О. Потебні знайшли продовження в дослідженнях наступних поколінь. Серед його учнів і послідовників вирізнялися представники Харківської наукової спільноти, які вже на початку ХХ століття сформували лінгвістичну школу на основі потебнянської теорії.

До цієї школи належали безпосередні учні О. О. Потебні – А. С. Будилович, А. В. Ветухов, А. Г. Горнфельд, В. А. Лезін, В. І. Харцієв, а також дослідники, які розвивали його наукові ідеї: О. В. Попов, Д. М. Овсянико-Куликовський, Б. М. Ляпунов. У 1920-х роках при Харківському інституті народної освіти імені О. О. Потебні було створено науково-дослідну кафедру мовознавства, що мала на меті координацію лінгвістичних досліджень.

Однак українське радянське мовознавство першої половини ХХ століття значною мірою належить до доби «розстріляного Відродження». Ця трагічна історична доба торкнулась і учнів О. О. Потебні, деяких із них згадують як тих, хто так і не зміг реалізувати потенціал свого вчителя. Так, В. І. Харцієв з 1930-х років перебував у полі зору радянських спецслужб, а в 1936 році його було заарештовано. Через політичні обставини він не мав змоги реалізувати свої наукові задуми. Зникли і його папери, а також деякі рукописи О. О. Потебні. Місце поховання В. І. Харцієва, імовірно, у місті Кірово (нині Кропивницький), досі не встановлено.

Найвідомішими представниками харківської лінгвістичної традиції періоду 1920–1930-х років були Л. А. Булаховський і Ю. В. Шевельов. Під час роботи в Харківському університеті та Харківському педагогічному інституті студентами Л. А. Булаховського були І. К. Білолід, Ф. П. Медведєв, Ю. В. Шевельов, двоє останніх згодом стали його аспірантами. Саме харківський період сприяв написанню одного із перших українськомовних посібників із загального мовознавства «Основи мовознавства», опублікованого в Харкові 1940 р. Щоправда, передувала цьому робота Л. А. Булаховського над першим посібником із загального мовознавства українською мовою, що вийшов

за авторством професора тоді ще Дніпропетровського інституту народної освіти І. І. Завадовського. Зазначений посібник теж мав назву «Основи мовознавства» (Завадовський, 1928). Л. А. Булаховський вніс у цей підручник суттєві зміни, які стосувалися структурної систематизації матеріалу, зокрема, більшої чіткості у класифікації мовних явищ, особливо в розділах про фонетику та морфологію; відбулося уточнення дефініцій, коли деякі визначення, подані І. І. Завадовським у першому виданні, були переформульовані або конкретизовані відповідно до академічних стандартів, був розширений термінологічний апарат. Л. А. Булаховський як фахівець із лінгвостилістики вдосконалив мовну подачу матеріалу, зробивши текст більш академічним і менш публіцистичним.

Як результат цієї роботи в 1930 р. вийшло друге видання «Основи мовознавства» за авторства Л. А. Булаховського й І. І. Завадовського (Завадовський & Булаховський, 1930). Це видання стало результатом співпраці двох провідних мовознавців і було адаптоване до нових освітніх стандартів УРСР.

Варто зазначити, що першою вітчизняною працею загальномовознавчого характеру, де розглядалися питання походження мови, закономірностей її розвитку, структури, роль мови в суспільному житті, автором якої був теж професор Харківського університету І. С. Ризький, стала «Введение в круг словесности» (Ризький, 1806), щоправда, написана російською мовою.

Протягом уже 1931 року Л. А. Булаховський опублікував кілька лекцій із загального мовознавства: «Основи мовознавства. Лекція II. Соціальна природа мови» (Булаховський, 1931а), «Основи мовознавства. Лекції III–IV. Стилiстичні засоби мови» (Булаховський, 1931б), «Основи мовознавства. Лекція VI. Ритмо-мелодика» (Булаховський, 1931в). Після переїзду до Києва він видав посібник російською мовою «Введение в языкознание» (Булаховський, 1953).

Як писали І. К. Білодід і Т. Б. Лукінова у передмові до п'ятитомного зібрання праць Л. А. Булаховського: «Для Булаховського О. О. Потєбня завжди був і залишався передовим ученим-гуманістом, “прапором Харківського університету” свого часу, борцем проти реакції, за рівноправність національних мов, ученим-мислителем, могутнім розумом і скромною, лагідною, бентежною людиною» (Білодід & Лукінова, 1975: 20).

Ю. В. Шевельов, учень Л. А. Булаховського та продовжувач і популяризатор ідей О. О. Потебні, певною мірою може бути зарахований до Харківської лінгвістичної школи, попри те, що значну частину свого творчого шляху він провів за кордоном. Сам учений неодноразово засвідчував свою належність до цієї традиції. У листі до професора ХНУ ім. В. Н. Каразіна І. В. Муромцева щодо статті «Покоління двадцятих років в українському мовознавстві», передрукованої 1992 року в газеті «Слово», Ю. В. Шевельов писав: «Чи Ви знаєте мою статейку про "київську" й "харківську" школи в мовознавстві двадцятих років? Якщо я кудись належу, то до харківської» (Листування..., 2014: 332–333.)

І. В. Муромцев у статті «Ю. Шевельов – історик українського і світового мовознавства» засвідчив важливе місце Ю. В. Шевельова в українській науковій традиції не лише як українознавця, а й як дослідника загальномовознавчих проблем. Аналізуючи статтю «Мовознавство на Україні» (1966, Париж–Мюнхен), яку він називає «п'ятисторінковою монографією», а також низку праць, присвячених портретам українських мовознавців (зокрема О. О. Потебні, О. Курило та ін.), І. В. Муромцев доходить висновку, що Ю. В. Шевельов, постає як видатний «історик українського і світового мовознавства», гідний уваги саме під таким кутом зору (Муромцев, 2009: 10–15). Наукова діяльність Ю. В. Шевельова органічно вписується в традицію Харківської лінгвістичної школи не лише через персональні зв'язки з її представниками, а й завдяки глибокій концептуальній спорідненості із спадщиною О. О. Потебні. Визнання власної належності до харківської традиції в листуванні з І. В. Муромцевим, а також високі оцінки збоку українських мовознавців засвідчують, що Ю. В. Шевельов не просто продовжив ідеї цієї школи, а й інтерпретував їх у світовому контексті. Його історико-лінгвістичні розвідки, зокрема стаття «Мовознавство на Україні», демонструють глибоку аналітичну рефлексію над розвитком української лінгвістики, де Харків займає провідне місце як інтелектуальний центр формування національної мовознавчої думки.

Розвиток загального мовознавства в Харкові у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття набув чіткої інституційної та наукової форми. Центральними фігурами цієї еволюції стали С. І. Дорошенко та Л. А. Лисиченко, чия наукова та дидактична діяльність заклала методологічну основу сучасних лінгвістичних студій у регіоні.

С. І. Дорошенко, представник післявоєнної генерації, поєднав традиції потєбнянської лінгвістики з новими підходами до синтаксичної структури, соціальних функцій мови та лінгводидактики. Його праці, зокрема «Вступ до мовознавства» (у співавторстві з П. С. Дудиком) та «Загальне мовознавство» стали основою для викладання загального мовознавства спочатку в Харківському педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, а згодом поширилися по всій Україні.

У наступному поколінні науковців Л. А. Лисиченко розвивала тяжіння до досліджень лексичної семантики, мовної картини світу, поняттєвої організації мовного простору, а також керувала великою кількістю кандидатських і докторських дисертацій. Її праці позначені прагненням до семіотичної цілісності мовного опису, що об'єднувало загальне мовознавство із філософією мови. Такими виявилися дослідження її учнів Л. А. Лисиченко – О. А. Олексенко, К. Ю. Голобородька, О. О. Маленко та багатьох інших.

У 2020-х роках центр загальномовознавчих студій переміщується до міждисциплінарного рівня. Однією із дослідників загального мовознавства стає Я. Ю. Сазонова, яка очолює **кафедру загального мовознавства і романо-германської філології в ХНПУ імені Г. С. Сковороди**. Її наукова діяльність охоплює когнітивну прагматику, дискурсологію, лінгвосеміотику й соціальні аспекти мови.

Мовознавчі кафедри харківських університетів тісно співпрацюють з відповідними науковими центрами інших міст. Особливо плідною виявилася подібна діяльність із **кафедрою романо-германської філології та зарубіжної літератури Донецького національного університету ім. Василя Стуса**. Професор цієї кафедри Т. А. Космеда була науковим консультантом у ході написання докторських дисертацій і харківських представників своєї наукової школи «Поліфункційна інтерпретативна лінгвістична парадигма: актуальні напрями». Завдяки цьому в сучасних харківських установах активно розвиваються нові напрями мовознавства: теолінгвістика, яку інтерпретує Н. В. Піддубна; граматики оцінки, розроблена О. В. Халіман, комунікативна лінгвістика в проєкції на особливості вербалізації невербаліки, що презентує Т. Ф. Осіпова; термінографічна лексикографічна критика, лідером якої виступає Т. О. Петрова. Дослідницький стиль проф. Т. А. Космеди та представників її наукової школи поєднує філософську глибину з лінгвістичною точністю, що дозволяє розглядати

мову не лише як систему, а як складний комунікативний, культурний і психосоціальний феномен. Т. А. Космеда розробила низку концептуальних підходів до аналізу мовної оцінки, емоційної семантики, дискурсивної практики та мовної гри, які стали основою для викладання дисциплін загальномовознавчого циклу. Її монографія «Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки» є знаковою працею, що поєднує загальне мовознавство з міжмовною семантикою, а також демонструє здатність лінгвістики працювати з тонкими смисловими структурами (Космеда, 2000). Особливу увагу Т. А. Космеда приділяє розвитку лінгвоперсонології, щоденниковознавства, лінгвогендерології та лінгвокультурології – напрямів, які інтегрують загальне мовознавство з гуманітарною антропологією. Її праці, присвячені комунікативній компетенції Івана Франка, мовній грі, граматиці оцінки та семантиці дискурсивного слова, стали важливими джерелами для викладання загального мовознавства в контексті сучасної інтерпретативної парадигми.

Отже, сучасні харківські центри загального мовознавства демонструють стійку наукову тяглість: від потєбнянських ідей до інтерпретації мови в новітній парадигмі наукових пошуків. Її представники формують нові методології, розширюючи межі загального мовознавства.

Загальне мовознавство в Київських вищих навчальних закладах. У 1920–1930-х роках у Київському університеті формувалася теоретична база загального мовознавства, зокрема зростала зацікавленість у порівняльно-історичному аналізі мов та структурному підході. Однак численні політичні репресії, що торкнулися видатних мовознавців (А. Ю. Кримський, Є. К. Тимченко, О. Б. Курило, О. Н. Синявський та ін.), реорганізація Київського університету Святого Володимира (1920–1933), заборона викладання слов'янських мов (окрім російської та української) й інші позанаукові чинники призвели до маргіналізації теоретичних досліджень у галузі мовознавства у 1930-х – на початку 1940-х років. Незважаючи на втрату атмосфери відкритих наукових дискусій, на базі Київського університету виник Київський інститут народної освіти, у якому при кафедрі загального мовознавства талановиті дослідники частково продовжували розробку теоретичних проблем.

Сучасна кафедра загального мовознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка постала на основі відділу загального мовознавства філологічного факультету, який згодом трансформувався в самостійну кафедру, що стала ключовим осередком підготовки лінгвістичних кадрів.

У 1921–1933 роках кафедру очолював видатний український мовознавець М. Я. Калинович, який викладав курси зі вступу до мовознавства, порівняльної граматики індоєвропейських мов, санскриту та готської мови. Його педагогічну діяльність високо оцінив академік О. С. Мельничук: «Значення М. Я. Калиновича для розвитку філології в УРСР найбільш виразно і послідовно проявилось у його викладацькій діяльності. Тисячі випускників філологічних факультетів Київського університету та інших вузів міста на все життя запам'ятали його блискучі за формою, глибокі і захоплюючі за змістом курси вступу до мовознавства, у яких з надзвичайною ретельністю висвітлювалися найскладніші проблеми теорії мови» (Мельничук, 1978: 86.)

Підсумком багаторічної викладацької практики стало видання М. Я. Калиновичем підручника «Вступ до мовознавства» (1940), у передмові до другого видання якого автор зазначав: «Два випуски цієї книжки склалися з трьох курсів, які мені неодноразова доводилося викладати в київських вишах, починаючи з 1916 року, найголовніше – з курсів “Вступу до мовознавства” і “Історії лінгвістичних учень”. Останній раз я викладав “Вступ до мовознавства” в Київському державному університеті у 1939/40 навчальному році» (Калинович, 1947: 3)

Якщо в 1930-х роках у Київському університеті закладалися основи теоретичного мовознавства, то у 1940–1960-х акценти змістилися на методологію мовознавчих досліджень. Провідну роль у розвитку цієї парадигми відіграв А. О. Білецький, який від 1946 року очолював кафедру загального мовознавства та класичної філології. Особливу увагу А. О. Білецький присвятив розробці лінгвістичного методу, пропонуючи як його синонім термін «процедура», який, на думку дослідника, точніше передає сутність дослідницького поняття. Усвідомлюючи відсутність чітких критеріїв розмежування між лінгвістичними й загальнофілософськими методами, він розробив принципи їх диференціації, які, за його переконанням, можуть бути застосовані до будь-якої галузі наукового знання. Серед загальномовознавчих

проблем особливий інтерес вченого викликали питання нової на той час дисципліни лінгвoseміотики, найповніше представленої в статті «Семиотический аспект языковой системы» (Белецкий, 1979: 11–18).

У 1970–1990-х роках кафедра загального мовознавства істотно розширила тематику своїх досліджень: загальнотеоретичні проблеми, типологія мов, психо- та соціолінгвістичні аспекти мови були предметом глибокого опрацювання. Від 1978 року кафедрю очолював учень А. О. Білецького – український мовознавець, фахівець у сфері загального та порівняльного мовознавства, мовних контактів, балканістики та романістики професор С. В. Семчинський.

У цей період активізувалася й мовознавча діяльність на кафедрі української мови Київського педагогічного інституту (нині – Український державний університет імені Михайла Драгоманова). Професор Г. М. Удовиченко у 1980 році видав навчальний посібник «Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень» (Удовиченко, 1980), а пізніше професор С. П. Бевзенко опублікував посібник «Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови» (Бевзенко, 1991). Загалом, внесення курсу «Загальне мовознавство» до університетських програм сприяло створенню низки підручників у різних академічних центрах: у 1985 році побачив світ посібник професорів І. І. Ковалика (Івано-Франківський педагогічний інститут) та С. П. Самійленка (Запорізький педагогічний інститут) «Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки» (Ковалик & Самійленко, 1985).

Оскільки історія мовознавства, методи та методологія лінгвістичних досліджень були висвітлені в попередніх працях, С. В. Семчинський у підручнику «Загальне мовознавство» сконцентрувався на головному розділі навчальної програми – «теорії мови як цілісному предметі загального мовознавства» (Семчинський, 1988: 3). Окрім загальномовознавчих досліджень, С. В. Семчинський заснував українську румуністику, продовжив роботу А. О. Білецького в лінгвoseміотиці та опікувався порівняльно-історичним мовознавством, викладаючи його магістрам-філологам. На основі лекційного курсу після смерті вченого був виданий перший в Україні навчальний посібник «Вступ до порівняльно-історичного мовознавства (на матеріалі індоєвропейських мов» (Семчинський, 2001).

Оцінюючи наукову спадщину С. В. Семчинського, його послідовник В. Чемес зазначив: «Оглядаючи все зроблене С. В. Семчинським на ниві науки й освіти, можна з певністю твердити, що він був гідним керівником української наукової школи теорії мови, мовлення та історії лінгвістики, заснованої в 1950 році доктором філологічних наук професором А. О. Білецьким (1911-1995)» (Чемес, 2011: 7.)

Зі зміною керівництва кафедри трансформувалася і методологічний фокус: від 1990-х років заактуалізувалися структуралістські та семіотичні підходи (Ф. О. Нікітіна), від 2000-х – типологія, функційний підхід (Л. Л. Звонська), з 2016 року – антрополінгвістика, когнітивна лінгвістика, дискурсологія (І. О. Голубовська).

З 1948 року, коли було створено Київський державний педагогічний інститут іноземних мов (згодом – Київський національний лінгвістичний університет), заклад став одним із центрів філологічної освіти і мовознавчих досліджень в Україні. Особливе місце у структурі університету посідала кафедра загального і прикладного мовознавства, яку тривалий час очолював доктор філологічних наук, професор М. П. Кочерган.

Науковий інтерес М. П. Кочергана охоплює ключові сфери теоретичного мовознавства: структуру мови як знакової системи, типологію мов, лінгвістичну семантику, етнолінгвістику та проблематику мовної ідентичності.

У 2003 році вийшов знаковий підручник М. П. Кочергана «Загальне мовознавство», затверджений МОН України для використання в закладах вищої освіти (Кочерган, 2003). Видання системно охоплює такі основні розділи курсу, як теорія мови і методи та методологія мовознавчих досліджень.

У 2006 році М. П. Кочерган опублікував «Основи зіставного мовознавства» – перший український навчальний посібник, присвячений зіставній лінгвістиці на різних рівнях мовної системи (Кочерган, 2006). Обидві праці стали методологічною основою для викладання мовознавства на гуманітарних факультетах вищих навчальних закладів по всій Україні.

Після кількадесятирічної перерви, спричиненої політичними та ідеологічними чинниками, 19 вересня 1991 року розпорядженням Голови Верховної Ради України було відроджено Києво-Могилянську академію як незалежний вищий навчальний заклад – Університет

«Києво-Могилянська академія» (НаУКМА). На історичній території академії знову відчинилися двері для гуманітарної освіти, зокрема філологічної. У перші роки мовознавча підготовка здійснювалася переважно силами кафедри англійської мови та кафедри української мови, які забезпечували базову філологічну освіту. Проте поступово, у відповідь на виклики нової наукової доби – доби універсалізації знань, перенасичення інформацією та пошуку інтегративної парадигми – сформувалося розуміння, що мовознавство має відігравати провідну роль у гуманітарному дискурсі, розглядаючи мову як феномен соціуму, ментальності та психіки людини (див.: Лучик В., 2017: 4).

У руслі сучасних реалій наукової парадигми у 2007 році було створено кафедру загального і слов'янського мовознавства, засновником і першим завідувачем якої став професор В. В. Лучик. Кафедра одразу зарекомендувала себе як ефективна науково-дидактична структура, що координувала дослідження в галузі загального, історичного та прикладного мовознавства, ономастики, а також забезпечувала викладання нормативних і вибіркових дисциплін на бакалаврському та магістерському рівнях. Плідним результатом її діяльності стали навчальні видання, що охоплюють загальномовознавчу проблематику. Зокрема, підручник В. В. Лучика «Вступ до слов'янської філології» (2008; перевидання – 2013), який, за словами академіка Г. П. Півторака, «відповідає всім канонам підручника нового покоління: раціональний обсяг при максимальному охопленні всієї обов'язкової проблематики, відповідність науковому рівню сучасної славистики, чіткий і доступний виклад, лаконічність, відсутність перевантаженості зайвими деталями... – за всім цим відчувається досвідченість автора не тільки як ученого-слависта, але і як професора-викладача, завідувача кафедри загального і слов'янського мовознавства одного з найпрестижніших вищих навчальних закладів України – Національного університету «Києво-Могилянська академія»» (Півторак, 2009: 133–136). Внеском у розвиток сучасного мовознавства став і посібник С. І. Куранової «Основи психолінгвістики» (Куранова, 2012; перевидання – 2024), що поєднує глибину теоретичного аналізу з доступністю викладу, а також підручник А. А. Лучик «Зіставне мовознавство» (Лучик А., 2025), створений на основі багаторічного викладання курсу на бакалаврському та магістерському рівнях. Усі ці праці вийшли

під грифом МОН України, що засвідчує їхній належний науково-методичний рівень і відповідність освітнім стандартам.

Тривалий час значну увагу на кафедрі приділялося розвитку ономастики. В. В. Лучик взяв активну участь в упорядкуванні двотомного міжнародного проекту «Слов'янська ономастика. Енциклопедія», де з 24 статей про українську ономастику 18 було написано ним особисто (Słowiańska onomastyka, 2002-2003). У 2014 році В. В. Лучик видав перший в Україні «Етимологічний словник топонімів України», який, попри задум як коротка лексикографічна праця, став максимально повним джерелом для пізнання походження українських топонімів. У 2016 році цей словник був відзначений Президією НАН України премією імені О. О. Потебні за видатні наукові роботи в галузі мовознавства, філософії, мови та народної творчості (Лучик, В., 2014).

Ще однією важливою гілкою сучасного теоретичного мовознавства є сходознавство, яке активно розвиває професор Ф. І. Туранли. За підтримки турецьких істориків і філологів він здійснив ґрунтовне опрацювання архівних матеріалів Стамбула, що стосуються історії, культури та етновних процесів у козацькій Україні. Результатом цієї роботи стала фундаментальна монографія «Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття)» (Туранли, 2016), яка є вагомим внеском у розвиток українського мовознавства, історії та джерелознавства. У 2023 році науковець підготував навчально-методичний посібник «Методологія наукових досліджень староукраїнських та османсько-турецьких рукописних документів козацької доби історії України (друга половина XVII ст.)» (Туранли, 2023), який відкриває нові перспективи для міждисциплінарних мовознавчих студій, зокрема в галузях текстології, етнолінгвістики та історичної семіотики.

Розвиток загального мовознавства в Національному університеті «Кієво-Могилянська академія» засвідчує поступове формування повноцінної університетської лінгвістичної школи, що поєднує теоретичну глибину з дидактичною ефективністю. Попри пізній старт у порівнянні з іншими класичними університетами, кафедра загального і слов'янського мовознавства утвердилася як науково-освітній центр, у якому розвиваються ключові напрями сучасного мовознавства – типологія, зіставне мовознавство, ономастика, семіотика, психолінгвістика.

Отже, упродовж ХХ століття Київські вищі навчальні заклади були провідними центрами формування української лінгвістичної думки, а загальне мовознавство – вагомим інтелектуальним і освітнім напрямом. У різні історичні періоди науковий розвиток у цій галузі відбувався попри репресії, ідеологічні обмеження та реорганізаційні процеси. Від 1990-х років методологічний вектор київських кафедр поступово зміщується в бік структуралізму, семіотики, когнітивної лінгвістики, дискурсології, психо- та соціолінгвістики, що свідчить про інтеграцію української теорії мови в глобальні наукові тенденції.

Кафедра загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка є одним із найдавніших наукових осередків мовознавства в Україні. Її засновано восени 1939 року після входження Західної України до складу УРСР. У дорадянський період у Львівському університеті функціювала кафедра індоєвропейського мовознавства, очолювана видатним польським лінгвістом Є. Куриловичем. У 1950-х роках кафедра діяла як кафедра російської мови і загального мовознавства, що відображало ідеологічні пріоритети радянської освітньої політики. Від 1980 року кафедра відновила свою автономію та наукову ідентичність, зосередившись на теоретичному мовознавстві, семіотичі, прикладній лінгвістиці та філософії мови.

З початку 2000-х років кафедру очолив професор Ф. С. Бацевич – провідний український дослідник у галузі комунікативної лінгвістики, прагматики, семіотики та філософії мови. Його наукові праці стали вагомим джерелом для викладання і вивчення загального мовознавства в Україні. Серед них перший український підручник з комунікативної лінгвістики «Основи комунікативної лінгвістики» (Бацевич, 2004) та перший в Україні підручник з філософії мови «Філософія мови: сучасні інтерпретації», у якому автор пропонує студентам теоретичне осмислення мови як філософського феномену (Бацевич, 2008). На думку Т. А. Космеди, ці праці є «дзеркалом сучасної науки, запорукою її розвитку» (Космеда, 2008: 78).

Важливим напрямом наукової діяльності кафедри є соціолінгвістика. У цьому контексті особливої уваги заслуговує дослідницька та педагогічна діяльність професора Г. П. Мацюк, яка поєднує історичну соціолінгвістику з актуальними проблемами мовної політики, типології мовних ситуацій, лінгвокультурології та лінгвістики війни. Її монографія «Соціолінгвістика: інтеграційний напрям досліджень»

(Мацюк, 2021) стала вагомим внеском у розвиток української соціолінгвістики, окресливши синхронні, історичні та прикладні аспекти дисципліни.

Ще одним напрямом, представленим на кафедрі, є статистична та корпусна лінгвістика, яку активно розвиває професор С. Н. Бук. Її дослідження охоплюють кількісну параметризацію текстів, аналіз функційних стилів української мови, а також застосування математичних моделей до мовних явищ. У працях С. Н. Бук поєднуються методи прикладної лінгвістики, корпусного аналізу та статистики, що дозволяє вивчати мову як складну систему з формалізованими закономірностями. Її внесок у розвиток корпусу текстів Івана Франка та укладання частотних словників став основою для нових підходів до стилістичного та жанрового аналізу української літературної мови.

Отже, кафедра загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка є одним із провідних центрів теоретичної лінгвістики в Україні. Вона поєднує історичну глибину, наукову інноваційність та педагогічну майстерність, готуючи нове покоління мовознавців, здатних мислити критично, системно й глобально.

Одеський національний університети ім. І. І. Мечникова, заснований у 1865 р., має давні традиції. Тут працювали такі відомі філологи, як В. І. Григорович, Б. М. Ляпунов, О. І. Томсон, акад. В. Ягич. З 1962 по 1981 рр. кафедру української мови очолював С. П. Бевзенко, який зробив вагомий внесок у діалектологічні, дериватологічні та лексикографічні дослідження.

Відродження давніх наукових традицій в університеті пов'язують зі створенням Ю. О. Карпенком у 1968 році кафедри загального і слов'янського мовознавства. Цей науковий осередок став одним із перших у системному викладанні загального мовознавства в південному регіоні України.

Під керівництвом Ю. О. Карпенка кафедра перетворилася на наукову школу, що поєднувала фундаментальні теоретичні засади з прикладними дослідженнями. Саме він започаткував Одеську ономастичну школу, яка здобула визнання в українському та міжнародному науковому просторі. Його наукова спадщина охоплює понад 480 праць, серед яких особливе місце посідає підручник «Вступ до мовознавства» (Карпенко, 2006), що висвітлює ключові поняття

мовознавства, історію лінгвістичних ідей, типологію мов, функції мови та методи аналізу.

Окрім теоретичних розробок, Ю. О. Карпенко уклав низку топонімічних словників, зокрема «Топонімія південно-східної Одещини» (Карпенко, 1975) та «Гідронімія Нижнього Подністров'я» (Карпенко, 1981), які стали основою для подальших регіональних ономастичних досліджень. Його концептуальні підходи до ономастичної етимології та функціонування власних назв у художньому тексті заклали методологічні основи для нових поколінь мовознавців.

Після Ю. О. Карпенка кафедру очолювали кілька науковців, проте у 2024 році кафедру було реорганізовано: її функції та кадровий склад інтегровано до кафедри прикладної лінгвістики. Однак у межах одеської лінгвістичної школи, що сформувалася навколо постаті Ю. О. Карпенка, особливе значення має наукова діяльність О. Ю. Карпенко, послідовної спадкоємиці та інтерпретаторки засадничих ідей свого вчителя. Її внесок у розвиток школи не обмежується лише збереженням традиції, вона активно розвиває її, адаптуючи до сучасних теоретичних викликів і міждисциплінарних контекстів.

Кафедра загального мовознавства Донецького національного університету була заснована у 1966 році як кафедра загального та слов'янського мовознавства. Її створення стало відповіддю на потребу в системному викладанні теоретичних дисциплін мовознавчого циклу, зокрема загального мовознавства, історії мови, типології та порівняльної граматики. Упродовж десятиліть кафедра формувала власну наукову традицію, поєднуючи фундаментальні лінгвістичні дослідження з підготовкою фахівців-філологів.

Після початку російсько-української війни на сході України у 2014 році університет був евакуйований до Вінниці. Кафедра зберегла свою структуру, наукові засади та кадровий потенціал, адаптувавшись до нових умов. У 2015 році вона отримала оновлену назву – кафедра загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології, що відображає розширення її профілю. Першим завідувачем кафедри в оновленому форматі став професор А. П. Загнітка, один із найвпливовіших українських мовознавців сучасності.

Науковий доробок А. П. Загнітка охоплює понад 800 праць, серед яких особливе місце посідають фундаментальні роботи із загального мовознавства, психолінгвістики, дискурсології та теорії мовних

систем. У праці «Теорії лінгвістичних учень» (Загнітко, 2019) він систематизує основні напрями мовознавчої думки від античності до постструктуралізму, подаючи порівняльний аналіз теорій мови, знака, тексту та дискурсу. У «Словнику сучасної лінгвістики: поняття і терміни» (Загнітко, 2012) представлено понад 2000 дефініцій, що охоплюють ключові поняття сучасного мовознавства, з міждисциплінарними зв'язками та прикладними уточненнями. У дослідженні «Сучасні лінгвістичні теорії» (Загнітко, 2006) аналізуються основні парадигми ХХ століття – структуралізм, трансформаційна грамати́ка, когнітивна лінгвістика, прагматика, семіотика. У роботі «Основи дискурсології» (Загнітко, 2008) А. П. Загнітко одним із перших в українській лінгвістичній традиції комплексно описує дискурс як комунікативну, соціокультурну та когнітивну категорію, що поєднує текст, контекст і мовну поведінку. Окремий напрям його досліджень становить психолінгвістика, зокрема проблеми мовної свідомості, внутрішнього мовлення, мовленнєвої діяльності та моделювання мовного процесу в умовах комунікативного навантаження. Його праці в цій галузі поєднують когнітивний, функційний і комунікативний підходи, що дозволяє розглядати мову як складну психосоціальну систему.

Сьогодні кафедра загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології у ДонНУ імені Василя Стуса забезпечує викладання ключових теоретичних дисциплін, реалізує освітні програми з філології, прикладної лінгвістики та слов'янознавства. Її діяльність поєднує глибоку теоретичну традицію із сучасними прикладними підходами, зберігаючи статус одного з провідних центрів мовознавства в Україні.

Висновки

Розвиток загального мовознавства в українських університетських центрах демонструє глибоку тяглість наукової традиції, водночас відкриває нові горизонти теоретичних і прикладних пошуків. Університетські кафедри загального мовознавства репрезентують різні історико-наукові траєкторії, які сукупно формують багатовимірну картину вітчизняної лінгвістики. Кафедри не лише досліджують, а й формують нове покоління мовознавців, здатних мислити критично, системно, міждисциплінарно. Харківська школа зберігає

потьбянську філософію мови, трансформуючи її в сучасні когнітивні та функційні моделі. Київські кафедри демонструють здатність адаптуватися до історичних викликів, інтегруючи українське мовознавство в глобальні теоретичні парадигми. Львівська кафедра загального мовознавства поєднує глибину історичної традиції з інноваційністю, формуючи нове покоління дослідників. Кафедра ДонНУ зберігає статус провідного центру, де поєднуються фундаментальні теоретичні засади з прикладними освітніми програмами.

Із цього випливає, що українське загальне мовознавство вже не ізольоване, воно входить у діалог із міжнародними теоріями, адаптує структуралізм, когнітивізм, соціолінгвістику і водночас зберігає власну ідентичність. Попереду розвиток сучасної вітчизняної методології, занурення у цифрові корпуси, інтеграція з ІТ, нові моделі мовної особистості і нові автоматизовані словники, що й сприятиме входженню українського мовознавства в глобальний лінгвістичний дискурс.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бацевич, Ф. С.** (2004). *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ: ВЦ «Академія».
2. **Бацевич, Ф. С.** (2008). *Філософія мови: сучасні інтерпретації*. Київ: ВЦ «Академія».
3. **Бевзенко, С. П.** (1991). *Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови*. Київ: «Вища школа».
4. **Белецкий, А. А.** (1979). Семиотический аспект языковой системы. *Структурная и математическая лингвистика*, 7, 11–18.
5. **Білодід, І. К.** & **Лукінова, Т. Б.** (1975). Леонід Арсенійович Булаховський. У *Вибрані праці* (Т. 1) (с. 5–25). Київ: Наукова думка.
6. **Булаховський, Л. А.** & **Завадовський, І. І.** (1930). *Основи мовознавства*. Київ: Радянська школа.
7. **Булаховський, Л. А.** (1931a). Лекція II. Соціальна природа мови. У *Основи мовознавства* (с. 33–35). Харків: ДВУ.
8. **Булаховський, Л. А.** (1931b). Лекції III–IV. Стилiстичні засоби мови. Основи мовознавства (с. 36–60). Харків: ДВУ.
9. **Булаховський, Л. А.** (1931c). Лекція VI. Ритмо-мелодика. У *Основи мовознавства* (с. 121–133). Харків: ДВУ.
10. **Булаховський, Л. А.** (1953). *Введение в языкознание*. Москва: Учпедгиз.
11. **Завадовський, І. І.** (1928). *Основи мовознавства*. Дніпропетровськ: Зіно.
12. **Загнітко, А. П.** (2006). *Сучасні лінгвістичні теорії*. Донецьк: ДонНУ.
13. **Загнітко, А. П.** (2008). *Основи дискурсології*. Донецьк: ДонНУ.
14. **Загнітко, А. П.** (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. Т. 1–4. Донецьк: ДонНУ.
15. **Загнітко, А. П.** (2019). *Теорії лінгвістичних учень*. Донецьк: ДонНУ.
16. **Калинович, М. Я.** (1947). *Вступ до мовознавства*. Київ–Львів: Радянська школа.
17. **Карпенко, Ю. О.** (1975). *Топонімія південно-східної Одещини*. Одеса.
18. **Карпенко, Ю. О.** (1981). *Гідронімія Нижнього Подністр'я*. Одеса: Вища школа.
19. **Карпенко, Ю. О.** (2006). *Вступ до мовознавства*. Київ: ВЦ «Академія».
20. **Ковалик, І. І.** & **Самійленко, С. П.** (1985). *Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки*. Київ: Вища школа.
21. **Космеда, Т. А.** (2008). Рецензія на: Бацевич, Ф. С. *Філософія мови. Мовознавство*, 6, 78–82.
22. **Космеда, Т. А.** (2000).

Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. І. Франка 23. **Кочерган**, М. П. (2003). *Загальне мовознавство*. Київ: ВЦ «Академія». 24. **Кочерган**, М. П. (2006). *Основи зіставного мовознавства*. Київ: ВЦ «Академія». 25. **Куранова**, С. І. (2023). *Основи психолінгвістики*. (2-ге вид.). Київ: ВЦ «Академія». 26. **Листування** між подружжям Муромцевих і Юрієм Шевельовим (1990–2000 рр.) (2014). *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*, 15, 332–333. 27. **Лучик**, А. А. (2025). *Зіставне мовознавство*. Київ: ВЦ «Академія». 28. **Лучик**, В. В. (2008). *Вступ до слов'янської філології*. Київ: ВЦ «Академія». 29. **Лучик**, В. В. (2014). *Етимологічний словник топонімів України*. Київ: ВЦ «Академія». 30. **Лучик**, В. В. (2017). Кафедра загального і слов'янського мовознавства як науково-дидактичний підрозділ НаУКМА. *Магістеріум. Мовознавчі студії*, 66, 3–7. 31. **Мацюк**, Г. П. (2021). *Соціолінгвістика: інтеграційний напрям досліджень*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. 32. **Мельничук**, О. С. (1978). Академік М.Я. Калинович (До 90-річчя від дня народження). *Мовознавство*, 6. 33. **Муромцев**, І. В. (2009). Ю. Шевельов – історик українського і світового мовознавства. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*, № 843, сер. «Філологія», 55, 10–15. 34. **Півторак**, Г. П. (2009). Рецензія на: Вступ до слов'янської філології. *Мовознавство*, 3–4, 133–136. 35. **Семчинський**, С. В. (1988). *Загальне мовознавство*. Київ: Вища школа. 36. **Семчинський**, С. В. (2001). *Вступ до порівняльно-історичного мовознавства (на матеріалі індоєвропейських мов)*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 37. **Туранли**, Ф. (2016). *Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах*. Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія». 38. **Туранли**, Ф. (2023). *Методологія наукових досліджень староукраїнських та османсько-турецьких рукописних документів*. Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія». 39. **Удовиченко**, Г. М. (1980). *Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень*. Київ: Вища школа. 40. **Чемес**, В. (2011). Професор С. В. Семчинський і світ філології. *Studia Linguistica*, 5, 4–8. 41. **Rzetelska-Feleszko, E. & Cieślíkowa, A.** (Red.) (2002-2003). *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia* (T. 1–2). Warszawa-Kraków: Tow-wo nauk. Warszawskie.

REFERENCES

1. **Batsevych**, F. S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Fundamentals of Communicative Linguistics]*. Kyiv: VC «Akademiya» [in Ukrainian]. 2. **Batsevych**, F. S. (2008). *Filosofia movy: suchasni interpretatsii [Philosophy of Language: Contemporary Interpretations]*. Kyiv: VC «Akademiya» [in Ukrainian]. 3. **Bevzenko**, S. P. (1991). *Istoriia ukrainskoho movoznavstva. Istoriia vyvchennia ukrainskoi movy [History of Ukrainian Linguistics. History of the Study of the Ukrainian Language]*. Kyiv: «Vyshcha shkola» [in Ukrainian]. 4. **Beleckij**, A. A. (1979). Semioticheskiy aspekt jazykovoï sistemy. [Semiotic Aspect of the Language System]. *Strukturnaja i matematicheskaja lingvistika – Structural and Mathematical Linguistics*, 7, 11–18 [in Russian]. 5. **Bilodid**, I. K. & **Lukinova**, T. B. (1975). Leonid Arseniiiovych Bulakhovskiy [Leonid Arseniiiovych Bulakhovskiy]. In *Vybrani pratsi – Selected Works* (Vol. 1) (pp. 5–25). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 6. **Bulakhovskiy**, L. A. & **Zavadovskiy**, I. I. (1930). *Osnovy movoznavstva [Fundamentals of Linguistics]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian]. 7. **Bulakhovskiy**, L. A. (1931a). Lektsiia II. Sotsialna pryroda movy [Lecture II. The Social Nature of Language]. In *Osnovy movoznavstva – Fundamentals of Linguistics Fundamentals of Linguistics* (pp. 33–35). Kharkiv: DVU [in Ukrainian]. 8. **Bulakhovskiy**, L. A. (1931b). Lektsii III–IV. Stylistychni zasoby movy.

- [Lectures III–IV. Stylistic Devices of Language]. In *Osnovy movoznavstva – Fundamentals of Linguistics* (pp. 36–60). Kharkiv: DVU [in Ukrainian]. 9. **Bulakhovskiy**, L. A. (1931c). Lektsiia VI. Rytmo-melodyka [Lecture VI. Rhythm and Melody]. In *Osnovy movoznavstva – Fundamentals of Linguistics* (pp. 121–133). Kharkiv: DVU [in Ukrainian]. 10. **Bulakhovskiy**, L. A. (1953). *Vvedenie v yazykoznanie [Introduction to Linguistics]*. M.: Uchpedgiz [in Russian]. 11. **Zavadovskiy**, I. I. (1928). *Osnovy movoznavstva [Fundamentals of Linguistics]*. Dnipropetrovsk: Zino [in Ukrainian]. 12. **Zahnitko**, A. P. (2006). *Suchasni linhvistychni teorii [Contemporary Linguistic Theories]*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian]. 13. **Zahnitko**, A. P. (2008). *Osnovy diskursolohii [Fundamentals of Discourse Studies]*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian]. 14. **Zahnitko**, A. P. (2012). *Slovyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i terminy [Dictionary of Contemporary Linguistics: Concepts and Terms]*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian]. 15. **Zahnitko**, A. P. (2019). *Teorii linhvistychnykh uchen [Theories of Linguistic Doctrines]*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian]. 16. **Kalynovych**, M. Ya. (1947). *Vstup do movoznavstva [Introduction to Linguistics]*. Kyiv–Lviv: Radianska shkola [in Ukrainian]. 17. **Karpenko**, Yu. O. (1975). *Toponimiia pivdenno-skhidnoi Odeshchyny [Toponymy of South-East Odesa Region]*. Odesa [in Ukrainian]. 18. **Karpenko**, Yu. O. (1981). *Hidronimiia Nyzhnogo Podnistrovia [Hydronyms of the Lower Dniester Region]*. Odesa: Vyshcha shkola [in Ukrainian]. 19. **Karpenko**, Yu. O. (2006). *Vstup do movoznavstva [Introduction to Linguistics]*. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian]. 20. **Kovalyk**, I. I. & Samiilenko, S. P. (1985). *Zahalne movoznavstvo. Istorii linhvistychnoi dumky [General Linguistics. History of Linguistic Thought]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian]. 21. **Kosmeda**, T. A. (2008). Retenziia na: Batsevych, F.S. *Filosofia moyi [Review of: Batsevych, F.S. Philosophy of Language]*. *Movoznavstvo – Linguistics*, 6, 78–82 [in Ukrainian]. 22. **Kosmeda**, T. A. (2000). *Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky: formuvannia i rozvytok katehorii otsinky [Axiological Aspects of Pragmalinguistics: Formation and Development of the Category of Evaluation]*. Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian]. 23. **Kocherhan**, M. P. (2003). *Zahalne movoznavstvo – General Linguistics*. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian]. 24. **Kocherhan**, M. P. (2006). *Osnovy zistavnoho movoznavstva [Fundamentals of Contrastive Linguistics]*. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian]. 25. **Kuranova**, S. I. (2023). *Osnovy psiholinhvistyky [Fundamentals of Psycholinguistics]*. (2-he vyd.). Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian]. 26. **Lystuvannia** mizh podruzhzhiam Muromtsevych i Yuriiem Shevelovym (1990–2000 rr.) [Correspondence between the Muromtsev Couple and Yurii Sheveliov (1990–2000)]. (2014). *Zbirnyk Kharkivskoho istoryko-filolohichnoho tovarystva – Collection of Kharkiv Historical-Philological Society*, 15, 332–333 [in Ukrainian]. 27. **Luchykh**, A. A. (2025). *Zistavne movoznavstvo [Contrastive Linguistics]*. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian]. 28. **Luchykh**, V. V. (2008). *Vstup do slovianskoi filolohii [Introduction to Slavic Philology]*. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian]. 29. **Luchykh**, V. V. (2014). *Etymolohichni slovyk toponimiv Ukrainy [Etymological Dictionary of Ukrainian Toponyms]*. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian]. 30. **Luchykh**, V. V., 2017. Kafedra zahalnoho i slovianskoho movoznavstva yak naukovy-dydaktychnyi pidrozdil NaUKMA [Department of General and Slavic Linguistics as a Scientific and Didactic Unit of NaUKMA]. *Magisterium: Movoznavchi studii – Magisterium: Linguistic Studies*, 66, 3–7 [in Ukrainian]. 31. **Matsiuk**, H. P. (2021). *Sotsiolinhvistyka: intehratsiinyi napriam doslidzhen [Sociolinguistics: An Integrative Research Approach]*. Lviv: LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian]. 32. **Melnychuk**, O. S. (1978). Akademik M. Ia. Kalynovych [Academician M. Ya. Kalynovych]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 6 [in Ukrainian].

33. **Muromtsev**, I. V. (2009). Yu. Shevelov – istoryk ukrainskoho i svitovoho movoznavstva [Yurii Sheveliov as a Historian of Ukrainian and World Linguistics]. *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina – Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University*, № 843, ser. «Philology», 55, 10–15 [in Ukrainian].
34. **Pivtorak**, H. P. (2009). Retsenziia na: Vstup do slovianskoi filologii [Review of: Introduction to Slavic Philology]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 3–4, 133–136 [in Ukrainian].
35. **Semchynskyi**, S. V. (1988). *Zahalne movoznavstvo [General Linguistics]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
36. **Semchynskyi**, S. V. (2001). *Vstup do porivnialno-istorychnoho movoznavstva (na materialy indoievropeyskykh mov) [Introduction to Comparative-Historical Linguistics (the Case of Indo-European Languages)]*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
37. **Turanly**, F. (2016). *Kozatska doba istorii Ukrainy v osmansko-turetskykh pysemnykh dzherelakh [The Cossack Era in the History of Ukraine in Ottoman-Turkish Written Sources]*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
38. **Turanly**, F. (2023). *Metodolohiia naukovykh doslidzhen staroukrainskykh ta osmansko-turetskykh rukopysnykh dokumentiv [Methodology of Scholarly Research on Old Ukrainian and Ottoman-Turkish Manuscripts]*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
39. **Udovychenko**, H. M. (1980). *Zahalne movoznavstvo. Istoriiia linhvistychnykh uchen [General Linguistics. History of Linguistic Theories]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
40. **Chemes**, V. (2011). Profesor S.V. Semchynskyi i svit filologii [Professor S.V. Semchynskyi and the World of Philology]. *Studia Linguistica*, 5, 4–8 [in Ukrainian].
41. **Rzetelska-Feleszko**, E. & Cieřlikowa, A. (Red.) (2002–2003). *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia (T. 1–2)*. Warszawa-Kraków: Tow-wo nauk. Warszawskie [in Polish].

Лучик Алла Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету «Києво-Могилянська академія», вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, 04070, Україна

E-mail: allal@meta.ua

orcid.org/0000-0002-4218-355X

Лучык Алла – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor at the Department of General and Slavic Linguistics, National University of “Kyiv-Mohyla Academy”, 2 Hryhorii Skovoroda Street, Kyiv, 04070, Ukraine

Дата першого надходження статті до видання – 27 вересня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 27 жовтня 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Лучик А. А. Розвиток вітчизняного мовознавства в українських університетських центрах: від традиції до інновації. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2025. Вип. 63. С. 24–43. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.02>

APA: Лучик, А. А. (2025). Розвиток вітчизняного мовознавства в українських університетських центрах: від традиції до інновації. *Лінгвістичні дослідження*, 63, 24–43. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.02>

ЕТАПИ ТА РАКУРСИ ВИВЧЕННЯ ДИХОТОМІЇ СВІЙ – ЧУЖИЙ У ВІТЧИЗНЯНОМУ МОВОЗНАВСТВІ (ФРАГМЕНТАРНО-АСПЕКТУАЛЬНИЙ ОГЛЯД)

Наукова розвідка виконана у фокусі української лінгвоісторіографії: схарактеризовано основні етапи вивчення семантичної опозицій свій – чужий з урахуванням актуалізації різних наукових парадигм. Виокремлено такі дослідницькі етапи: (1) етнографічно-фольклористичний (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.); (2) структуралістський (друга пол. ХХ ст.); (3) когнітивний (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.); (4) дискурслінгвістичний (функційно-прагматичний) (поч. ХХІ ст.). Доведено, що дихотомія свій – чужий має в українському мовознавстві добру традицію вивчення з актуалізацією системи аспектів, однак водночас існує й широка дослідницька перспектива. Ця дихотомія має потужне функційне навантаження, але виконує передусім дві основні функції: (1) когнітивну – відображає специфіку мовомислення та концептуалізує світ, а також (2) ідентифікаційну – визначає межі мовної й культурної спільноти.

Ключові слова: лінгвоісторіографія, семантична опозиція свій – чужий, дослідницькі етапи, наукові парадигми, українське мовознавство.

Lutsenko, P. Stages and Perspectives of Studying the Dichotomy “Our – Other” in Ukrainian Linguistics (Fragmentary and Aspectual Overview). *In the Ukrainian humanities tradition, the problem of “our” and “other” occupies an important place, as it is directly related to the affirmation of national identity, cultural memory, and the specificity of fixation on the linguistic map of the world.*

In Ukrainian linguistic and cultural discourse, the opposition of “our” and “other” has a unique manifestation, which is primarily related to the historical fate of Ukrainians and their desire to preserve their identity in the context of a constant struggle for independence. Ukraine is located in the centre of Europe; moreover, it is in active contact with other ethnic groups and states nearby, and is preparing for integration into the European Union. Research into the specificity of reflecting this dichotomy in language has always attracted and continues to attract the attention of domestic scholars, primarily linguists, because language records both historical social processes and the latest ones that reflect the transformation of linguistic consciousness.

The purpose of this scientific study is to outline the main stages and directions of studying the dichotomy of “our” and “other” in Ukrainian linguistics. The following tasks are set to achieve this goal: (1) to present a fragmentary and aspectual description of approaches to studying the dichotomy of “our” and “other”, and (2) to identify the stages of research.

The dichotomy under consideration has a powerful functional load. Still, it primarily performs two main functions: (1) cognitive – it reflects the specifics of linguistic thinking and conceptualises the world, and (2) identifying – it defines the boundaries of the linguistic and cultural community.

The scientific research was conducted with a focus on Ukrainian linguistic historiography, characterising the main stages and aspects of studying the semantic opposition of “our” and “other”. The following research stages, designed to comprehend the aforementioned categorical opposition, are highlighted: (1) folklore and ethnography, characterised by the extensive use of folklore material (late 19th-early 20th centuries); (2) structuralist, which involves considering the actualised dichotomy as archetypal and linguocultural (second half of the 20th century); (3) cognitive stage, which made it possible to describe the opposition under study as conceptual (late 20th-early 21st centuries); (4) the discourse-linguistic (functional-pragmatic) stage (early 21st century), which created the preconditions for studying various types of discursive practice to identify the specifics of verbalising the actualised conceptual opposition. It has been proven that Ukrainian linguistics has a rich tradition of studying the dichotomy of “our” and “other”; however, it also encompasses a broad research perspective.

Keywords: *linguistic historiography, semantic opposition of “our” and “other”, research stages, scientific paradigms, Ukrainian linguistics.*

Вступ

Увагу сучасних українських учених привертають питання лінгвоісторіографії: є потреба описати рівень дослідження важливих проблем, до яких уналежнюємо й питання щодо студіювання своєрідності вербалізації семантичної дихотомії *свій – чужий* у вітчизняному мовознавстві як однієї з найбільш складних та важливих. Згадана опозиція належить до універсальних когнітивних структур, що зумовлюють базове сприйняття людиною світу й організують процеси категоризації. Її універсальність пояснюється тим, що бінарність *близьке – віддалене, своє – чуже, всередині – назовні* є первинним способом орієнтації мовомислення в соціальному та лінгвокультурному просторі. Саме тому питання окреслення етапів та підходів до дослідження цієї опозиції видається **актуальним**, як загалом потрібними є і всі історіографійні напрацювання, що дасть змогу презентувати в майбутньому цілісну картину історії українського мовознавства.

Об’єкт дослідження – українська лінгвоісторіографія, а його **предмет** – історія вивчення особливостей вербалізації семантичної дихотомії *свій – чужий*.

Мета цієї наукової розвідки – окреслення основних етапів та напрямів й аспектів вивчення дихотомії *свій – чужий* у вітчизняному мовознавстві. Виокремлюємо **завдання**: (1) презентувати фрагментарно-аспектуальну дескрипцію підходів до вивчення дихотомії *свій – чужий*, а також (2) виокремити основні дослідницькі етапи її вивчення та на цьому тлі визначити перспективу.

Методи дослідження

Вивчення окремих питань лінгвоісторіографії вимагає залучення системи дослідницьких методів, серед яких основним є *описовий*, за допомогою якого здійснюємо поступовий виклад матеріалу, з'ясовуємо етапи становлення учення про семантичну опозицію *свій – чужий*, виокремлюємо актуалізовані наукові підходи та презентуємо перспективу; залучаючи *класифікаційний метод*, умовно виокремлюємо дослідницькі етапи та кваліфікуємо відповідні підходи; *інтерпретативний метод* дає змогу схарактеризувати основні параметри вивчення розглядуваної опозиції. Дослідницька методика передбачає використання загальнонаукового апарату – прийоми *аналізу й синтезу, узагальнення та абстрагування*.

Виклад основного матеріалу

Зазначена семантична опозиція передусім вербалізується за допомогою лексичних і фразеологічних засобів, включаючи й паремійний фонд, а також омовлюється в різних типах текстів і в дискурсивному просторі лінгвокультури загалом. Розглядувана дихотомія має потужне функційне навантаження, але насамперед виконує дві основні функції: (1) *когнітивну* – відображає специфіку мовомислення та концептуалізує світ, а також (2) *ідентифікаційну* – визначає межі мовної й лінгвокультурної спільноти.

В українській гуманітарній традиції проблема *свого – чужого* посідає важливе місце, оскільки вона безпосередньо пов'язана з утвердженням національної ідентичності, культурною пам'яттю та своєрідністю фіксації в мовній картині світу. Опозиція *свій – чужий* у межах українського лінгвокультурного дискурсу має своєрідний вияв, що пов'язано передусім з історичною долею українців, їхнім прагненням до збереження власної ідентичності в умовах постійної боротьби за незалежність. Крім того, Україна розміщена в центрі

Європи, тому вона перебуває в активних контактах з іншими етносами й державними утвореннями, що розташовані поруч, готується до інтеграції в Євросоюз. Відтак дослідження особливостей відображення в мові цієї дихотомії завжди привертало й продовжує привертати належну увагу вітчизняних науковців, передусім лінгвістів, адже в мові фіксуються й історичні суспільні процеси, і новітні, що відображають трансформацію мовної свідомості.

1. Етнографічно-фольклористичний етап. Перші спроби осмислення опозиції *свій – чужий* пов'язані з працями українських етнографів і фольклористів другої пол. XIX – початку XX ст. У цей період увага була сфокусована на студіюванні народних звичаїв, обрядів та системи паремій, у яких відображено ставлення до *свого* (*рід, громада, земля*) і *чужого* (*іновірець, чужоземець, ворог*). У лінгвістичній фольклористиці цей підхід пов'язували зі збиранням та описом народної мови, фольклорних текстів, які фіксували світогляд українців.

Відомий український фольклорист Микола Костомаров у працях з історії та етнографії, передусім ідеться про «Книгу буття українського народу» (Костомаров, 1846), заклав ідею про те, що *національна самосвідомість* формується через відмежування *свого* – *рідної землі, громади, мови* – від *чужого*, тобто *ворожих етносів і державних систем та чужої лінгвокультури загалом*. Названий учений наголошував на особливій ролі родинних і громадських зв'язків у конструюванні *свого простору*, що *протиставлявся чужим імперським впливам*.

Водночас Михайло Драгоманов у своїх наукових розвідках, насамперед ідеться про працю «Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст.» (Драгоманов, 1883), систематизував фольклорні тексти, де образ *чужого* постає як *конкретний ворог* (*поляки, москалі, татари, турки*). Для М. Драгоманова важливим було показати, що інтерпретація *чужого* у фольклорі виконує інтегративну функцію: мобілізує громаду проти зовнішньої небезпеки. У його інтерпретації *свій* – це передусім *громада*, яка зберігає традиції й бореться за власну свободу.

Іван Франко також звертався до тлумачення розглядуваної дихотомії, зокрема в праці «Студії над українськими народними піснями» (Франко, 1913), а також, зібравши українські прислів'я й уклавши їх у збірці «Галицько-руські народні приповідки» (Франко, 1901–1910), він інтерпретував і цю концептуальну для світогляду українського

народу дихотомію, приділивши особливу увагу мотивам, що лежать в основі протиставлення *домашнього* (ідеться про *родинні цінності, працю на своїй землі, пошану до громади*) і *зовнішнього* (*небезпечне, вороже налаштоване, невідоме*). Письменник наголошував, що українська паремійна традиція формує у свідомості людей чітку межу між *своїм і чужим*, і ця межа є підґрунтям для збереження етнічної ідентичності (Див.: Франко, 1913: 200).

Для традиційної української лінгвокультури вказаного періоду **своє** означало насамперед *родинне, обцинне, рідне, а чуже* уособлювало не лише *іноземне*, але й *небезпечне, вороже*. У прислів'ях ця опозиція постає дуже виразно, порівн.: *Своя хата – своя правда, своя й сила, і воля; Своя сорочка ближче до тіла* та ін.

Як бачимо, саме фольклористи й етнографи заклали фундамент для подальших лінгвістичних досліджень, описавши своєрідність омовлення дихотомії *свій – чужий* у народній лінгвокультурі.

2. Структуралістський етап. Ще в XIX ст. Олександр Потебня, якого також можна вважати представником етнографічно-фольклористичної наукової школи, виявив неабияке зацікавлення бінарними опозиціями загалом, що фіксуються в мові як способі структурування світу. Дихотомію *свій – чужий* він розглядав як частину ширшої системи протиставлень: *добро – зло, життя – смерть, верх – низ*, що дало змогу інтерпретувати їх не лише як *культурно специфічний*, але й *універсальний феномен*. Власне О. Потебня заклав основи цього підходу, розглядаючи мову як систему, у якій смисли формуються через систему опозицій. Його ідея щодо осмислення мови як *органу пізнання* дала змогу трактувати опозицію *свій – чужий* як одну з базових когнітивних категорій (Див.: Потебня, 1862). Учений розглядав цю дихотомію не як *соціальну*, але насамперед як *світоглядну категорію*, що *організовує колективну свідомість*, фіксується в мовомисленні людини, актуалізуючи психолінгвістичну наукову парадигму знань. Названий дослідник був переконаний, що саме через мову людина засвоює уявлення про власну культуру й відмежовується від культури іншої. Методологічні постулати О. Потебні вплинули на розвій передусім Київської та Харківської наукових шкіл структуралізму (1960–1970). У межах зазначених шкіл працювали видатні мовознавці, зокрема Іван Білодід (Див.: Білодід, 1963), Леонід Булаховський (Див.: Булаховський, 1975) та Юрій Шевельов (Див.: Шевельов, 1951).

Л. Булаховський як учень О. Потебні зазначав, що «етнографічний матеріал саме і є той ключ, з допомогою якого лінгвіст-етимолог відкриває для себе й для тих, хто цікавиться його роботою, ті зв'язки матеріальних мовних асоціацій, які справді існують або існували в житті і які без допомоги відповідного етнографічного матеріалу відтворювались би при етимологізуванні тільки суб'єктно-гіпотетично, намацувались би, а не встановлювались впевнено на основі надійного матеріалу» (Булаховський, 1975: 138), наголошуючи на важливості методу етимологічного аналізу під час вивчення семантичних опозицій загалом. Але разом із тим він привертав увагу до питань психології мовлення, що надважливо враховувати під час вивчення семантичної опозиції *свій – чужий*.

Зрозуміло, що праці представників українського структуралізму базувалися, як наголошувалося, на методологічних засадах О. Потебні, зокрема й щодо дескрипції універсальних бінарних семантичних опозицій. У центрі їхньої уваги було питання про те, як мова відтворює архетипні схеми – *добро – зло; життя – смерть; свій – чужий*. Саме в цей період дихотомію почали аналізувати не тільки у фольклорному дискурсивному просторі, але й у текстах різних типів, різних жанрів художньої літератури, публіцистики, залучаючи традиційні та нові символні лінгвокультурні знаки, знаки національної міфології, простежуючи їх розвиток. Опозицію *свій – чужий* почали вивчати як *архетипну*, що структурує мовомислення та вербалізується в системі значень й актуалізованих смислів.

3. Когнітивно-лінгвістичний етап (кінець ХХ – поч. ХХІ ст.), що характеризується не лише розвитком лінгвокогнітології та лінгвоконцептології, але й соціолінгвістики та психолінгвістики. Українські мовознавці звертаються до когнітивної парадигми, фокусуючи увагу на дослідженні опозиції *свій – чужий*, розглядають її в аспекті своєрідності моделювання когнітивної і мовної картин світу та концептосфери українців, інтерпретації психологічного та соціологічного бачення проблеми: дихотомія *свій – чужий* набуває статусу *базової схеми концептуалізації*, що відтворюється, зокрема, і в пареміях, художніх образах, тропях і фігурах, системі дискурсивних стратегій. Методологічні засади цього напрямку актуалізовано, зокрема, у працях Ольги Воробйової (Воробйова, 2011: 53), Наталії Слухай, Олени Снітко, Тетяни Вільчинської (Слухай, Снітко & Вільчинська, 2011)

та ін. У роботі «Мова і суспільство: постколоніальний вимір» (Масенко, 2004) Лариса Масенко аналізує, як у мовній ситуації України *своє* ототожнюється з *українською мовою* загалом, а *чуже* – із *російською мовою* як інструментом тоталітарного імперського режиму (Масенко, 2004: 85).

Віталій Жайворонок систематизував символи української лінгвокультури, що розмежовують *свій простір* (*хата, земля, рід, калина*) та *простір чужий* (*ворог, зайда, темні сили*) (Див.: Жайворонок, 2006). Зазначене дало змогу усвідомити існування опозиції *свій – чужий* у вигляді національних культурних кодів, що, до речі, зафіксовані й у фольклорі, насамперед паремійному корпусі.

У центрі уваги дослідників, що працюють у зазначений період: (1) мовна картина світу як система уявлень про *своє* та *чуже*; (2) відповідний паремійний фонд (прислів'я й приказки розглядають як засіб фіксації колективних знань про розглядувану дихотомію); (3) лексико-семантичні поля (аналізують слова із семантикою *свій, чужий, рідний, інший, ворог*); (4) система дискурсивних практик (розглядувана опозиція своєрідно виявляється в художніх текстах, політичних промовах, публіцистиці тощо), де протиставлення осмислюється у фокусі *ми – вони*. Саме когнітивний підхід дає змогу показати, що *своє* і *чуже* – це не лише протиставлення, але й полярні точки *шкали оцінки*, де *своє* отримує позитивну конотацію, а *чуже* – переважно негативну, про що докладно пише, наприклад, Тетяна Космеда, порівн.: «В уявленнях давніх слов'ян виявляється відносність понять “добре” і “погано”. Під ці поняття підводилися і такі властивості, як “свій” – “чужий”. Чуже сприймалося негативно, до нього можна було в разі потреби виявити нещадність, але “чужий”, що потрапив у полон, міг стати і “своїм” для слов'янської спільноти» (Космеда, 2000: 21). Отже, дихотомія *свій – чужий* омовлює поняття, які є відносними, можуть змінюватися.

4. Функційно-прагматичний етап. Сучасні студії (поч. ХХІ ст.), що презентують функційно-прагматичну наукову парадигму, як відомо, відзначаються комплексністю та практичною *спрямованістю в міждисциплінарне поле* (лінгвістика, культурологія, соціологія, психологія, політологія). В українському мовознавстві простежуємо актуалізацію кількох провідних напрямів: (1) *лінгвокультурологічного*, коли відбувається виокремлення культурних значень і смислів, що фіксуються в різних видах дискурсу (Див.: Горюнова, 2012: 170–177);

(2) психолінгвістичного, зокрема й етнопсихологічного, та лінгвоаксіологічного, що фокусує увагу дослідників на когнітивних процесах й аксіологічному вимірі довкілля, спроектованого й на міжкультурну комунікацію, напр., на *сприйняття іноземців* та того, як відбувається формування образу *чужого* в мовній свідомості людини (Див.: Белавін, 2011: 297–304); (3) *лінгводискурсивного*, що проектується на дослідження медійних текстів, зокрема й політичних, воєнних та ін., де *свій* ототожнюється з нашою державою, армією, народом, а *чужий* – із ворогом, агресором; актуалізовано опозицію *ми – вони* для своерідної легітимації *свого* та маркування *чужого*. Саме через дискурс відбувається чітке розмежування того, хто є *свій*, а хто *чужий*, що є основою для формування світогляду людини. Присутність *чужого* в комунікації та мовній свідомості реально сприяє процесу ідентифікації *свого*. У *дискурсивній парадигмі* розглядувана дихотомія *свій – чужий* стає ключовим механізмом, який дає змогу ідентифікувати *своє* (це може бути *певна група, спільнота, ідеологія*), відокремити його від *чужого* (як *зовнішнього, відмінного*). На цьому етапі вчені зосереджені на виявленні динаміки опозиції *свій – чужий* та її впливу на сучасну суспільну свідомість.

Висновки

Дихотомія *свій – чужий* у вітчизняному мовознавстві має тривалу традицію дослідження: від етнографічного опису через структуралістський аналіз до когнітивної та міждисциплінарної інтерпретації. Кожен етап вніс нові методологічні акценти: (1) етнографи і фольклористи запропонували нові підходи до вивчення фольклорного матеріалу у фокусі дихотомії *свій – чужий*, до чого долучився й О. Потєбня, актуалізувавши структурно-семантичну й психолінгвістичну парадигму знань; (2) структуралісти кваліфікували цю опозицію як архетипну; (3) когнітивісти інтерпретували її як базовий концепт української лінгвокультури; (4) сучасні вчені досліджують особливості функціонування розглядуваної дихотомії у фокусі прагмалінгвістики та з проєкцією на постулати дискурслінгвістики з урахування міждисциплінарного підходу та актуалізації принципу лінгвістичної експансії. Для українського контексту ця опозиція має особливу вагу, оскільки Україна тривалий час існувала в силовому полі відповідних імперій, усвідомлення ворога було важливим завжди, а сьогодні – у період російсько-української війни – особливо.

Перспективу дослідження дихотомії *свій – чужий* можна окреслити в кількох ракурсах: по-перше, важливим залишається зіставний аналіз у слов'янських та західноєвропейських мовах, що дає змогу виявити й універсальні, і культурно-специфічні моделі вербалізації цієї опозиції; по-друге, є потреба у вивченні особливостей її відображення в медійному, зокрема й воєнному дискурсі, де протиставлення *ми – вони* розглядають як ключовий інструмент формування колективної ідентичності, національної мобілізації та протидії інформаційним впливам; по-третє, перспективними є і психолінгвістичні експерименти, спрямовані на з'ясування особливостей когнітивного та емоційного сприйняття *свого* й *чужого*, вияв відповідних асоціацій, що дасть змогу глибше усвідомити механізми формування мовних і соціальних стереотипів.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Белавін, С. П.** (2011). Теоретичні підходи до вивчення проблеми формування образів «свій–чужий» у представників етнолінгвістичних спільнот. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 26 (29), 297–304. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2011_26_36.
2. **Білодід, І. К.** (1963). Розвиток мов соціалістичних націй СРСР. Київ : Товариство для поширення політичних і наукових знань УРСР.
3. **Булаховський, Л. А.** (1975). Зв'язки лексикології з етнографією. У *Вибрані праці* (Т. 1, с. 1–495). Київ : Наук. думка.
4. **Воробйова, О. П.** (2011). Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. Філологія*, 14 (2), 53–64.
5. **Гаврилюк, І. О.** (2015). Опозиція «свій – чужий» як об'єкт міждисциплінарних досліджень. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, (56), 65–68. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2015_56_24.
6. **Гарюнова, Ю. О.** (2012). Лінгвокультурне протиставлення образів «Свого», «Іншого» та «Чужого» в кінокритичному дискурсі: аксіологічний аспект. *Лінгвістика*, 2 (26), 170–177. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ling_2012_2_24.
7. **Драгоманов, М. П.** (1883). *Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст.* (Ч. 1, Розд. 1). Женева : [б. в.].
8. **Драгоманов, М. П.** (1970). *Літературно-публіцистичні праці* (У 2 т.). Київ : Наукова думка.
9. **Жайворонок, В. В.** (2006). *Знаки української етнокультури: словник-довідник*. Київ : Довіра.
10. **Космеда, Т. А.** (2000). *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки*. Львів : Вид-во Львівського національного університету імені Івана Франка.
11. **Костомаров, М. І.** (1990). *Книга буття українського народу*. У *Твори* (Т. 1, с. 165–184). Київ : Наук. думка. (Оригінальна праця опублікована 1846 р.).
12. **Масенко, Л.** (2004). *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ : КМ Академія.
13. **Потебня, О. О.** (1862). *Мысль и язык*. Харьков : Электротипишия Г. С. Середы.
14. **Слухай, Н. В., Снітко, О. С., & Вільчинська, Т. П.** (2011). *Когнітологія і концептологія у лінгвістичному висвітленні*. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
15. **Франко, І.** (1901–1910) *Галицько-руські народні приповідки* (Т. 1–3). Львів : Товариство імені Шевченка.
16. **Франко, І.** (1913). *Студії над*

українськими народними піснями (Т. 1). Львів : Друкарня Наукового товариства імені Шевченка. 17. **Шепех**, Ю. (Шевельов, Ю.). (1951). *Нарис сучасної української літературної мови*. Мюнхен : Молоде життя.

REFERENCES

1. **Belavin**, S. P. (2011). Theoretical approaches to studying the formation of “our” and “other” images among representatives of ethnolinguistic communities. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii – Scientific Studies on Social and Political Psychology*, 26 (29), 297–304. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nssp_2011_26_36 [in Ukrainian].
2. **Bilodid**, I. K. (1963). *Rozvytok mov sotsialistychnykh natsii SRSR [The development of the Languages of the Socialist Nations of the USSR]*. Kyiv: Tovarystvo dlia poshyrennia politychnykh i naukovykh znan URSS [in Ukrainian].
3. **Bulakhovskiy**, L. A. (1975). *Zv'язky leksykolohii z etnografiei [The connections between lexicology and ethnography]*. In *Vybrani pratsi – Selected works* (Vol. 1, pp. 1–495). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. **Vorobjova**, O. P. (2011). Kontseptolohiia v Ukraini: zdobutky, problemy, prorakhunky [Conceptology in Ukraine: Achievements, Problems, Miscalculations]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Seriiia Filolohiia – Kyiv National Linguistic University Gerald. Philology Series*, 14 (2), 53–64 [in Ukrainian].
5. **Havryliuk**, I. O. (2015). Opozytsiia “svii – chuzhyi” yak obiekt mizhdystyplinarnykh doslidzhen [The “our” and “other” Opposition as an Object of Interdisciplinary Research]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» – Scientific Notes of the National University “Ostroh Academy”*, (56), 65–68. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2015_56_24 [in Ukrainian].
6. **Hariunova**, Yu. O. (2012). Linhvokulturne protystavleniia obraziv “Svoho”, “Inshoho” ta “Chuzhoho” v kinokrytychnomu dyskursi: aksiolohichnyi aspekt [Linguocultural Opposition of “Own”, “Other” and “Foreign” in Film-Critical Discourse: An Axiological Aspect]. *Linhvistyka – Linguistics*, 2 (26), 170–177. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ling_2012_2_24 [in Ukrainian].
7. **Drahomanov**, M. P. (1883). *Political Songs of the Ukrainian People of the 18th-19th centuries* (Part 1, Chapter 1). Geneva: [n.p.] [in Ukrainian].
8. **Drahomanov**, M. P. (1970). *Literaturno-publitsychni pratsi [Literary and Journalistic Works]* (Vols. 1–2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
9. **Zhaivoronok**, V. V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian Ethnoculture: A Reference Dictionary]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
10. **Kosmeda**, T. A. (2000). *Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky: formuvannia i rozvytok katehorii otsinky [Axiological Aspects of Pragmalinguistics: Formation and Development of the Category of Evaluation]*. Lviv: Ivan Franko Lviv National University Publishing [in Ukrainian].
11. **Kostomarov**, M. (1990). *Knyha buttia ukrainskoho narodu [The Book of the Genesis of the Ukrainian People]*. In *Tvory – Works* (Vol. 1, pp. 165–184). Kyiv: Naukova dumka. (Original work published 1846) [in Ukrainian].
12. **Masenko**, L. (2004). *Mova i suspilstvo: postkolonialnyi vymir [Language and Society: The Postcolonial Dimension]*. Kyiv: KM Akademiia [in Ukrainian].
13. **Potebniia**, O. O. (1862). *Mysl i iazyk [Thought and Language]*. Kharkiv: Elektrotipia H. S. Seredy. [in Russian].
14. **Slukhai**, N. V., Snytko, O. S., & Vilchynska, T. P. (2011). *Kohntolohiia i kontseptolohiia u linhvistychnomu vysvitleni [Cognitology and Conceptology in Linguistic Interpretation]*. Kyiv: Publishing and Printing Centre “Kyiv University.”
15. **Franko**, I. (1901–1910). *Halytsko-ruski narodni prypovidky [Galician-Ruthenian Folk Proverbs]* (Vols. 1–3). Lviv: Tovarystvo imeni Shevchenka.
16. **Franko**, I. (1913). *Studii nad*

ukrainskymy narodnymy pisniamy [Studies on Ukrainian Folk Songs] (Vol. 1). Lviv: Drukarnia Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. 17. **Sherekh**, Yu. (Sheveliov, Yu.). (1951). *Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Outline of the Modern Ukrainian Literary Language]*. Munich: Molode zhyttia.

Луценко Павло Олександрович – докторант, асистент кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса, вул. 600-річчя, 21, Вінниця, 21021, Україна.

E-mail: p.lutsenko@donnu.edu.ua

<https://orcid.org/0009-0003-8416-1927>

Lutsenko, Pavlo – Doctoral student, Assistant at the Department of Romance and Germanic Philology and World Literature, Vasyl Stus Donetsk National University, 21 600-richchia Str., Vinnytsia, 21021, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 01 жовтня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 01 листопада 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Луценко П. О. Етапи та ракурси вивчення дихотомії *свій – чужий* у вітчизняному мовознавстві (фрагментарно-аспектуальний огляд). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2025. Вип. 63. С. 44–54. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.03>

APA: Луценко, П. О. (2025). Етапи та ракурси вивчення дихотомії *свій – чужий* у вітчизняному мовознавстві (фрагментарно-аспектуальний огляд). *Лінгвістичні дослідження*, 63, 44–54. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.03>

ДІЛОВА УКРАЇНСЬКА МОВА: ВІД КОЛОНІАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ ДО НОРМИ

Статтю присвячено висвітленню впливу колоніальної політики на формування та функціонування офіційно-ділового стилю української мови. Проаналізовано зміни, яких зазнавала ділова українська мова, перебуваючи під утисками. Особливу увагу приділено заміщенню питомих українських лексичних одиниць лексемами, спільними для української та російської мов. Показано нехтування фемінітивами та домінування форм чоловічого роду на позначення професій і посад, перевагу форми присвійного займенника «їх» над «їхній», аналітичної форми майбутнього часу над синтетичною, домінування пасивних дієслівних форм на -ся, використання пасивних дієслівних форм за наявності суб'єкта дії, а також усталених калькованих із російської мови зворотів замість нормативних українських.

Ключові слова: ділова мова, українська мова, мовна політика, колоніальний вплив, категорія оцінки, порівняльно-зіставна лінгвістика, мовна норма, питома українські мовні одиниці.

Shkitska, I. Business Ukrainian: From Colonial Stereotypes to Normative Usage. *The restoration of Ukraine's national identity and sovereignty is inextricably linked with linguistic decolonisation. The official-business style is one of the key instruments of state communication, and its purification from imposed foreign elements is crucial for the development of an original Ukrainian language. Despite significant progress in the area of linguistic norms, remnants of Soviet language policy still occur in modern business discourse. This applies to lexis and grammar, as well as word-formation models. Identifying and systematising these phenomena will assist in developing effective recommendations for improving linguistic culture.*

The article aims to analyse the impact of colonial policy on the formation and development of the official-business style of the Ukrainian language, which involves identifying and describing linguistic units that were displaced from normative use or transformed under the influence of the Russian language, as well as outlining ways to overcome the Russification of Ukrainian business language in the context of its decolonisation.

Results and conclusions. *The author has carried out a comprehensive and systematic analysis of the impact of colonial policy on the official-business style of the Ukrainian language. Specifically, the author analysed concrete linguistic phenomena at various levels (lexical, morphological, syntactic, word-formational) caused by the influence of the Russian language and Soviet language policy, highlighted the problem of linguistic decolonisation and emphasised the importance of consciously purifying*

business discourse in order to affirm national identity and linguistic sovereignty. The article identifies and systematises linguistic units and constructions that have functioned for a long time in the business style as normative under the influence of the Russian language, but which inherently contradict Ukrainian norms.

Vivid examples of post-colonial linguistic phenomena represented in the official-business Ukrainian language include the displacement of the vocative case as a normative form of address, the limitation of address forms using 'пан/пані', the systematic disregard for feminatives, and the dominance of masculine noun forms for denoting professions and positions.

The research findings demonstrate the prevalence of the possessive pronoun form 'їх' over 'їхній', the dominance of the analytical future tense, the widespread use of passive verb forms ending in '-ся', and the employment of passive verb forms even when the agent of the action is present. The author attributes the active use of word-formation models atypical for the Ukrainian language, featuring Russian prefixes and suffixes, as well as established calque phrases that functioned for a long time, displacing inherently Ukrainian equivalents, to the influence of many years of Russification.

Further research in this area is crucial for monitoring the process of decolonisation of the Ukrainian language, for creating new educational and methodological literature on business Ukrainian, and for promoting the establishment of an original, official business style that meets the modern needs of independent Ukraine.

Keywords: *business language, Ukrainian language, language policy, colonial influence, evaluation category, comparative-contrastive linguistics, language norm, inherently Ukrainian linguistic units.*

Вступ

Мова є одним із найпотужніших маркерів ідентичності нації, а її функціонування в офіційно-діловій сфері відображає ступінь її самостійності та розвитку. Протягом століть українська мова перебувала під значним впливом зовнішніх факторів, зокрема колоніальної політики, що позначилося на всіх її стилях, зокрема офіційно-діловому. Цей стиль, що є основою державної комунікації, документообігу та взаємодії в суспільстві, не уникнув уніфікації та зросійщення, які були спрямовані на приглушення української національної своєрідності та її інтеграцію в імперський простір.

Сьогодні, коли Україна активно утверджує свою незалежність і відстоює власну ідентичність, питання деколонізації мови набуває особливої актуальності. Це стосується не лише побутового мовлення, а й офіційно-ділового стилю. Дослідження впливу постколоніальних

процесів на формування та функціонування української ділової мови дає змогу не тільки виявити усталені, але ненормативні мовні явища, а й окреслити шляхи їх подолання для встановлення історичної справедливості та відновлення питомо українських форм.

Історія формування офіційно-ділового стилю української мови нерозривно пов'язана з багатовіковою боротьбою українського народу за свою ідентичність і державність. У зв'язку з перебуванням України під владою різних імперій – Речі Посполитої, Російської та Австро-Угорської, а пізніше й Радянського Союзу – українська мова зазнавала системних утисків, заборон і цілеспрямованої денационалізації. Ці процеси мали глибокий вплив на всі функційні стилі, зокрема й на офіційно-діловий, який за своєю природою є найбільш консервативним і стандартизованим.

Особливо гостро проблема мовного колоніалізму проявилася в період перебування України у складі Російської імперії, а згодом – Радянського Союзу. У цей час офіційна комунікація, документообіг та освіта були переважно російськомовними. Українська мова, хоч і формально визнана в певні періоди, постійно зазнавала впливу та деформації з боку російської мови. Це призводило до штучного впровадження кальок, запозичень, синтаксичних конструкцій і навіть словотвірних моделей, чужих для української мовної системи.

Як зауважує Л. Масенко, «специфіка української ситуації полягає в тому, що за радянської доби явище спонтанної гібридизації української і російської мов, спричинене викривленою мовною ситуацією, супроводжувалось офіційною практикою нівеляції самобутніх рис української мови з політичною метою знищення її як незалежного мовного утворення, як формотворчого чинника культури, національної символіки і ментальних кодів» (Масенко, 2004: 6). У радянський період політика «злиття мов» та «братньої допомоги» призвела до планомірного нівелювання особливостей української мови в офіційно-діловому стилі. Навчальні посібники та методичні рекомендації часто містили норми, що були результатом прямого перенесення російських граматичних, лексичних і стилістичних моделей.

Після здобуття Україною незалежності у 1991 році розпочався складний, але важливий процес відродження та деколонізації української мови. Проте багато з укорінених радянських мовних стереотипів, особливо в офіційно-діловому стилі, продовжували функціонувати

за інерцією. Лише в останні роки на тлі посилення національної свідомості та активних державних кроків у мовній політиці питання очищення ділової української мови від кальок із російської мови набуло особливої актуальності. Вивчення цього процесу є ключовим для розуміння сучасних проблем й ефективного впровадження справжніх українських мовних норм.

Прояви лінгвоциду щодо української мови перебувають у фокусі уваги багатьох мовознавців. Так, великий внесок у дослідження цього питання зробила Л. Масенко, авторка низки статей і монографії «Мова і суспільство: постколоніальний вимір» (Масенко, 2004), редакторка збірника «Українська мова у ХХ ст.: історія лінгвоциду: документи і матеріали» (Масенко, 2005). О. Боярчук досліджує історію лексики української ділової мови, зокрема назв видів документів (Боярчук, 2011а, Боярчук 2011б). Становленню офіційно-ділового стилю української мови присвячено праці Л. Тименко (Тименко, 2005а; Тименко 2005б) та Н. Трач (Трач, 2006). Проте, незважаючи на великий доробок учених, які вивчали ділову українську мову в діахронії та синхронії, актуальними є наукові праці, що висвітлюють ділову українську крізь призму постколоніальних змін.

Метою нашої наукової розвідки є аналіз впливу **колоніальної політики** на становлення та розвиток офіційно-ділового стилю української мови, що передбачає реалізацію таких **завдань**, як виявлення й опис мовних одиниць, що були витіснені з нормативного вжитку або трансформувалися під впливом російської мови, а також окреслення шляхів подолання зросійщення української ділової мови в контексті її деколонізації.

Методи дослідження

Для аналізу впливу колоніальної політики на ділову українську мову було застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів дослідження. Основними з них постають описовий, класифікаційний, методи синтезу та семантичного, структурного, зокрема компонентного, кількісного й порівняльного аналізу.

Описовий метод став основою для фіксації та характеристики мовних явищ, що репрезентують результати колоніального впливу на ділову українську мову. За його допомогою було визначено обмежене вживання форм кличного відмінка, фемінітивів, активних дієслівних

форм, питома українських словотвірних моделей, а також зібрано приклади вживання лексичних одиниць, що відображають вплив російської мови на ділову українську. Цей метод дав змогу створити загальну картину мовних змін в офіційно-діловому стилі української мови. **Класифікаційний метод** використовувався для систематизації та групування виявлених постколоніальних мовних явищ, що дозволило чітко організувати матеріал і виокремити основні дискусійні питання. **Метод синтезу** застосовувався на етапі узагальнення отриманих даних і формування висновків. За його допомогою об'єднано результати аналізу різних мовних рівнів (лексика, морфологія, словотвір) у цілісну картину, що ілюструє системний вплив колоніальної політики на ділову українську мову. Цей метод також слугував формулюванню загальних рекомендацій щодо подолання виявлених мовних стереотипів. **Методи аналізу** (семантичний, структурний, зокрема компонентний, кількісний і порівняльний) стали підставою для глибокого осмислення зібраного мовного матеріалу. **Семантичний аналіз** дозволив з'ясувати значення та виявити відтінки значень лексичних одиниць і мовних зворотів, що замінювали питома українські форми. **Структурний аналіз**, включаючи **компонентний аналіз**, застосовувався для поділу мовних одиниць на складники та вивчення взаємозв'язків між ними. **Кількісний аналіз** використано для визначення частотності вживання певних мовних форм у ситуаціях ділового спілкування, що дало змогу об'єктивно оцінити ступінь поширеності постколоніальних мовних явищ. **Порівняльний аналіз** був ключовим для зіставлення «ненормативних» форм української ділової мови з їхніми російськими відповідниками та питома українськими нормативними варіантами. Цей метод дав змогу продемонструвати калькування, витіснення та деформацію українських мовних норм під впливом колоніальної політики; допоміг виявити штучно інкорпоровані в український діловий стиль елементи російської мови.

Такий комплексний підхід забезпечив усебічність дослідження, давши змогу не лише констатувати наявність проблемних мовних явищ, а й пояснити їхнє походження та запропонувати шляхи очищення української мови в контексті мовної деколонізації.

Матеріалом роботи слугували тексти підручників із ділової української мови, а також нормативно-правові документи діловодної сфери.

Виклад основного матеріалу

Маючи панівне становище, російська мова чинила істотний вплив на українську, зокрема на її діловий стиль. А. Марахова зауважує: «Тривала відсутність в українській літературній мові ділового стилю призвела до втрати орієнтації в термінотворенні. Тому не випадково, що поряд із успадкованими ще в донаціональний період запозиченими з грецької та латинської мов іншомовними термінами офіційно-ділового мовлення виступають терміни, переважно соціально-політичні, запозичені з російської літературної мови чи через російську мову-посередник із інших західноєвропейських мов. Поширення їх в українському діловому мовленні відчутне і спричинялося до певної книжної стилізації мовлення» (Марахова, 1981: 72). За словами І. Денисовець, багато сучасних терміноодиниць, «що функціонують у галузі діловодства, традиційно кваліфіковані як стандартні й кодифіковані, проте лєвова їхня частка була штучно насаджена в українську мову в рамках політики «зближення» з російською» (Денисовець, 2025: 341).

Використання форм кличного відмінка в діловій українській мові ще в 90-х рр. ХХ ст. розглядалося як ненормативне, натомість навчально-методична література пізніших років фіксує їх як нормативні. Проте для звертань, що складаються із двох загальних назв, нормативною вважалася форма другого компонента в називному відмінку: «Якщо звертання складається з двох загальних назв, то форму кличного відмінка має перше слово, а друге може мати як форму кличного відмінка, так і називного (за винятком слів *посол*, *суддя* та ін., які використовуються тільки у формі називного відмінка): *пане полковнику (полковник)*, *пані голово (голова)*» (Мацько, & Кравець, 2007: 104).

До проголошення незалежності України нормативною формою звертання в діловому спілкуванні було звертання на ім'я і по батькові, а також із компонентами *громадянин / громадянка* чи *товариш*: «Норми слововживання мінялися відповідно до інтерпретації їх мовцями – носіями нової ідеології. Випали з ужитку такі звертання, як *пан*, *пані*, *добродій*, *добродійка*, *господар*, *господиня* – їх заступили в законодавчому мовленні *громадянин*, *громадянка*, у канцелярському поряд з ними вживається *товариш* (Марахова, 1981: 69).

Традиційні для європейських народів і розмовно-побутового спілкування українців форми звертань до різних осіб, зокрема високих за посадою та статусом, що містять складник «пан / пані», перебували поза нормою ділової мови (Мацько, & Кравець, 2007: 104), але в деяких підручниках із ділової мови зразки документів зі згаданою формою зафіксовано. Наприклад: *Пан Ковальов Василь Петрович працює в будуправлінні на посаді інженера з окладом 190 гривень* (Потелло, 1999: 17). Згадані форми звертань у мові ділових паперів було внормовано Типовою інструкцією з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади від 17 січня 2018 р. № 55 (Типова інструкція з діловодства, 2018).

Функціонування фемінітивів у діловій українській мові, особливо у 80-90-х рр. ХХ ст., було обмеженим. Як нормативні визнавалися лише одиничні приклади на зразок *ткаля, прая, покоївка*. У підручниках з ділової української мови акцентувалося на вживанні назв професій і посад здебільшого тільки у формі чоловічого роду. Відповідники жіночого роду в офіційно-діловому стилі розглядалися як ненормативні (Мацько, & Кравець, 2007:102; Пентилюк та ін., 2011: 190 та ін.). За умов уживання назв посади особи жіночої статі без прізвища та ініціалів дієслівні форми узгоджувалися з назвою посади і мали форму чоловічого роду: *Директор повідомив, але Директор Новікова Н. І. повідомила* (Шкіцька, 2008: 53).

Деяким іменникам надавали перевагу у зв'язку з їх наближеністю до російської мови: *житель* (замість «мешканець / мешканка»), *найменування* (замість «назва»), *ряд* (замість «низка, шерег»): *найменування структурного підрозділу, найменування посади* (Паламар, & Кравець, 1993: 14); *повне найменування всіх закладів, у яких довелось вчитися* (Шевчук, 1993: 7).

Серед калькованих назв документів, що побутували в усному діловому мовленні, але подекуди потрапляли до текстів документів, назвемо такі: **витиска з протоколу* (замість «витяг із протоколу»), **відзив* (замість «відгук»), **візитка* (замість «візитівка»), **вкладши до трудової книжки* (замість «вкладка до трудової книжки»), **довіреність* (замість «доручення»), **командировочне посвідчення* (замість «відрядне посвідчення»), **направлення* (замість «скерування»), **об'ява* (замість «оголошення»), **пояснююча записка* (замість «пояснювальна

записка»), *пропуск (замість «перепустка»), *справка (замість «довідка»), *явочний лист (замість «листок присутніх»).

Частотними росіянізмами, характерними для текстів ділових паперів, є *відпуск (замість «відпустка»), *повідстка денна (замість «порядок денний»), *переписка (замість «листування»), *реєстратура (замість «реєстратура») тощо. Відзначимо також, що термін «справочинство» тривалий час не фігурував у нормативній документації діловодної сфери, будучи витісненим терміном «діловодство», але стандарт ДСТУ 2732:2004 закріпив його вживання як нормативного (ДСТУ 2732:2004, 2005: 2). У текстах протоколів частотною помилкою є вживання лексем «чоловік» / «чоловіків» замість «осіб».

Впливом російської мови пояснюємо й помилки в уживанні родових форм іменників, наприклад *ярмарка (замість «ярмарок»), а також витіснення з ділового мовлення родових форм, відмінних від російської мови, пор.: *зал – зала*. Останнім часом спостерігаємо більш активне функціонування останньої форми.

Закінчення *-ові (-єві)* іменників II відміни чоловічого роду в давальному відмінку в документації розглядалися як небажані: «Вживаючи іменники чоловічого роду II відміни, які в давальному відмінку мають паралельні закінчення *-у(-ю), -ові(-єві)*, необхідно пам'ятати, що в офіційно-діловому стилі традиційно перевага надається закінченням *-у(-ю)*» (Мацько, & Кравець, 2007: 120).

Під впливом російської мови набули поширення помилкові форми іменників у місцевому відмінку множини: *по хатам, *по містам, *по каналам, *по газопроводам. Нормативними українськими закінченнями є *-ах (-ях)*: *по хатах*, *по містах*, *по каналах*, *по газопроводах* (там само: 124).

Функціонування займенникового прикметника *даний* (замість займенників «цей, згаданий»), прикметників, виражених лексемами *довгий* (про час) (замість «тривалий»), *жилий* (замість «житловий»), *приналежний* (замість «належний»), *учбовий* (замість «навчальний») в українських ділових паперах також зумовлено впливом колоніальної політики. Наприклад: *Зобов'язуюсь дану суму повернути 15 січня 1993 року* (Паламар, & Кравець, 1993: 75); *Довгий час співпрацював з різними регіональними і загальнодержавними телерадіокомпаніями, добре оволодів досвідом підготовки й випуску мас-медійної продукції* (Шонц, 2006: 33).

Звернімо увагу на способи творення ступенів порівняння прикметників. Автори підручників із ділової української мови застерігають від уживання складеної форми найвищого ступеня порівняння зі словом *самий* (*сама, саме, самі*), не властивих українській мові: **самий дорогий*, **сама дешева*, **саме мені* (Мацько, & Кравець, 2007: 105; Пентилюк та ін., 2011: 50).

Під впливом політики русифікації в діловій сфері тривалий час уважалося нормативним уживання форми присвійного займенника **їх* (а не «їхній») (Шкіцька, 2008: 60).

Природним для української мови є дієслівний спосіб позначення дій (процесів), а не іменниковий, традиційний для російського офіційно-ділового та наукового стилів, пор.: *Тиск вимірюють, щоб порівняти...*, а не **Вимірювання тиску здійснюється для порівняння...*; *Завдання ліквідувати будь-які порушення...*, а не **Завдання ліквідації будь-яких порушень*; *Завдання поліпшити умови праці...*, а не **Завдання поліпшення умов праці...* (Мацько, & Кравець, 2007: 113). Натомість дотепер віддієслівні іменники відзначаються великою частотністю та продуктивністю в українському діловому мовленні, їх уважають невід'ємним атрибутом офіційно-ділового стилю.

Впливом російської мови зумовлено функціонування в українських ділових паперах дієслів **виділяти* (у значенні «надавати»), **виступати* в значенні «мати місце» (замість «поставати»), **відмічати* (у значенні «відзначити (наприклад, чийсь роботу)»), **включати* (замість «містити»), **співробітничати* (замість «співпрацювати»). Наприклад: *Ухвалили: виділити Ю. М. Грачову путівку до названого санаторію* (Паламар, & Кравець, 1993: 91); *Зібраний матеріал включає як безпосередньо оформлення документів, так і висвітлення ділового технологічного процесу* (Палеха, 2009: 3).

Частотні в діловій українській мові кальковані сполуки **користуватися повагою* (замість «мати повагу»), **направляти* (замість «скеровувати», «адресувати», «надсилати»), **проходити* (замість «відбуватися»), **іти в перший клас* (замість «іти до першого класу»), **поступити до університету* (замість «вступити до університету»), **приймати участь* (замість «брати участь») та ін. Наприклад: *Направляємо для використання в практичній роботі лист Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України від 19.06.92 № 15-1/20...* (Паламар, & Кравець, 1993: 135).

Аналітичній формі майбутнього часу дієслів, що збігається з російською, і надалі віддають перевагу в офіційно-діловому стилі української мови порівняно із синтетичною: *буду виступати* (замість «виступатиму») (Мацько, & Кравець, 2007: 114).

Діловій російській мові притаманні мовні формули, що складаються із десемантизованого дієслова й абстрактного іменника, натомість їхні українські відповідники – однослівні дієслова (там само: 124). За аналогією до російської мови в офіційно-діловому та науковому стилях української мови функціують словосполучення *відчувати потребу* (замість «потребувати»), *здійснювати аналіз* (замість «аналізувати»), *здійснювати дослідження* (замість «досліджувати»), *мати застосування* (замість «застосовуватися» / бути застосованим), *надавати підтримку* (замість «підтримувати»). Наприклад: *Просимо негайно здійснити допостачання. Додаткові транспортні витрати мають бути оплачені Вашим коштом* (Шонц, 2006: 32).

Пасивні конструкції з дієсловами на *-ся*, типові для російської мови, не властиві українській, тому їх рекомендують замінювати безособовими реченнями з модальними словами *слід, треба, необхідно* або неозначено-особовими з головним членом, вираженим дієсловом у формі третьої особи множини. Пор.: *Посилки із таким вмістом не перевертаються – Посилки із таким вмістом не слід перевертати; Питання розглядаються відповідно до порядку денного – Питання розглядають відповідно до порядку денного.*

Уживання пасивних дієслівних форм за наявності суб'єкта дії не характерне для української мови, тому сьогодні структури на зразок **Ректором було зачитано наказ про...* замінюють конструкціями типу *Ректор зачитав наказ про...* Калькою з російської мови є функціонування форми наказового способу з дієсловом «давайте»: **давайте проголосуємо, *давайте розглянемо.* У діловому мовленні такі структури слід замінити більш українськими: *Є / надійшла пропозиція, Стаavimo на голосування* (Шкіцька, 2008: 65).

Дієсловам *проживати* та *і/йменувати(ся)* тривалий час віддавали перевагу порівняно з їхніми українськими відповідниками *мешкати* і *називатися* / *далі + ім'я*. Наприклад: *Ми, Бойко Галина Петрівна, що проживає в м. Києві по вул. Обсерваторній, 12, кв. 3, далі йменована «Продавець», та Охріменко В'ячеслав Григорович, що проживає в м. Києві по вул. Б. Грінченка, 5, кв. 32, далі йменований «Покупець»,*

уклали цей договір....(Шевчук, 1993: 12); *Український газовий концерн Київська фабрика ім. Боженка об'єднання «Киїрево», що далі йменува-
тиметься «Фабрика», з одного боку, і виробниче об'єднання «Укргаз»,
із другого боку, уклали цю угоду....*(Паламар, & Кравець, 1993: 74).
У деяких навчально-методичних матеріалах натрапляємо також
на лексему «жити»: *БЕЗВЕРХОГО Михайла Миколайовича, який живе
у м. Києві по вул. Дехтярівській, 6, кв. 180* (там само: 12).

На відміну від російської, в українській мові дійові ознаки (тобто здатність або призначеність бути учасником дії) не позначають дієприкметниками (Мацько, & Кравець, 2007: 106). З огляду на це автори навчальної літератури рекомендують замість них використовувати віддієслівні прикметники, утворені за допомогою суфіксів *-льн(ий)* – *складальний, копіювальний*; *-івн(ий)* – *гальмівний, руйнівний*; *-ч(ий)* – *виконавчий, споживчий, вірчий*; *-н(ий)* – *виховний, приставний, підривний, наступний*; *-овн(ий)* – *виліковний*; *-енн(ий)* – *нездійснений, неоцінений*; *-анн(ий)* – *нездоланий, неказаний*; *-к(ий)* – *леткий*; *-лив(ий)* – *мінливий* (там само).

Активне вживання дієприкметників в офіційно-діловому стилі у 80-90-хх рр. ХХ ст. уважалося нормативним: «У адміністративно-канцелярському та дипломатичному різновидах дієприкметник становить 2% від загальної кількості слів тексту, у законодавчому вдвічі більше – 4%. Активний дієприкметник є переважно базою для творення субстантивованих назв діяча: *головуючий* (*головуючий оголошує склад суду...*), *керуючий* та ін. Ад'єктивований активний дієприкметник уживається здебільшого без залежних слів: «Переважаючими силами «Арсенал» був взятий юнкерами і гайдамаками» (33, т. 1, 48); «Всі існуючі наряди Центроцукру в розмірі встановлених норм залишаються в силі» (Х33, т. 1, с. 52). У старіших документах активні дієприкметники частіше виступали разом із залежними словами» (Марахова, 1981: 112). Такі форми фіксують навіть підручники з ділової української мови початку 2000-х років: *Я, студентка 10 групи 1 курсу Тернопільської державної медичної академії Михайленко Ніна Гнатівна, одержала від завідуючої бібліотекою Палагнюк Іванни Макарівни магнітофон „Панасонік” для репетицій літературного вечора* (Лазарчук, & Майданюк 2006: 216); *Складений комісією: голова – завідуючий складом готової продукції Полікарпов О. Л.* (Шонц, 2009: 36).

Уживання дієприкметників на *-уч(ий)/-юч(ий)* в українській мові ділового спілкування сьогодні є обмеженим: їх замінюють віддієслівними іменниками на *-ач*: *завідувач, виконувач обов'язків, головнокомандувач*. Відзначимо, що окремі дієприкметникові форми, що закріпилися в українському діловому мовленні, продовжують активно функціювати в діловій сфері: *керуючий банком, управляючі системи, головуючий на зборах, приймаюча сторона* тощо.

Використання дієприкметників **запущений* (замість «задавлений» / «занедбаний»), **іменованний* (замість «далі + назва / ім'я»), **прописаний* (замість «зареєстрований»), зумовлених колоніальним впливом, суперечить нормам українського ділового мовлення. Наприклад: *в особі власника або уповноваженого органу, іменованого далі роботодавця, з одного боку, і громадянин (прізвище, ім'я, по батькові), іменованний далі працівник, з другого боку, уклали контракт про таке...* (там само: 39); *Я, Іванов Олег Петрович, асистент кафедри філософії, доручаю одержати належну мені зарплату за лютий 1999 р. Шевчуку Івану Петровичу за його паспортом серії ВА № 553776, виданим Ворошиловським РВ ДМУ УМВС України в Донецькій області 16 червня 1997 р., прописаним за адресою: Донецьк-00, Комсомольський проспект, б. 27, кв. 19»* (там само: 37).

До постколоніальних мовних явищ можна віднести і помилки в узгодженні слів: **відповідно закону* (замість «відповідно до закону»), **завідувач кафедрою* (замість «завідувач кафедри»), **згідно розпорядження* (замість «згідно з розпорядженням»), **оплатити за послуги* (замість «оплатити послуги») та ін. Наприклад: *Згідно норм цивільного законодавства будь-яке майно людина має право заповідати тій особі, якій вона бажає* (Рад. Укр.) (Марахова, 1981: 61).

Уваги потребують і словосполуки з прийменниками *у(в), при, на*, що мають обставинне значення: **у ході (чого)* (замість «під час»), **при перевірі* (замість «під час перевірки»), **в залежності* (замість «залежно»), **в значній мірі* (замість «значною мірою»), **в порівнянні* (з чим) (замість «порівняно (із чим)»), **на протязі* (замість «протягом», «упродовж»). Наприклад: *При виявленні нестачі матеріальних цінностей, що прирівнюються витратам і крадіжкам, Береговий М. Ф. зобов'язаний відшкодувати збитки* (Паламар, & Кравець, 1993: 74).

Усталений мовний зворот **з оригіналом вірно тільки* в 2019 року було замінено в нормативних документах на коректну українську

версію «згідно з оригіналом» (Типова інструкція з діловодства, 2018).

Впливом російської мови можна пояснити і надмір калькованих конструкцій із прийменником **по**, що відзначається високою продуктивністю в українській мові. Його українськими відповідниками постають прийменники **за, з, на, у(в), через, після** (зі значенням часу): **за** згодою сторін, **за** сімейними обставинами; **з** власної ініціативи, **з** поважної причини; **на** зміну графіку, **на** запит; **у** службових справах, **у** вихідні; **через** обставини, **через** брак коштів; **після** закінчення, **після** розгляду.

До того ж російські словосполуки з прийменником **по** українською мовою передають без прийменника (наприклад: вулицею, помилково) та словосполуками з прийменником **по**. Кількість останніх є порівняно незначною. Вони передають просторові відношення або позначають розподіленість, спрямованість на об'єкт або спосіб виконання дії: **по** черзі, кількість шкіл **по** району, **по** можливості, наказ **по** університету, різьба **по** дереву.

Окремої уваги потребують словотвірні моделі, що потрапили до української ділової мови під впливом російської. Так, кальковані форми слів із префіксами **сверх-* (замість «(по)над-»): *сверхурочний (замість «понадурочний»), **противо-* (замість «проти-»): *противогаз (замість «протигаз»), **двох-* / *трьох-*, *чотирьох* (замість «дво- / три-, чотири-»): *двохповерховий (замість «двоповерховий»); *спів-* (замість «зі-»): *співставний* (замість «зіставний»), **об-* (замість «з-»): *обвинувачувати (замість «звинувачувати»), **обез-* (замість «зне-»): *обезболити (замість «знеболити»). Наприклад: *Зарухувати на посаду начальника відділу навчально-методичної роботи Центру Тесля Анатолія Андрійовича з трьохмісячним випробувальним терміном, установивши посадовий оклад у розмірі 575 гривень* (Шонц, 2009: 44).

На позначення і результату дії, і процесу функціювали іменники із суфіксами: *-ація* (замість «-ання/-ування»): пор. *класифікація* – *класифікування*, *систематизація* – *систематизування* і под.; *-ка* (замість «-ення, -ування»): пор.: *розробка* – *розроблення*; *переробка* – *перероблення*, *стажировка* – *стажування*. За вимогами ДСТУ 3966-2000 віддієслівні іменники із суфіксом *-к(а)* слід уживати на позначення об'єктів, суб'єктів, наслідків події (не на позначення дії чи події): *оцінювання* (дія), *оцінення* (подія), *оцінка* (наслідок події, об'єкт) (Мацько, & Кравець, 2007: 120).

Вплив російської мови на українську знайшов вияв і у функціонуванні віддієслівних іменників на *-ач(а)* замість типових для української мови на *-ання*: пор.: **видача довідок – видання довідок, *передача матеріальних цінностей – передавання матеріальних цінностей*. Наприклад: *При порушенні Автором строків подачі словника або його низькій якості, що мають засвідчити не менш як 5 рецензентів, Замовник має право розірвати договір* (Шевчук, 1997: 151).

Широкого розповсюдження в українській мові внаслідок колоніального впливу набули словотвірні моделі на *-щик* – на позначення посад, професій, роду діяльності. Сьогодні такі назви вважають ненормативними й замінюють українськими формами на *-ник*: *зварювальник, прибиральник*.

Під впливом російської мови українці як у розмовному мовленні, так і в ситуаціях ділового спілкування подекуди вживають помилкові конструкції на зразок *десять годин* (замість «десята година»), *пів дев'ятої (години)* (замість «пів на дев'яту (годину) / пів до дев'ятої (години)»), *двадцять (хвилин) восьмої (години)* (замість «двадцять (хвилин) на восьму (годину)»), *без десяти (хвилин) два* (замість «за десять (хвилин) друга (година) / десять (хвилин) до другої (години)»). Сказане стосується і вживання числівникових словосполук із прийменником. Ідеться про ненормативне уживання числівників у формі давального відмінка на позначення точного часу з прийменником *в(у)* (замість «*о/об*»). Наприклад: *о четвертій, об одинадцятій* (Мацько, & Кравець, 2007: 113).

Відгомоном тривалої русифікації є численні приклади нехтування правилами милозвучності української мови: *Дане видання відкриває серію навчальних посібників з культури діловодства, кожен з яких є самостійним* (Палеха, 2009: 3); *На сьогодні ми не плануємо продовжувати ділові стосунки з цією фірмою* (Шонц, 2009: 33); *Від щирого серця вітаємо Вас з нагоди 10-річного ювілею Вашої компанії* (там само: 34); *Цей контракт укладено в двох примірниках, які зберігаються у кожній із сторін і мають однакову юридичну силу* (там само: 42).

До сьогодні в діловій документації знаходимо помилки в оформленні скорочень у таблицях: **№ n/n* (номер по порядку) замість правильного «*№ з/п*» або «*№ пор.*» (порядковий номер) (див., напр. Паламар, & Кравець, 1993: 110; Шевчук, 1997: 163).

Висновок

Історичний період колоніального поневолення України та цілеспрямоване зросійщення призвели до значних деформацій у функціонуванні офіційно-ділового стилю української мови. Це проявлялося на всіх мовних рівнях: від лексики і морфології до синтаксису та словотворення. Багато питомих українських форм були штучно витіснені або замінені кальками та запозиченнями з російської мови. Яскравими прикладами проявів колоніального впливу постають витіснення кличного відмінка як нормативної форми звертання, обмеження форм звертань «пан / пані», «добродій / добродійко» та заміщення їх суто радянськими «громадянин / громадянка», «товариш». Системне ігнорування фемінітивів і домінування чоловічого роду для позначення професій і посад, навіть у звертанні до жінок, відображало патріархальні та уніфікаційні тенденції тогочасного суспільства.

Перевага форми присвійного займенника «їх» над «їхній», домінування аналітичної форми майбутнього часу, поширення пасивних дієслівних форм на -ся, використання пасивних дієслівних форм за наявності суб'єкта дії, активне функціонування невластивих українській мові словотвірних моделей із російськими префіксами та суфіксами, а також усталених калькованих зворотів, що тривалий час функціонували замість нормативних українських відповідників, є наслідком тривалого впливу російської мови на українську мову ділового спілкування.

Незважаючи на здобуття незалежності, багато із цих нав'язаних мовних стереотипів продовжували функціонувати за інерцією, що свідчить про глибоке укорінення наслідків колоніальної політики у мовній свідомості та практиці. Здійснений аналіз показує важливість усвідомленої та планомірної роботи з деколонізації української мови в офіційно-діловій сфері. Це вимагає не лише нормативного закріплення питомих українських форм, але і їх активного впровадження в ділову сферу, а також підвищення мовної культури й свідомості носіїв мови.

Подальші дослідження у цій сфері є важливими для моніторингу процесу деколонізації української мови, створення нової навчально-методичної літератури з ділової української мови та сприяння утвердженню самобутнього офіційно-ділового стилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Боярчук**, О. С. (2011a). З історії лексики української ділової мови (об'ява, оголошення, оповістка). *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство*, XXIV(1), 442–451. 2. **Боярчук**, О. С. (2011b). З історії лексики української ділової мови (довіреність, доручення). *Лексикографічний бюлетень*, 20, 59–67. 3. **Денисовець**, І. В. (2025). Лінгвоцид як інструмент імперської політики: репресовані термінонайменування у сфері документознавства й діловодства. *Збірник тез 77-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету* 16–22 травня 2025 р. Т. 2 (с. 341–342). Полтава: Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка. 4. ДСТУ 2732:2004. (2005). *Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять* (IV). Київ: Держспоживстандарт України. 5. **Лазарчук**, Л. Ю., & **Майданюк** І. З. (2006). *Ділова українська мова: навч. посібник*. Тернопіль: ТДМУ. 6. **Масенко**, Л. (2004). *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ: Вид. дім «КМ Академія». 7. **Масенко**, Л. (Ред.). (2005). *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: документи і матеріали*. Київ: Києво-Могилянська академія. 8. **Мацько**, Л. І., & **Кравець**, Л. В. (2007). *Культура української фахової мови: навч. посіб.* Київ: ВЦ «Академія». 9. **Марахова**, А. Ф. (1981). *Мова сучасних ділових документів*. Київ: Наук. думка. 10. **Паламар**, Л. М., & **Кравець**, Г. М. (1993). *Мова ділових паперів: навч. посібник*. Київ: Либідь. 11. **Палеха**, Ю. (2009). *Організація загального діловодства: навч. посібник (зі зразками сучасних ділових паперів)*. 2-ге вид. перероб. і доп. Київ: Ліра-К. 12. **Пенгилюк**, М. І., **Маруніч**, І. І., & **Гайдаєнко**, І. В. (2011). *Ділове спілкування та культура мовлення: навч. посіб.* Київ: Центр учбової літератури. 13. **Потелло**, Н. Я. (1999). *Теорія і практика ділового мовлення: навч. посібник*. Київ: МАУП. 14. **Тименко**, Л. (2005). Становлення української офіційно-ділової лексики в 20-х роках ХХ століття. *Лексикографічний бюлетень*, 11, 54–59. 15. **Тименко**, Л. (2005). Ділова лексика в «Словарі української мови» Бориса Грінченка. *Лексикографічний бюлетень*, 12, 74–78. 16. **Типова** інструкція з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади від 17 січня 2018 р., 55. Узятю з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#n593>. 17. **Трач**, Н. С. (2006). З історії української правничої термінології: 20–30-ті рр. ХХ ст. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*, Т. 60, 49–57. 18. **Шевчук**, С. В. (Уклад.). (1993). *Ділове мовлення: методичні рекомендації й зразки ділових паперів*. Київ: КДПІ. 19. **Шевчук**, С. В. (1997). *Українське ділове мовлення: навч. посібник*. Київ: Вища шк. 20. **Шкіцька**, І. Ю. (2008). *Лінгвістичні основи документознавства: навч.-метод. посібник для студ.* Тернопіль: Воля. 21. **Шонц**, О. П. (2009). *Ділова українська мова: навч. посібник*. Одеса.

REFERENCE

1. **Boiarchuk**, O. S. (2011a). Z istorii leksyky ukrainskoi dilovoi movy (ob'java, oholoshennia, opovistka) [From the History of the Lexicon of Business Ukrainian (ob'java, oholoshennia, opovistka)]. *Aktualni problemy slov'ianskoi filolohii. Serii: Lnhvystyka i literaturoznavstvo – Current Issues in Slavic Philology. Series: Linguistics and Literary Studies*, XXIV (1), 442–451 [in Ukrainian]. 2. **Boiarchuk**, O. S. (2011b). Z istorii leksyky ukrainskoi dilovoi movy (dovirenist, doruchennia) [From the History of Business Ukrainian Lexis (Power of Attorney, Proxy)]. *Leksykohrafichnyi biuletyn – Lexicographic Bulletin*, 20, 59–67 [in Ukrainian]. 3. **Denysovets**, I. V. (2025). Lnhvotsyd yak instrument imperskoi

- polityky: represovani terminonaimenuvannia u sferi dokumentoznavstva y dilovodstva [Linguistic as an Instrument of Imperial Policy: Repressed Terminology in Document Studies and Record Management]. *Zbirnyk tez 77-yi naukovoï konferentsii profesoriv, vykladachiv, naukovykh pratsivnykiv, aspirantiv ta studentiv universytetu – Proceedings of the 77th Scientific Conference of Professors, Lecturers, Researchers, Postgraduate Students, and Students of the University*, T. 2 (с. 341–342) Poltava: Poltavska politekhnikha im. Yurii Kondratiuka [in Ukrainian]. 4. **DSTU** 2732:2004. (2005). *Dilovodstvo y arkhivna sprava. Terminy ta vyznachennia poniat* [Records Management and Archival Affairs. Terms and Definitions of Concepts] (IV). Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy [in Ukrainian]. 5. **Lazarchuk**, L. Yu., & Maidaniuk I. Z. (2006). *Dilova ukrainska mova* [Business Ukrainian]. Ternopil: TDMU [in Ukrainian]. 6. **Masenko**, L. (2004). *Mova i suspilstvo: postkolonialnyi vymir* [Language and Society: A Postcolonial Dimension]. Kyiv: Vyd. dim «KM Akademiia» [in Ukrainian]. 7. **Masenko**, L. (Red.). (2005). *Ukrainska mova u KhKh storichchi: istoriia linhvotsydu: dokumenty i materialy* [The Ukrainian Language in the 20th Century: The History of Linguicide: Documents and Materials]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian]. 8. **Mat-sko**, L. I., & Kravets, L. V. (2007). *Kultura ukrainskoi fakhovoi movy* [Culture of Ukrainian Professional Language]. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian]. 9. **Marakhova**, A. F. (1981). *Mova suchasnykh dilovykh dokumentiv* [The Language of Modern Business Documents]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 10. **Palamar**, L. M., & Kravets, H. M. (1993). *Mova dilovykh paperiv* [Language of Business Documents]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]. 11. **Palekha**, Yu. (2009). *Orhanizatsiia zahalnoho dilovodstva: navch. posibnyk (zi zrazkamy suchasnykh dilovykh paperiv)* [General Records Management Organisation]. 2-he vyd. pererob. i dop. Kyiv: Lira-K. 12. **Pentyluk**, M. I., Marunych, I. I., & Haidaienko, I. V. (2011). *Dilove spilkuvannia ta kultura movlennia* [Business Communication and Speech Culture]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian]. 13. **Potello**, N. Ya. (1999). *Teoriia i praktyka dilovoho movlennia* [Theory and Practice of Business Communication]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian]. 14. **Tymenko**, L. (2005). Stanovlennia ukrainskoi ofitsiino-dilovoi leksyky v 20-kh rokakh XX st. [The Development of Ukrainian Official-Business Vocabulary in the 1920s.] *Leksykohrafichnyi biuletyn – Lexicographic Bulletin*, 11, 54–59 [in Ukrainian]. 15. **Tymenko**, L. (2005). Dilova leksyka v «Slovari ukrainskoi movy» Borysa Hrinchenka [Business Vocabulary in Borys Hrinchenko's Dictionary of the Ukrainian Language]. *Leksykohrafichnyi biuletyn – Lexicographic Bulletin*, 12, 74–78 [in Ukrainian]. 16. **Typova** instruktsiia z dilovodstva v ministerstvakh, inshykh tsentralnykh ta mistsevykh orhanakh vykonavchoi vlady vid 17 sichnia 2018 r. [Standard Instructions on Record-Keeping in Ministries, other Central and Local Executive Bodies of Power, dated 17 January 2018], 55. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#n593> [in Ukrainian]. 17. **Trach**, N. S. (2006). Z istorii ukrainskoi pravnychoi terminolohii: 20–30-ti rr. XX st. [From the History of Ukrainian Legal Terminology: 1920s–1930s]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky – NaUKMA Research Papers. Philology*, 60, 49–57 [in Ukrainian]. 18. **Shevchuk**, S. V. (Uklad.). (1993). *Dilove movlennia: metodychni rekomendatsii y zrazky dilovykh paperiv* [Business Communication: Methodological Guidelines and Samples of Business Documents]. Kyiv: KDPI [in Ukrainian]. 19. **Shevchuk**, S. V. (1997). *Ukrainske dilove movlennia* [Business Ukrainian]. Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian]. 20. **Shkitska**, I. Yu. (2008). *Linhvistychni osnovy dokumentoznavstva*. [Linguistic Basis of Document Studies]. Ternopil: Volia [in Ukrainian]. 21. **Shonts**, O. P. (2009). *Dilova ukrainska mova* [Business Ukrainian]. Odesa [in Ukrainian].

Шкіцька Ірина Юріївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, Західноукраїнський національний університет; вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна.

E-mail: i.shkitska@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-0252-8111>

Shkitska, Iryna – Doctor of Science in Philology, Full Professor, Professor at the Department of Information and Sociocultural Activity, West Ukrainian National University; 11 Lvivska st., Ternopil, 46009, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 12 вересня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 12 жовтня 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Шкіцька І. Ю. Ділова українська мова: від колоніальних стереотипів до норми. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2025. Вип. 63. С. 55–72. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.04>

APA: Шкіцька, І. Ю. (2025). Ділова українська мова: від колоніальних стереотипів до норми. *Лінгвістичні дослідження*, 63, 55–72. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.04>

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2:81'373.613

М. П. Брус

ЛІНГВАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ ЖІНКИ В ДОБРИЛОВОМУ ЄВАНГЕЛІЇ 1164 РОКУ: ЕТИМОЛОГІЙНИЙ, СЛОВОТВІРНИЙ І ЛЕКСИЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті акцентовано увагу на важливості й необхідності використання писемних пам'яток як основних джерел вивчення історії загальних назв осіб жіночої статі в українській мові. Схарактеризовано Добрилове Євангеліє – церковно-релігійний манускрипт XII ст. що належить до українських пам'яток, уміщує чимало власне українських ознак і може послужити джерельною базою для дослідження найменувань жіночого роду давньоукраїнської мови.

У транслітерованому виданні Добрилового Євангелія 1164 року зафіксовано невелику кількість іменників зі значенням особи жіночої статі, яка характерна для канонічного євангельського тексту. Це питомі й запозичені назви, праслов'янського і церковнослов'янського походження, прості й похідні слова, загальноновживані і спеціальні, що відзначені з різною частотністю в рукописі та переважно з церковнослов'янським написанням.

Ключові слова: писемні пам'ятки, євангельський текст, назви жінок, етимологія, словотвір, лексика, частотність.

Brus, M. Lingualisation of the Image of Woman in the Dobrylov Gospel of 1164: Etymological, Word-forming, and Lexical Aspects. *The article focuses on the importance and necessity of using written monuments as primary sources for studying the history of feminities in the Ukrainian language. The Dobrylov Gospel is characterised as a 12th-century church and religious manuscript, which belongs to Ukrainian valuable artefacts, contains many Ukrainian features and can serve as a source base for the study of generic names of the feminine gender of the Old Ukrainian language.*

The belonging of the Dobrylov Gospel of 1164 to the valuable artefacts of the Ukrainian language, which is confirmed by the study of its linguistic features, makes it possible to use this manuscript as a source base for the study of various linguistic phenomena in diachrony and synchrony, and in particular, our own church-religious written heritage. This has become especially relevant in the present time, when interest in the restoration and study of the most ancient artefacts of the Ukrainian language

has increased, as well as due to the revival of the people's church-religious life, which has become a guarantor of its spirituality, stability, and invincibility. As a result, in the current linguistic community, the activation of ancient confessional vocabulary is observed, which contributes to the expansion and enrichment of the lexical fund of the Ukrainian language. Confessional vocabulary is also manifested in the names of women present in church-religious works, and in particular in the Gospels.

In the transliterated edition of the Dobryl Gospel of 1164, a small number of nouns with the meaning of the feminine gender, which is characteristic of a canonical Gospel text, are recorded. These are proper and borrowed names of Proto-Slavic and Church-Slavonic origin, commonly used simple and derived words, and special, noted with varying frequency in the manuscript and mostly in Church-Slavonic writing.

Keywords: *written records, gospel text, women's names, etymology, word structure, vocabulary, frequency.*

Вступ

Комплексне дослідження системи лексичних одиниць для позначення осіб жіночої статі в українській мові ґрунтується на опрацюванні номінацій жіночого роду в синхронному й діяхронному аспектах. На сучасному етапі аналіз такої категорії слів є доступнішим, ніж у минулому, що зумовлено пошуком необхідного матеріалу.

У межах джерел вивчення історії української мови та розряду загальних назв осіб жіночої статі зокрема важливе місце посідають українські писемні пам'ятки, бо засвідчують мову певного історичного періоду. У них можна простежити еволюцію звукової системи, граматичної будови, словотвірної системи, лексики й фразеології. Вони дають змогу виявити процеси відмирання різноманітних мовних елементів, виникнення й розвиток нових лінгвальних явищ (Осінчук, 2012: 11).

Особливу цінність становлять найдавніші українські рукописні твори. Звертаючи увагу на необхідність та особливість опрацювання пам'яток, історик української мови В. В. Німчук зазначав, що «мало лінгвістів працюють над першоджерелами з історії мови, – надто – над текстами найдавнішими. У наукових і популярних публікаціях час від часу зустрічаємо далекосяжні теоретичні висновки, що стосуються історії мови на основі голих зіставлень фактів із генетично споріднених мов та їх сучасних діалектів. Немає сумніву, що нинішні слов'янські мови та їх говори містять у своєму складі прадавні

елементи, не зафіксовані у старожитніх текстах. У говорах можуть жити і функціонувати елементи, які відбивають попередній стан розвитку етнічної мови або є незасвідченими в старовинних текстах ланками в процесі розвитку явища. Лінгвогеографія не тільки показує територіальні межі поширення інновацій або збереження давнього, архаїчного, але й допомагає виявити епіцентри, звідки пішли нові елементи. Факти сучасної мови допомагають встановити відносну хронологію виникнення певного явища, навіть робити реконструкцію прадавнього стану мови. Проте фіксація явища в певному тексті завжди є його документом, паспортом, який засвідчує: явище у відповідний час існувало, воно розвинулося не пізніше...» (Німчук, 2001: 4).

Першими зразками українського книгописання є релігійні твори, які мали церковнослов'янське спрямування і майже не відбивали українські риси. Однак під час укладання чи перекладання на відповідній українській території церковні твори вбирали й багато регіональних особливостей, бо писемні школи й окремі писці відображали часто в пам'ятці особливості мовлення власної території. Практику впорядкування давнього українського канонічного тексту яскраво відобразили Євангелія, створені в різних регіонах нашої держави. Дослідження з історії української мови засвідчують, що євангельські тексти, хоч і писані церковнослов'янською мовою, проте вміщують чимало власне українських рис (фонетичних, лексичних, граматичних та інших). Для виявлення таких специфічних ознак у сучасній українській лінгвістиці започаткована практика підготовки текстів давніх канонічних творів українського походження й вивчення їхніх мовних особливостей, наприклад, так проаналізовано мову *Євсевієвого Євангелія*, Четьї 1489 року (Німчук 2001: 4–38; Німчук, 2015).

У поле зору дослідників історії української мови потрапив і манускрипт XII ст. – *Добрилове Євангеліє* 1164 року. Воно відбиває взаємодію двох мовних систем (давньоукраїнської і церковнослов'янської), написане на пергаменті чітким уставом прямого накреслення, а його текст упорядковано у два стовпці по 24 рядки. Датування рукопису підтверджено багатьма вченими, зокрема В. В. Німчук зауважив, що Євангеліє має точну дату написання, бо переписувач манускрипту в кінці книги зазначив: «Въ лѣ(т)ѣ .г. и .х. ѿв нап(и)саны быша книги... м(с)ца авѣгоу. въ .гк днѣ мною грѣшьнымъ рабомъ. и дьякомъ стѣхъ

ап(с)лъ костантиномъ а мирьскы добрило. семеоноу (по)пови. ст̄го иоана пр(д)тча...» (Німчук, 2012: 7). Однак єдиної думки щодо місця створення Євангеліє немає дотепер. Одні дослідники розглядають його як південноруську пам'ятку, а інші – як північноруську. Проаналізувавши погляди учених та висловивши свої міркування, В. В. Німчук дійшов висновку, що в «Добриловому Євангелії найімовірніше йдеться про церкву св. Апостолів на Берестовому біля Києва, при якій був книжний центр і скрипторій», тобто його створено біля столярного Києва (Німчук, 2012: 9–10).

Додатком і супроводом до транслітерованого видання *Добрилового Євангелія* (2012 р.) за відповідальною редакцією В. В. Німчука стало дослідження його мовних особливостей «Живомовні риси в Добриловому Євангелії», яке підготував Ю. В. Осінчук. У цій розвідці схарактеризовано переважно власні фонетичні й морфологічні особливості, що були специфічною ознакою тодішнього народнорозмовного мовлення. Так, на думку В. В. Німчука, для дослідників історії східнослов'янських мов Добрилове Євангеліє має велику цінність зокрема тому, що в ньому широко засвідчена вокалізація сильних звуків ъ, ь (ъ>о, ь>е). У пам'ятці численно задокументовано власне українське явище – новий ҃ (сучасний звук [i]) в новозакритому складі на місці етимологічного [e] перед складом із занепалим ь) (Німчук, 2012: 7).

Найменшою мірою опрацьована лексика Добрилового Євангелія. Якщо з онімної лексики маємо сьогодні вивчення антропонімікону цього писемного джерела (Осінчук, 2012: 167–168), то апелювати рідко привертала увагу вчених. У зв'язку з цим **метою** статті стало дослідження категорії слів зі значенням особи жіночої статі, яка не була ще об'єктом спеціальних лінгвістичних студій на основі цього джерела, хоч сама пам'ятка входила до джерельної бази вивчення загальних назв жінок давньоукраїнської мови (Брус, 2016; Брус, 2019) та еволюції і становлення фемінітивної підсистеми української мови (Брус, 2019: I, 406). Завданнями вказаної статті визначено проаналізувати фемінітиви як засоби лінгвалізації жіночого образу в етимологічному, словотвірному та лексичному вимірах.

Методи дослідження

Для виконання вказаного дослідження залучено загальні і спеціальні методи дослідження, а також відповідні принципи й підходи.

Загальний метод *індукції* дав змогу встановити лінгвальні засоби вираження образу жінки в тексті *Добрилового Євангелія*, узагальнити й викласти результати наукового дослідження. Метод *дедукції* ліг в основу розкриття проблеми мовної інтерпретації жіночого образу в євангельському тексті, формування специфічних уявлень про нього.

Зі спеціальних методів *історичний* застосовано для аналізу процесу фемінітивотворення в давньоукраїнський період на основі писемного джерела, для виявлення сукупності історичних найменувань, які забезпечили лінгвалізацію жіночого образу в церковно-релігійній пам'ятці. *Описовий* метод утілено в обґрунтуванні обраної теми, у висвітленні власного розуміння її, для аналізування фемінів у різних аспектах із використанням діахронного та синхронного підходів, для виведення загальних висновків. *Структурний* метод дав змогу відобразити зв'язки та відношення між номінативними одиницями на етимологічному, лексичному та словотвірному рівнях у межах одного синхронного зрізу.

Виклад основного матеріалу

Добрилове Євангеліє являє собою частину Біблії, або головну частину Нового Завіту, де вміщено відомості про служіння та повчання Ісуса Христа і яка є основою християнської релігії. Із часів перекладу канонічних творів Євангелія поділялися на канонічні й перекладні. Перші твори Святого Письма південнослов'янською мовою відомі на руських землях із IX ст., тобто із часів перших перекладачів євангельських творів Кирила й Методія. Найдавніші євангельські тексти, написані церковнослов'янською мовою, є канонічними, а ті, що переписувалися зі значним чи невеликим відображенням специфічних українських рис, – перекладними, неоригінальними. До власне українських рукописних пам'яток належить і *Добрилове Євангеліє* 1164 р.

Церковно-релігійний зміст пам'ятки зумовив використання і відповідних найменувань осіб жіночої статі. Оскільки Євангеліє відображає життя Ісуса Христа, то в ньому віднаходимо образи жінок, які мали місце в служінні й діянні Ісуса Христа чи траплялися йому в земному житті. Однак жіночих образів відомо мало з євангельського тексту, що й засвідчує невелика кількість номінацій, ужитих для їхнього позначення. Назви жінок, представлені в євангельському тексті, часто повторюються, бо багато жіночих образів фігурували

постійно або довго в житті Ісуса Христа. Якщо в основу кожного Євангелія ліг давній канонічний текст із незмінними жіночими образами, то й первинно для позначення таких образів були використані спільнослов'янські або спільноіндоевропейські назви жінок.

Опрацювання тексту *Добрилового Євангелія* дало змогу виявити й проаналізувати близько 30 апелятивів зі значенням особи жіночого роду та визначити специфіку категорії жіночості, утіленої в цій пам'ятці. За походженням вони поділяються на питомі слова (*жена, сестра, вдова* та ін.) і запозичені лексеми (*любодѣица, мироносица* та ін.). Питомими є назви жінок індоевропейського й праслов'янського походження. До індоевропейських належать слова *жена, мти, сестра*, а до праслов'янських – *вдова, мтррь, дѡа, свекровь, невѣста, тыца, подроуга, снѣха* (Німчук, 1983: 21–22; 30–31). Лексеми *вдова, мтррь, свекровь, снѣха, дѡа* своїми коренями також сягають індоевропейської доби, але їх можна вважати вже праслов'янськими назвами. Зокрема, слово *вдова* є похідним від відповідного індоевропейського прикметника жіночого роду, слова *мтррь, свекровь* є формами непрямих відмінків іменників *мти, свекры*, слово *снѣха* відображає праслов'янську фонетичну рису (появу звука [x]), а слово *дѡа* – старослов'янське написання слова *дѡа*.

Невелику кількість охоплюють запозичені номінативні одиниці. Це в основному церковнослов'янськи, які можна поділити на церковнослов'янські слова і церковнослов'янські форми. Серед них переважають іменники церковнослов'янського походження, що мають відповідні церковнослов'янські риси (*отроковица, бѣа, вдовица, дѡа, рабыни, мѣница, грѣшьница, дверница, самаряныни, любодѣица, мироносица, первом(ч)ница, прор(ч)ца*). Характерними ознаками церковнослов'янським є складання основ (*любодѣица*), специфічні основи (*отроковица*), суфікси *-иц-я, -ниц-я, -ын-и* (*дѡа, грѣшьница, рабыни*). Церковнослов'янську графіку відображають слова *дѡици, дѡицерьь* – форми праслов'янського слова *дѡчи* 'дочка'. Слід звернути увагу і на скорочене написання слів (*мти, мтррь, бѣа, дѡа, дѡа, мѣница*), що також належить до специфічних церковнослов'янських графічних ознак. Загалом церковнослов'янські форми в пам'ятці має практично кожна назва жінки.

На словотвірному рівні загальні назви жінок – це прості й похідні слова. Простими за структурою (немотивованими) є іменники

вдова, дв̄а, дв̄чи, жена, мати, сестра, сн̄ха. Найбільша кількість належить до похідних (мотивованих), що зумовлені відповідними твірними словами. З урахуванням будови похідних можна встановити способи їхнього творення, а також певні словотвірні типи і словотвірну семантику таких слів. Основна частина похідних слів сформувалася внаслідок суфіксальної деривації, а деякі слова – префіксально-суфіксальної деривації та основоскладання. Суфіксальні утворення – це слова, мотивовані назвами чоловіків і назвами жінок. Похідні, зумовлені назвами чоловіків, мають суфікси -иц-а, -ниц-а, -ын-и (-ын-а), -овиц-а, -овь, -а, наприклад: *любодѣи – любодѣица, грѣшникъ – грѣшница, самараньнъ – самараньни, отрокъ – отроковица, свекоръ – свекровь, тѣть – тѣща, рабъ – раба*, а похідні, зумовлені назвами жінок, мають суфікси -иц-а(-а), -ын-я, -ерь, наприклад: *вдова – вдовица, дв̄а – дв̄ца, раба – рабыня, мати – матерь*. Префіксально-суфіксальними утвореннями є слова *невѣста* (від *не вѣдати*) і *подруга* (від *другъ*). До складних слів належать іменники *мироносица* (від *миро носити*) і *бѣа* (від *Бога родити*). Загалом найбільше похідних слів із суфіксом -ниц-а (*грѣшница, дверница, мѣница, первом(ч)ница* та ін.). Деякі суфіксальні утворення можна розглядати як слова різного процесу й напряду деривації, наприклад: *рабыня* (від *рабъ* або *раба*), *любодѣица* (від *любодѣи* або *любо дѣяти*), *первом(ч)ница* (від *первом(ч)никъ* або *первая м(ч)ница*).

З урахуванням способів творення похідних іменників слід визначити і словотвірні типи та словотвірну семантику таких субстантивів. Найбільше словотвірних типів існує в межах суфіксального способу творення (словотвірні типи на -иц-а, -ниц-а, -ын-и (-ын-а), -овиц-а, -овь, -ерь, -а). Окремим є словотвірний тип у межах префіксально-суфіксального способу та словотвірний тип у межах способу основоскладання. Для суфіксальних дериватів характерна словотвірна модифікація, причому для слів, мотивованих назвами чоловіків, – номінативна (називна) (*пророкъ – пророчица*), а для слів, мотивованих назвами жінок, – конотативна (емоційна) (*вдова – вдовица*). Префіксально-суфіксальні деривати – це мутаційні утворення (*не вѣдати – невѣста*) й модифікаційні утворення (*другъ – подруга*), а складні слова – мутаційні, мотивовані відповідними словосполученнями (*миро носити – мироносица*).

Лексичний аналіз номінацій зі значенням особи жіночої статі, зафіксованих у Добриловому Євангелії, дав змогу виділити кілька

тематичних груп слів, зокрема назви жінок за родинними стосунками (*мті*, *сестра*, *дъци*); за соціальним станом (*раба*, *рабыни*); за сімейним станом (*невѣста*, *вѣдова*); за релігійним життям (*первом(ч) ница*); за поведінкою (*любодѣица*); за походженням (*самаряныни*); за віковими ознаками (*дѣца*); за стосунками (*подруга*).

Майже всі номінації є однозначними, тільки слова *жена*, *мті*, *мтръ* використані з двома значеннями: назва *жена* – ‘жінка’ і ‘дружина’, а назви *мті* й *мтръ* – ‘мати’ і ‘Богородиця’. Багатозначність указаних номінативних одиниць зумовлена змістом євангельського тексту, де фігурують образи жінки й дружини, які позначені давнім багатозначним словом *жена*, та матері загалом і матері Ісуса Христа – Богородиці, позначені словами *мті* й *мтръ*. Усі інші назви жінок ужиті в тексті *Добрилового Євангелія* з одним прямим значенням. При цьому більшість однозначних номінацій можна потрактувати як спеціальні церковнослов’янізми, характерні для канонічного євангельського тексту (*Богородица*, *грѣшница*, *мученица*, *мироносица*, *отроковица*, *пророчица*, *рабиня*, *самаряныни* та ін.).

Сукупність зафіксованих іменників характеризує жінок переважно сімейно-родинного й господарсько-побутового оточення, де часто Ісусові Христові доводилося приділяти увагу повчанням і різним життєвим настановам, скеровувати й направляти людей до виконання божої волі і божих законів. Тому й до кола близьких чи знайомих йому осіб увійшли жінка загалом, жінка як дружина, мати загалом, мати Ісуса Христа, сестра, дочка, вдова, дівчина, раба, свекруха, мучениця, грішниця, двірниця, самарянка, теща, подруга, розпусниця, пророчиця, сноха, ‘невістка’. Деякі жінки мають по кілька маркерів, зокрема дочка – *дъци*, *дъщерь*, *отроковица*; мати – *мті*, *мтръ*, *бѣца*; мучениця – *мчница*, *первом(ч)ница*; вдова – *вдовица*, *вѣдова*; рабиня – *раба*, *рабыни*, що вказує на відображення в тексті пам’ятки синонімічних утворень, особливо словотвірних.

За частотою використання в євангельському тексті загальні назви жінок можна розмістити в такому порядку: *жена* ‘жінка’ (71)¹ і ‘дружина’ (54), *мті* ‘мати’ (16) і ‘Богородиця’ (19), *мтръ* ‘мати’ (32) і ‘Богородиця’ (14), *сестра* (17), *дъци* (16), *дъщерь* (9), *отроковица* (11), *Бѣца* (7), *вдовица* (7), *дѣца* (5), *дѣва* (5), *раба* (4), *рабыни* (4), *мчница* (4),

---

¹ Далі по тексту в дужках вказівка тільки на сторінку з *Добрилового Євангелія* 1164 р.

свєкровь (3), вѣдова (2), грѣшница (2), дѣвница (2), невѣста (2), самаряныни (2), тѣща (2), любодѣица (1), мюроносица (1), первом(ч)ница (1), подруга (1), прор(ч)ица (1), снѣха (1). До кожного слова вказана частотність його в євангельському тексті, що дає змогу виокремити актуалізовані й неактуалізовані жіночі образи, пояснити зумовленість використання кожного образу і відповідного його позначення.

Висока частота вживання слова *жена* є свідченням того, що основним жіночим образом у Добриловому Євангелії є образ жінки загалом, як особи, протилежної особі чоловічої статі. У служіннях Ісуса Христа не важливим було, ймовірно, виділяти якісь особливі риси жінок, характеризувати жінок за певними ознаками, а сприймати жінку як представницю жіночої статі у порівнянні з представниками чоловічої статі. Тому й у розповідях про жінок чи у фрагментах, до яких вони введені, та у звертаннях Ісуса Христа до жінки будь-яка особа жіночої статі мала загальну назву *жінка*. Отож висока частотність слова *жена* ‘особа жіночої статі’ пояснюється строго канонічними рамками євангельського тексту, у які жінка потрапляє як представниця жіночої статі, яка має слідувати вченням Ісуса Христа, виконувати божу волю, дбати про власну духовність, жити в божій благодаті, наприклад: *приде жена ѡ(т) самаранъ почреть воды (77)*. Значення слова *жена* ‘дружина’ характеризуються дещо меншою частотою вживання, ніж попереднє, але є доказом того, що жінка згідно з біблійним вченням посвячена бути частиною подружжя та жити в подружній вірності, наприклад: *и не могоущю же ѡмоу въздати повелѣ гъ него продати и. и женоу егоу и дѣти (199)*. У звертаннях слово *жена* могло позначати будь-яку жінку, навіть матір Ісуса Христа, наприклад: *гѣа ѡи ісѣ. что ѡсть мнѣ и тобѣ жено. не оуприде година моя (52)*.

Наступними за частотністю ідуть слова *мѣи* ‘мати’, ‘Богородиця’ і *мѣрь* ‘мати’, ‘Богородиця’. Обидва слова позначають матір загалом щодо дітей і матер Ісуса Христа – Божу Матір. Найбільше трапляється все-таки слово *мѣрь* зі значенням ‘мати’, наприклад: *чѣти оїца и мѣрь и възлюбиши ближняго своего акы самъ са (206)*, майже вдвічі менше – зі значенням ‘Богородиця’, наприклад: *Ісу хсѡво же рж(с) тво сице бѣ оброчень бо бывъши мѣри егоу мѣри ѡсифови прѣже даже не снидоста са обрѣте са имущи въ чревѣ(т) дѣа стѣго (538)*. Подібним за частотою до останнього значення є слово *мѣи* ‘мати’, ‘Богородиця’, наприклад: *яко мѣи твоя и братья твоя въ нѣ стоятъ*

видѣ ти та хоташе (289); стояхоу при кр(с)тѣ ісовѣ мѣи юго и сѣтра мѣре юго. мрѣя клеопова и мрѣя магдальни (505). Цей образ є одним із ключових, який часто згадано у відношенні до Ісуса Христа, його учнів чи в розповідях про дітей загалом, образи яких тісно пов'язані з образами їхніх матерів. Перевага слова *мѣрь* над словом *мѣи* зумовлено церковнослов'янським впливом. Наявність слів *мѣи* і *мѣрь* зі значенням 'Богородиця' зумовлена тим, що образ Божої Матері практично невіддільний у Євангелії від образу Ісуса Христа. Богородиця постійно супроводжувала свого сина в його земному житті, була завжди поруч із ним, тому в манускрипті йдеться як про матір Ісуса, так і про звертання Ісуса Христа до неї словами *мѣи* і *мѣрь*.

У тексті *Добрилового Євангелія* зафіксовано і спеціальне найменування Божої Матері – Бѣа, але воно знайшло застосування тільки для позначення Богородичних свят, наприклад: *и прѣ(д) празденство стѣя бѣа ю(г)а ре(ч) гѣ вса мнѣ* (534); *Блговѣщѣньє стѣи бѣи ю(г)а на заоу(т)* (558); *Положеньє честнаго пояса стѣя бѣа* (574). Це зумовлено тим, що євангельський текст містить опис земного життя Ісуса, коли разом із ним подорожувала та допомагала йому рідна мати, яка для нього була звичайною матір'ю та до якої він звертався словами *мати*, *матір*. За життя свого сина та своє земне мати Ісуса Христа не мала ніяких титулів і чинів, а була звичайною жінкою. Саме ж слово *Богородиця* увійшло до загального вжитку, особливо церковно-релігійного, уже пізніше, після Успіння Пресвятої Божої Матері, і використовується традиційно сьогодні для пошанування світлого образу Божої Матері й поклоніння йому.

Подібною частотністю до слова *мѣи* відзначаються слова *сѣстра*, *дѣици*, *дѣщерьь*, *отроковица*. Назва *сѣстра* є традиційним позначенням особи жіночої статі стосовно своїх братів і сестер, коли в тексті йдеться саме про дітей, при згадці про братів і сестер, наприклад: *любаше же ісѣ марфоу и сѣтроу юя и лазора* (421), *и сѣи бѣ сѣстра именьмь мрѣя* (528).

Церковнослов'янськими *дѣици* та *дѣщерьь* 'дочка' є назвами дочки стосовно батьків, наприклад: *се князь пришедѣ кланаше са юмоу глѣ. яко дѣици моя нынѣ оумре; ісѣ же шбративѣ са и видѣ вѣ ю. рече дерзай дѣици вѣра твоя спсе та* (157); *и юже любить сѣа или дѣщерьь паче мене нѣ(с) ми подобенѣ* (123), *и изидѣть бѣсѣ из дощере твоея* (237).

Слово *отроковица* в євангельському тексті вжито для позначення

дівчинки підліткового віку або малої дочки стосовно батьків, наприклад: *и шедъши въ домъ свои обрѣте отроковицю лежащую на одрѣ* (237); *и поя оца отроковица и мѣрь и иже съ нимъ. и възлѣзе иде же отроковица лежаше и ять за рокоу отроковицю и гла ѿ тафалифакоумъ. еже есть съказанемо отроковице тебе глго въстани* (220–221). Водночас у тексті пам'ятки можна простежити використання багатьох назв споріднення для позначення особи жіночої статі загалом, які вживав Ісус Христос у відношенні чи в ставленні до жінок, наприклад: *се братъ мои и сестра моя и мѣи моя есть* (210).

Використання й частотність наступних іменників *въдова*, *вдовица*, *двѣца*, *дѣва*, *раба*, *рабыни*, як і попередніх слів, зумовлені відповідними подіями й ситуаціями, що мали місце в житті Ісуса Христа. Зі слів *въдова* і *вдовица* більше поширене церковнослов'янське *вдовица*, наприклад: *и призъвавъ оученикы своя рече имъ право глго вамъ яко си оубогая въдовица* (368); *яко приближиша са къ вратомъ града и се изношахоу оумершиь снѣ ѿдиночадѣ мѣри своѣи и та бѣ въдова* (267).

Слова *дѣца*, *дѣва* стали назвами молодої особи жіночої статі і з однаковою частотністю реалізовані в тексті, однак перше з них належить до церковнослов'янських, наприклад: *ω(т)идѣте нѣсть бо оумерла двѣ(а) но спить* (158), *тогда въсташа вса двѣ оны и оукрашиша свѣтильники своя* (448). Однаковою мірою вжито і слова *раба*, *рабыни* церковнослов'янського походження, наприклад: *и соущю петроу низоу на дворѣ приде ѿдина рабыни старѣишины жъречьска* (387); *и оузърѣвъши же и раба нѣкая сѣдлаца при свѣтѣ. и възърѣвъши на нь рече и съ бѣ съ нимъ* (400). Крім основного значення 'рабиня', ці слова набули й конфесійного 'раба божа, християнка', наприклад: *и рече мрѣя. се раба гна боуди мнѣ по глгоу твоѣмоу* (560). З останнім значенням вони збереглися дотепер і відбивають у перекладах Святого Письма та літургійних текстах українську тисячолітню християнську традицію вживання сполучення *раба божа* зі значенням 'християнка' або 'жінка взагалі' (Німчук, 2011: 152–153).

Решта проаналізованих номінацій, яких найбільша кількість, є низькочастотними або поодинокими. Вони свідчать про те, що означені ними жіночі образи не супроводжували постійно Ісуса Христа в земному житті і не зустрічалися йому часто в дорозі, а тільки в окремих випадках його подорожування та служіння. До них належать

слова *грѣшьница*, *дверницѣ*, *невѣста*, *мѣница*, *самаряньни*, *свекровь*, *тъца*, *любодѣица*, *мюроносица*, *первом(ч)ница*, *подруга*, *прор(ч)ица*, *снѣха*. За допомогою таких лексичних одиниць втілено жіночі образи, життя, вчинки або поведінка яких увійшли в історію християнського життя як приклади для повчання, покаяння чи наслідування. Кожний образ є уособленням тодішнього життя жінок – у любові до Бога, на-верненні, покаянні або в непокорі, нелюбові.

Стилістично нейтральними є слова *невѣста*, *свекровь*, *снѣха*, *тъца*, наприклад: *имѣяи невѣстоу женихъ юсть* (49); *раздѣлатъ са. оцѣ на сна. и снѣ на оцѣ. мѣи на дѣцерь и дѣици на мѣрь. свекры на снѣхоу свою. и снѣха на свекровь свою* (303); *мѣи на дѣцерь и дѣици на мѣрь. свекры на снѣхоу свою. и снѣха на свекровь свою* (303); *въниде їс въ домъ симоновъ. тъца же симонова одержима бѣ великомъ огнѣмъ* (254). Позитивно оцінні назви жінок *мюроносица*, *мѣница*, *первом(ч)ница*, *подруга*, *прор(ч)ица*, наприклад: *не(д). г. мюроносица(м). ю(г)а ω(т) матьф.* (60); *и начнѣтъ бити подругы своя. ясти же и пити со пьяницами* (447); *и бѣ анѣна пр(о)рчица дѣици фануилева. ω(т) колѣна асоурова* (557); *Стѣя первомѣница феклы ю(г)а ω(т) ма(т) пи(с). не(д)* (532); *стыя мѣница. варвары ю(г)а* (534). До негативно оцінних належать *грѣшьница*, *дверницѣ*, *любодѣица*, *самаряньни*, наприклад: *се жена въ градѣ яже бѣгрѣшница* (268); *гѣла же раба дверница петрови* (489); *югда же снѣ твои изѣдѣ твоѣ имѣньє съ любодѣицами* (379); *гѣла же юмоу жена самаряньни. како ты иудѣи сыи ω(т) мене просиши пити воды. жены самаряньни не прикасаються иудѣи самаранѣхъ* (78).

Оцінюючи характер відображених у *Добриловому Євангелії* загальних назв жінок, варто зазначити, що кількісний і якісний склад представлених у ньому номінацій – це переважно незмінна сукупність слів, характерна для всіх євангельських текстів, адже зміст Євангелій при написанні чи перекладанні практично не порушується (відтворюючи хіба що більшу чи меншу частини пам'ятки), із традиційним відображенням усіх частин Євангелія (від Іоана, Марка, Матвія і Луки). Обсяг іменників зі значенням особи жіночої статі, зосереджених у *Добриловому Євангелії*, мав би являти собою стержень для позначення жіночих образів у кожному євангельському тексті, бути зв'язувальним компонентом усіх жіночих образів і виражати їх практично незмінною системою номінативних одиниць.

Висновки

Аналіз найменувань осіб жіночої статі, здійснений на основі *Добрилового Євангелія* 1164 року, засвідчив, що українська мова має і може використовувати як джерельну базу для вивчення різних лінгвальних явищ у діяхронії та синхронії і свою церковно-релігійну писемну спадщину. Особливо це стосується сучасного тисячоріччя, коли актуальним стало відновлення та дослідження особливостей найдавніших пам'яток української мови, а також через відродження церковно-релігійного життя народу, що стало гарантом його духовності, стійкості й незламності. Унаслідок цього в теперішньому лінгвосоціумі простежується активізація конфесійної лексики, яка сприяє розширенню та збагаченню лексичного фонду української мови. Конфесійну лексику представляють і назви жінок, наявні в церковно-релігійних творах та зокрема в євангельських текстах.

У висновку слід зазначити й те, що розглянуті найменування осіб жіночої статі на основі *Добрилового Євангелія* – це слова загально-вживані і спеціальні. З погляду походження вони становлять питому (праслов'янську) й запозичену (церковнослов'янську) лексику. Питомі слова – це здебільшого прості за структурою, непохідні іменники (*вдова, дѣва, жона, мати, сестра, сноха*). З утвердженням церковно-релігійного життя українського народу такі назви можуть зазнавати як термінологізації (*сестра* 'християнка, парафіянка; звертання до жінки в храмі'), так і детермінологізації. У словотвірному вимірі – це слова, утворені переважно суфіксальним способом (*дѣвиця, отроковиця, рабиня*), окремі – способом основоскладання (*мироносиця*) та префіксально-суфіксальним (*невѣста*). У лексичному плані – це номінативні одиниці, що виражають різні ознаки жінок – вік, стан, поведінку, стосунки, походження (*дѣва, вдова, раба, грѣшниця, подруга, самаряньни* та ін.).

Специфічними церковно-релігійними найменуваннями жінок стали слова *Богородиця, грѣшниця, мироносиця, отроковиця, пророчиця, самарянка, мучениця, первомучениця*. Вони зумовлені змістом євангельського тексту і не піддаються швидкій детермінологізації. Усе ж поступово можуть набувати багатозначності та входити до активного лексикону, наприклад: *самарянка* 'жителька Самарії – колишнього міста й області в Палестині', 'милосердна, жаліслива людина';

мучениця 'свята особа жіночої статі, яка зазнала мученицької смерті', 'жінка, яка мучиться, страждає'.

Перспективу майбутнього дослідження вбачаємо в зіставному аналізі найменувань осіб жіночої статі в зафіксованих у багатьох Євангельських пам'ятках давньоукраїнської писемності для з'ясування їхньої семантичної еволюції, функціонування та ролі в розвитку конфесійної лексики української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брус, М. П. (2016). Євангельські назви жінок XI–XV століть. *Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс*, 772, 170–174.
2. Брус, М. П. (2019a). Найменування Божої Матері в давньоукраїнському релігійному книгописанні. *Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс*, 812, 19–23.
3. Брус, М. П. (2019b). *Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування*. (Ч. I–II). Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».
4. Німчук, В. В. (Ред.). (2012). *Добрилове Євангеліє 1164 року*. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України.
5. Німчук, В. В. (1983). Праслов'янська лексика. В *Історія української мови. Лексика і фразеологія* (с. 15–28). Київ: Наукова думка.
6. Німчук, В. В. (2001). Євсевієве Євангеліє 1283 р. як пам'ятка української мови. У *Євсевієве Євангеліє 1283 р.* (с. 4–38). Київ: КСУ.
7. Німчук, В. В. (2011). Лексеми *раб* та *слуга* в українських перекладах богослужбових текстів. В *У силовому полі мови. Інні Петрівні Ченізі* (с. 148–155). Київ: КММ.
8. Німчук, В. В. (2012). Походження Добрилового Євангелія. У *Добрилове Євангеліє 1164 року* (с. 7–10). Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України.
9. Німчук, В. В. (2015). *Українська Четья 1489 року*. Житомир: Полісся.
10. Осінчук, Ю. (2011). Антропонімікон давньоукраїнського періоду: народномовні вкраплення (на матеріалі Добрилового Євангелія 1164 р.). У *Писемні пам'ятки: сучасне прочитання* (с. 156–170). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
11. Осінчук, Ю. (2012). Живомовні риси в Добриловому Євангелії 1164 року. У *Добрилове Євангеліє 1164 року* (с. 11–34). Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України.

REFERENCES

1. Brus, M. P. (2016). Yevanhelski nazvy zhinok XI–XV stolit [Gospel Names of Women in the 11th–15th Centuries]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Romano-slovianskyi dyskurs – Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Romano-Slavic Discourse*, 772, 170–174 [in Ukrainian].
2. Brus, M. P. (2019a). Naimenuvannia Bozhoi Materi v davnoukrainskomu relihiinomu knyhopysanni [Appellations of the Mother of God in Old Ukrainian Religious Manuscripts]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Romano-slovianskyi dyskurs – Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Romano-Slavic Discourse*, 812, 19–23 [in Ukrainian].
3. Brus, M. P. (2019b). *Feminiytyv v ukrainskii movi: heneza, evoliutsiia, funktsionuvannia* [Feminine Nouns in the Ukrainian Language: Genesis, Evolution, and Functioning]. Ivano-Frankivsk: DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka». (Ch. I–II) [in Ukrainian].
4. Nimchuk, V. V. (Red.).

(2012). *Dobrylove Yevanheliie 1164 roku [The Dobrilo Gospel of 1164]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian]. 5. **Nimchuk**, V. V. (1983). Praslovianska leksyka [Proto-Slavic Vocabulary]. In *Istoriia ukrainiskoi movy. Leksyka i frazeolohiia – History of the Ukrainian Language: Vocabulary and Phraseology* (pp.15–28). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 6. **Nimchuk**, V. V. (2001). Yevseviievie Yevanheliie 1283 r. yak pamiatka ukrainskoi movy [The Euseviyevie Gospel of 1283 as an Artefact of the Ukrainian Language]. In *Yevseviievie Yevanheliie 1283 r. – The Euseviyevie Gospel of 1283* (pp. 4–38). Kyiv: KSU [in Ukrainian]. 7. **Nimchuk**, V. V. (2011). Leksemy *rab* ta *sluha* v ukrainskykh perekladakh bohosluzhbovykh tekstiv [The Lexemes *Rab* and *Sluha* in Ukrainian Translations of Liturgical Texts]. In *U sylovomu poli movy. Inni Petrivni Chepizi – In the Force Field of Language: To Inna Petrivna Chepiga* (pp. 148–155). Kyiv: KMM [in Ukrainian]. 8. **Nimchuk**, V. V. (2012). Pokhodzhennia Dobrylovoho Yevanheliia [The Origin of the Dobrilo Gospel]. In *Dobrylove Yevanheliie 1164 roku – The Dobrilo Gospel of 1164* (pp. 7–10). Lviv: Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian]. 9. **Nimchuk**, V. V. (2015). *Ukrainska Chetia 1489 roku [The Ukrainian Chet-ya of 1489]*. Zhytomir: Polissia [in Ukrainian]. 10. **Osinchuk**, Yu. (2011). Antroponimikon davnoukrainskoho periodu: narodnomovni vkraplennia (na materiali Dobrylovoho Yevanheliia 1164 r.) [Anthroponymicon of the Old Ukrainian Period: Vernacular Insertions (the Case of the Dobrilo Gospel of 1164)]. In *Pysemni pamiatky: suchasne prochyttannia – Written Monuments: A Contemporary Reading* (pp. 156–170). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian]. 11. **Osinchuk**, Yu. (2012). Zhyvomyvni rysy v Dobrylovomu Yevanheli 1164 roku [Vernacular Features in the Dobrilo Gospel of 1164]. In *Dobrylove Yevanheliie 1164 roku – The Dobrilo Gospel of 1164* (pp. 11–34). Lviv: Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Брус Марія Петрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника; вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, Україна.

E-mail: mariya_brus@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-5874-1045>

Brus, Mariia – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, the Head of the Ukrainian Language Department, Vasyl Stefanyk Carpathian National University; 57 Shevchenko St., Ivano-Frankivsk, 76000, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 28 липня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 01 жовтня 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Брус М. П. Лінгвалізація образу жінки в Добриловому Євангелії 1164 року: етимологічний, словотвірний і лексичний аспекти. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2025. Вип. 63. С. 73–87. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.05>

APA: Брус, М. П. (2023). Лінгвалізація образу жінки в Добриловому Євангелії 1164 року: етимологічний, словотвірний і лексичний аспекти. *Лінгвістичні дослідження*, 63, 73–87. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.05>

СЕМАНТИКА КОНСТРУКЦІЙ З ПРИЙМЕННИКОМ ЧЕРЕЗ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено одному з високочастотних прийменників української мови – слову *через*. Шляхом контекстуального аналізу виявлено, що цей прийменник передає сім типів відношень між предикатом та залежним іменником у знахідному відмінку. Базовим для прийменника *через* є позначення траєкторії прямолінійного руху в однорідному просторі без перешкоди чи в неоднорідному просторі з релевантними для мовців фрагментами траєкторії. Вперше описано вживання службового слова *через* для позначення непрямолінійного руху, а саме переміщення об'єкта по параболічній траєкторії. Схарактеризовано також особливості функціонування цього прийменника в процесі номінації причини. Результати дослідження свідчать, що простий просторовий прийменник легко розвиває нові значення й розширює сферу свого вживання.

Ключові слова: прийменники, полісемія службових слів, траєкторія руху, прямолінійний рух, контекстуальний аналіз, семантика причини.

Zhuikova, M. Semantics of Constructions with the Preposition *через* in Ukrainian. The article is devoted to one of the high-frequency prepositions of the Ukrainian language – the preposition ‘*через*’. In its original meaning, it denotes the trajectory of movement. This preposition belongs to semantically ambiguous words, as it can represent not only movement in space but also other types of situations unrelated to movement. The relevance of the study is determined by the interest of scientists in those linguistic units that denote spatial dimensions and spatial relations. The purpose of the article is to provide a detailed description of the polysemy of the preposition ‘*через*’. The goal is achieved through the implementation of several tasks: a description of the types of contexts in which the preposition ‘*через*’ can be used, and identifying logical connections between different kinds of situations denoted. The following research methods were employed: first, a semantic analysis of verbs and nouns combined with the preposition ‘*через*’; second, a contextual analysis, which involves describing referential situations denoted by a sentence.

At least seven different meanings of the preposition ‘*через*’ are realised in contexts. Only three of them denote the movement of an active subject or object in space and a change in its spatial position. We argue that the preposition ‘*через*’ can indicate a special type of movement – movement along a trajectory that resembles a parabola, for example, jumping over a fence, bending over the side of a boat. Another non-trivial meaning of the preposition ‘*через*’ is the meaning of interval movement, when the object marks special objects on its way (зупинитися *через* два кілометри). Based

on this meaning, such uses have arisen in which the preposition 'через' is combined with the names of time intervals (зупинитися через два дні). Such uses are not related to movement in space, where the preposition 'через' joins a noun in the role of a mediator (снілкуюватися через перекладача). Constructions with the preposition 'через' are also often used to denote an additional situation that speakers interpret as the cause of something. The results show that a simple spatial preposition 'через' easily develops new meanings and expands the scope of its use.

Keywords: prepositions, polysemy of function words, trajectory of movement, rectilinear movement, contextual analysis, semantics of cause.

Вступ

Добре відомо, що мовна картина світу протягом тисячоліть формувалась через перцептивний досвід людей, у якому особливу роль відігравали просторові виміри по горизонталі та вертикалі (далеко – близько, верх – низ) та орієнтація одного об'єкта відносно іншого (над – під, вперед – назад). Наскільки важливі просторові категорії для мислення людини та її орієнтації у середовищі, свідчить той факт, що поняття 'де' та 'куди' є універсальними складниками категоризації світу й знаходять своє втілення в матеріалі всіх мов. Австралійська лінгвістка А. Вежбіцька незмінно включає сенс «МІСЦЕ» до свого мінімального набору семантичних примітивів, тобто одиниць, план змісту яких не може бути виражено через інші мовні одиниці і які складають семантичну основу будь-якої людської мови (Wierzbicka, 1972). «Наші тілесні відчуття, наше сприйняття простору, об'єктів у просторі, сил, що діють на ці об'єкти, забезпечують базові структури, які за допомогою аналогії, метафори та метонімії дозволяють нам концептуалізувати дедалі абстрактніші когнітивні сфери», – пише новозеландський лінгвіст Дж. Тейлор (Taylor, 1993: 151). Саме цим визначається постійний інтерес лінгвістів до засобів позначення просторових вимірів та відношень. Як зауважують американські науковці Б. Ландау та Р. Джекендоф, «у лінгвістиці та психолінгвістиці існує тривала традиція вивчення просторових елементів у людській мові. Такі дослідження були важливі не лише з причини багатства і складності просторової мови, а й тому, що організація просторової мови легко поширюється на чимало абстрактних ділянок, таких як час, володіння, соціальна організація» (Landau, Jackendoff 1993: 217). Одиниці на позначення положення об'єктів у просторі та різних типів руху, як правило, зазнають у мовах найбільших семантичних змін.

З погляду особливостей функціонування у багатьох мовах, високочастотним сегментом «просторової мови» є прийменники. Їхня кількість переважно незначна. Так, в українській мові, за підрахунками І. Вихованця, існує 80 первинних прийменників (Вихованець 1980: 62). У межах цієї групи визначальне місце належить просторовим прийменникам (*в, на, під, над, від, до, перед, за, з, через, при* та ін.), оскільки вони необхідні для фіксації відносного розташування об'єктів у просторі та траєкторій руху. Ці відношення розпадаються на два основних типи: ті, що позначають місцезнаходження, статичне положення (*книга лежить на столі, собака спить під столом*), і ті, що позначають рух одного об'єкта відносно іншого (*книга впала зі столу, собака вибіг з куців*). Той самий прийменник може використовуватися на позначення як статичних, так і динамічних просторових ситуацій. Наприклад, прийменник *за* позначає і відносне розміщення двох нерухомих об'єктів (*собака лежить за лавкою*), і відносне розташування таких об'єктів, один з яких або обидва перебувають у русі (*собака забіг за паркан – собака біжить за хлопцем*), аналогічно щодо *на*: *книга лежить на столі – книга впала на підлогу*.

Серед первинних прийменників є чимало таких, що передають відношення не одного, а різних змістових типів. Відомо, що чимало просторових прийменників розвинули значення часу (*за столом, за паркан – за два дні, під столом – під вечір, по небу – по весіллі*) та причини (*далеко від лісу – захворіти від втоми, перейти через дорогу – через погану погоду*). У подібних випадках науковці вбачають прояви прийменникової полісемії або ж омонімії. Існування змістової неоднозначності ставить питання про те, які саме відношення між об'єктами передає прийменник у певному контексті. Існує справедлива думка, що семантику відношень, які кодуються прийменником, можна визначити лише в контексті, з урахуванням семантики обох іменних компонентів та відповідного дієслова. Як наголошує А. Загнітко, описуючи прийменник, необхідно брати до уваги «лексичне значення повнозначних слів (предиката та його аргументів), а також особливості семантичного наповнення відмінкової форми іменника або його еквівалентів» (Загнітко 2007: 10). Семантична неоднозначність багатьох первинних прийменників, необхідність диференціювати різні типи їхніх уживань зумовлює актуальність пропонуваного дослідження.

Метою статті є докладний опис полісемії прийменника *через*. Поставлена мета досягається через реалізацію низки **завдань**: опис типів оточень, у яких може бути використаний прийменник *через*, виявлення логічних зв'язків між різними типами позначуваних ситуацій, серед яких найважливішим є відношення за подібністю.

Методи дослідження

Використано такі **методи дослідження**: семантичний аналіз прийменниково-іменникових конструкцій з акцентом на семантику залежного іменника; контекстуальний аналіз, що здійснюється шляхом опису референтних ситуацій, позначених реченням; у деяких випадках використано також прийом визначення функціонального навантаження актантів того предиката, який керує прийменниковою групою.

Виклад основного матеріалу

Питання семантики прийменників, зокрема просторових, обговорювалось у працях багатьох лінгвістів, як українських, так і закордонних. Серед українських мовознавців слід згадати імена І. Кухаренка, О. Мельничука, І. Вихованця, А. Загнітка, І. Данилюка, Н. Куш, О. Орленко, І. Щукіної та ін. В англомовній літературі останніх десятиліть з'явилося чимало ґрунтовних праць, у яких прийменники стали об'єктом досліджень у функціонально-когнітивному аспекті. Назвімо колективну працю «The Semantics of Prepositions: From Mental Concepts to Mental Lexicon» 1993 р., монографію А. Тайлора та В. Еванс (Tyler, Evans 2003), а також праці Дж. Тейлора (Taylor 1988, 1993).

Прийменник *через* як мовна одиниця з декількома типами значень було проаналізовано у ґрунтовній праці І. Вихованця «Прийменникова система української мови» (Вихованець 1980). Основні положення з цієї монографії відтворено в «Теоретичній морфології української мови» І. Вихованця та К. Городенської (2004). Прийменник *через* розглядається як просторовий, що має семантику шляху руху («наскрізний рух у межах просторового орієнтира»), як темпоральний із семантикою часової наступності та як логічний, що передає причинові відношення (Вихованець, Городенська 2004: 337–340). Так само лаконічно схарактеризовано значення прийменника *через*

у «Словнику українських прийменників» (Загнітко 2007: 381). Йому приписано локативне, темпоральне, об'єктне та причинове значення. Насправді, обмежуючись такими загальними характеристиками прийменника *через*, ми не зможемо розрізнити його значення у двох конструкціях, що їх використала Леся Українка в одному реченні:

(0) *Перебійниха. Куди ти?*

Іван. *От піду до товариства.*

(Іде **через садок**, перескакує **через тин** і зникає) (Леся Українка, «Бояриня»).

Обидва вживання цього прийменника з іменником у знахідному відмінку позначають шлях руху персонажа: спочатку він вільно пересувається в певному просторі, потім опиняється перед перешкодою і долає її. Цілком очевидно, що лише перша ситуація може бути інтерпретована як «наскрізний рух у межах просторового орієнтира», де таким орієнтиром є садок. Натомість ситуацію перестрибування через тин так описати неможливо, адже суб'єкт не проходить крізь орієнтир, а відштовхується від землі і, не торкаючись цього орієнтира, переносить своє тіло поверх перешкоди, опиняючись по іншій її бік. Ці два різних типи руху в просторі позначаються формально тою ж прийменниковою конструкцією, однак можна зауважити, що схеми руху виявляються доволі різними. Такі прості спостереження за вживаннями прийменника *через* спонукають до виявлення та докладного опису його семантичного потенціалу.

ЧЕРЕЗ 1. Перший тип вживань прийменника *через* – просторовий. Його базове значення корелює з такими референтними ситуаціями, в яких жива істота чи її мовний корелят (наприклад, загін, хор, поїзд) переміщується в певному просторі: *їхати через ліс*, *бігти через поле*. Усі різноманітні номінації видів переміщень у таких вживаннях можуть бути зведені до семантично простішого дієслова *йти* / *ходити* (в деяких випадках *їхати* / *їздити*). Наприклад, складніші за змістом дієслова прямолінійного переміщення в просторі *простувати*, *мчати*, *повзти*, *вести* в контекстах можна замінити на базові предикати *йти* / *їхати* в сенсі ‘долати простір’. Така трансформація потрібна для того, щоб зафіксувати ліву (дієслівну) дистрибуцію тих дієслів, які вживаються в реченнях з прийменником *через* 1. Тотожність лівої дистрибуції дозволить описувати відмінності у змісті граматичних конструкцій, враховуючи лише праву дистрибуцію, тобто

іменник у знахідному відмінку, який приєднується до дієслова прийменником *через*.

Цей тип уживань має шість різновидів, які можна розмежувати шляхом аналізу змістового наповнення іменників, що позначають простір.

1.1. Простір, який хтось долає, уявляється як однорідний, де нема виділених фрагментів. Здебільшого цей простір мислиться як велика частина ландшафту, що її не можна охопити зором з якоїсь точки на поверхні землі. Тому в контекстах іменникова форма часто вживається в множині, див. (1) та (2). Характерно, що позначуваний простір до початку руху невідомий мовцю чи суб'єкту свідомості.

(1) *...Бійці йшли **через болота**, мокрі й замерзлі, стояла тоді осінь, і кружляло довкола листя* (В. Шевчук, «Дім на горі»).

(2) *...Джузеппе ... починав з хлопцями філософувати ... про далеку країну Чин, звідки треба їхати цілий рік **через пустелі, гори**, далі знов пустелі, потім знову гори, а далі **через море**...* (С. Тельнюк, «Грає синє море»).

Конкретна траєкторія переміщення суб'єкта для мовця нерелевантна (суб'єкт може обирати різні маршрути руху).

1.2. У просторі, який позначено іменником, виділено не лише напрямок руху, а й траєкторію, по якій хтось долає простір. Фрагмент простору, позначений іменником з прийменником *через*, мислиться як протяжний, проте скінченний. Траєкторія суб'єкта визначається тими елементами середовища, які цю траєкторію обмежують (переважно зліва та справа). Як правило, позначений фрагмент простору створено людиною (однак це не обов'язково). Траєкторія руху прокладена вздовж, а не впоперек просторових об'єктів, які позначено іменником. Під час уживання дієслів недоконаного виду початкова та кінцева точка руху переважно не фіксуються; при вживанні дієслів доконаного виду може позначатися кінцева точка траєкторії, див. (3) та (4).

(3) *По обіді на вулиці вдарили троїсті музики і пішли **через все село до корчми**...* (І. Нечуй-Левицький, «Кайдашева сім'я»).

(4) *Запорожці тільки що перехопились **через узенький місток** над проваллем, що промила вода з одного байрака в другий* (П. Куліш, «Чорна рада»).

Переважає більшість подібних контекстів позначає горизонтальний рух, що відповідає переміщенню людей чи транспорту

по поверхні землі. В особливих ситуаціях прийменник *через* може корелювати з вертикальним рухом об'єкта, див. (5).

(5) *Посеред хижі горіло на камінні вогнище, дим від якого викочувався **через широкий комин...*** (С. Скляренко, «Святослав»).

1.3. У вживаннях цього типу траєкторія руху розташована поперек виділеного фрагменту. Просторовий об'єкт мислиться як такий, що в нього є дві протилежні сторони, як *вулиця, дорога, канал чи ріка*, див. (6).

(6) *Уранці вони вплав, вхопившись за гриви коней, перепливли **через Буг.*** (С. Скляренко, «Святослав»).

1.4. На відміну від 1.2, де траєкторія уявляється як протяжна та однорідна, у контекстах цього типу позначено протяжну траєкторію з певними виділеними точками. Ці точки є релевантними для мовця, проте їхня наявність у межах траєкторії не є необхідною, див. (7). Переміщення в просторі між цими точками займає певний час, який може вимірюватися годинами, днями і навіть місяцями. Характерною особливістю таких контекстів є номінація кінцевої точки руху (*йти до чогось через щось*).

(7) *Козаки й шведи, виступивши з Райгорода, прямували **через Лукнів, Краснополе й Отюшу** до Батурина.* (Б. Лепкий, «Полтава»).

1.5. У вживаннях цього типу в межах траєкторії руху фіксується лише одна релевантна точка, яку суб'єкт долає за короткий час (умовно одномоментно). Ця релевантна точка номінується іменниками на кшталт *двері, вхід, вихід, вікно, ворота, арка, отвір*. Цей іменник позначає такий предмет, що мислиться як двовимірний (у нього є ширина та висота, але нема протяжності). Як і в 1.4, у контекстах може фіксуватися кінцева точка траєкторії, див. (8) та (9). Через двері або ворота можна як входити, так і виходити, тобто покидати якийсь простір та опинитися в певному просторі. Часто іменник позначає артефакт, спеціально створений для проходу чи проїзду.

(8) *Після цього він тихо пройшов **через вузькі двері** в саму церкву...* (С. Скляренко, «Святослав»).

(9) *По сніданку рішає відвідати школу. Виходить **через затильні двері** на садок* (У. Самчук, «Волинь»).

1.6. У деяких випадках траєкторія суб'єкта не може бути спрогнозована і цілком визначена до початку руху, оскільки на шляху є перешкоди, і тому суб'єкт мусить певним чином маневрувати або

використовувати якісь засоби для додання цих перешкод. Іменник номінує натуроб'єкт чи артефакт, який ускладнює рух, див. (10) та (11). Цей іменник не має власне просторової семантики, однак позначає такий об'єкт, який займає певну частину простору (*зарості, руїни, юрба, натовп, черга* тощо).

(10) *Попід парканами густо позаростало кропивою, і той, хто зважився б пролізти **через ці хащі**, мав би добряче попектись* (В. Шевчук, «Дім на горі»).

(11) *Вся вулиця виявилася запрудженою людьми, що збіглися дивитися на пожежу, і я з героїчним зусиллям пробивався **через юрбу**...* (В. Шевчук, «Три листки за вікном»).

Таким чином, більшість ситуацій, для вербалізації яких використано прийменник *через* 1, містять два необхідних складника: суб'єкта, який переміщується в просторі, та траєкторію його руху. Простір, через який рухається суб'єкт, може мислитися як однорідний та значний за вимірами, як в 1.1, де іменник позначає тип ландшафту. Траєкторія часто деталізується різними способами, зокрема, шляхом виділення на ній проміжних точок, релевантних для мовця, як в 1.4 та 1.5, а також через маркування перешкод на шляху. Траєкторія руху суб'єкта інколи розташована перпендикулярно до перешкоди, як в (6), однак частіше суб'єкт рухається вздовж виділеної частини простору, як у (3) – (5). Перешкода може сприйматися як суцільний неструктурований масив, який оточує суб'єкта руху з усіх боків, як у вживаннях підтипу 1.6. Щоб позначити додання перешкод у таких конструкціях, мовець зазвичай використовує спеціалізовані дієслова руху, наприклад, *пробратися, проштовхнутися, пролізти, пробитися*, де, крім семи просторового переміщення, міститься і сема 'зусилля'¹.

ЧЕРЕЗ 2. Цей тип конструкцій з прийменником *через* також стосується переміщення у просторі, однак в них не йдеться про прямолінійний рух того об'єкта, що міняє своє просторове положення. На відміну від прийменника *через* 1, який переважно стосується прямолінійної траєкторії предмета, що рухається, прийменник *через* 2 приєднує іменники на позначення такого об'єкта, який визначає характер руху суб'єкта. Саме цей предмет не дозволяє суб'єкту рухатися прямолінійно; так, долаючи перешкоду у вигляді якомсь бар'єру

¹ Пор. тлумачення першого значення дієслова *пробитися*: 'з труднощами пройти, пробратися куди-небудь' (Білодід 8: 114).

на шляху, жива істота не йде по землі, а відривається від неї на певний часовий проміжок. Ця перешкода, як правило, знаходиться поза тілом суб'єкта (як, наприклад, камінь, перелаз чи стіна). Суб'єкт рухається певним специфічним чином (стрибає, перелазить тощо, залежно від своїх можливостей і характеру бар'єру). Див. (12), де рух півня маркується дієсловом *перескочив*, а рух курей – дієсловом *перелетіли*.

(12) *Мотрин півень перескочив **через тин** та давай вибирати Мелашчині огірки. Півень сокотав та скликав курей. Всі Мотрині кури перелетіли **через тин** в огірки* (І. Нечуй-Левицький, «Кайдашева сім'я»).

Траєкторії, по яких півень та кури долають тин, є практично однаковими – це рух по параболі, яка має свою максимально високу точку згори. Дієслово *перескочив* обирається на позначення руху без участі крил, коли суб'єкт руху відштовхується від землі і, не торкаючись перешкоди, опускається на землю за нею; дієслово *перелетіли* позначає подібний за траєкторією рух за участі крил птаха. Аналогічна ситуація описана в (13), де бар'єр долають доросла людина та пес; у них різні фізичні можливості для долання перешкоди, що й фіксує письменник.

(13) *Він переступив **через перелаз**, а собаченя **той перелаз** перестригнуло.* (В. Шевчук, «Дім на горі»).

Зауважимо, що в контексті (13) фіксується лише перешкода (перелаз), а не кінцева точка руху. Вказівка на кінцеву точку здебільшого виявляється нерелевантною, оскільки мовці є носіями базових уявлень про устрій простору і знають, що предмети притягуються до землі. Іменник, який приєднується словом *через*, маркує максимально високу точку параболічної траєкторії; по її досягненні об'єкт починає рух донизу. Пор. також (14), де описано характер руху морських хвиль, які, піднімаючись над поверхнею води, опускаються на судно і без затримки рухаються донизу.

(14) *Хвилі скажено перекочувалися **через просмолені козацькі суденця**.* (С. Тельнюк, «Грає синє море»).

У конструкціях, що належать до типів *через 1.6* та *через 2*, є дещо спільне: в обох актуалізоване долання перешкоди на шляху суб'єкта (*пролізти через хащі – перестригнути через тин*). Ця перешкода утруднює рух до кінцевої мети, однак не робить просування суб'єкта неможливим. Відмінність між конструкціями полягає в характері

траєкторії руху. Специфічним позначенням непрямолінійного руху слугують в українській мові деякі дієслова з префіксом *пере-*. До цього ж типу вживань слід відносити конструкції з дієсловами *перекинути* (сумку через плече), *перехилитися* (через борт човна), *перелити* (воду через край) і под., див. (15).

(15) *Степан натхненно забивав здоровенного цвяха, залізнивши в парту, а його жінка перехилилася **через паркан** до сусідки і не менш натхненно молола з тою сусідкою язиком* (В. Шевчук, «Дім на горі»).

Траєкторія руху предмета (наприклад, випущена стріла, рідина, яку наливають у склянку), як ми вже писали, нагадує параболу. При вживанні конструкції *через 2* в ситуації актуалізується саме та точка, в якій відбувається зміна траєкторії: якась рідина тече донизу, в ємність, а коли наповнює її, досягаючи найвищої точки, то продовжує текти донизу, проте вже не усередину, а по зовнішньому краю посудини. Лексеми *край*, *вінця* та под. маркують ту точку, в якій відбувається злам траєкторії. Подібним чином використовують *через що* в сполученнях на кшталт *перекинути сумку через плече*, *перехилитися через борт човна*. Щоб можна було перекинути сумку через плече, в неї має бути доволі довга ручка. Розташування ручки на плечі є наочним аналогом траєкторії руху по параболі.

Частина контекстів з прийменником *через 2* фіксують динамічні ситуації, як у (13) та (14), а також у (0), проте часто мовці описують сам результат завершеного процесу, представляючи його як статичну картинку, див. (15).

ЧЕРЕЗ 3. Ще один тип просторових вживань прийменника *через* реалізується в комбінації з іменниками, які позначають міри довжини: *через кожні два метри*, *через три милі*, див. (16).

(16) ...*Поїзд ішов годину або дві, зупиняючись **через три-чотири кілометри*** (А. Дімаров, «На коні і під конем»).

Дієслова в таких конструкціях мають переважно статичну семантику (*позначки стоять через десять метрів*; *сидіти через три ряди від проходу*), хоча в деяких контекстах наявний динамічний компонент, як у (16). Важливо, що кожний інтервал, позначений конструкцією з прийменником *через*, завжди має свою точку відліку у просторі.

ЧЕРЕЗ 4. У реченнях, де наявний прийменник *через 4*, предикат має три необхідних актанти: крім агента та об'єкта, в реченнях вербалізується також медіатор (посередник): *Х годує когось через зонд*, *Х н'є*

сік через трубочку, Х слухає музику через навушники. Якщо ситуація стосується переміщення об'єкта в просторі, то предикат має у своїй змістовій структурі сему руху, див. (17). Предикат може позначати інші конкретні дії, наприклад, говоріння (*спілкуватися через перекладача*) чи перцептивну діяльність особи, як у (18).

(17) *Ці листи Анеля передає через підкуплену прислугу...* (В. Шевчук, «Три листки за вікном»).

(18) *Днів за два до цього, коли астроном розглядав через трубу небо, до нього й справді завітав господар* (В. Шевчук, «Дім на горі»).

Медіатор за змістом подібний на релевантну точку в межах траєкторії руху (як у конструкціях *їхати через Умань, лізти через хащі*), однак у медіатора інше призначення: він потрібний для успішнішого виконання дії (можна передати листа і самостійно, але безпечніше це зробити через прислугу; можна розглядати нічне небо неозброєним оком, однак людство вже давно винайшло збільшувальні лінзи, які дозволяють побачити значно більше небесних явищ). З іншого боку, за семантичними ознаками медіатор близький до інструмента, проте медіатор лише сприяє досягненню якоїсь мети (*випити сік, послухати музику, подивитися на небо*), однак він не є необхідним складником ситуації. Натомість інструмент є таким предметом, без якого дія не може бути виконана (*копати лопатою, різати ножем*). Заміна конструкції *через* з іменником на орудний відмінок того ж іменника здебільшого неможлива (*подивитися через окуляри, монокль – *подивитися окулярами, моноклем*).

ЧЕРЕЗ 5. У вживаннях цього типу маркується перцептивне сприйняття людини, найчастіше зорове або слухове, зрідка одоративне. При цьому інформація доходить до органів відчуттів не безпосередньо, а певним каналом, інколи долаючи якісь перешкоди. Наприклад, погляд може бути спрямований поверх натовпу або через дірку в паркані, а звук може доноситися через стіну, див. (19) та (20).

(19) *Молодиці підняли гвалт на все село. .... Люди з кутка позбігались і дивились в ворота й через тин* (І. Нечуй-Левицький, «Кайдашева сім'я»).

(20) *Сів на березі коло кам'яної кладки, з якої повиростали вербові гілки, і задивився через ті гілки, як промениться й грає річка* (В. Шевчук, «Дім на горі»).

Мовці вважають, що світло взагалі, як і погляд людини, рухається в просторі певним каналом і досягає точки чи площини, де його може зафіксувати спостерігач. Проходження світла крізь канал і маркується іменником з прийменником *через*, див. (21).

(21) *Сіре пасмо місяця прорвалось через дірку повітки...* (У. Самчук, «Волинь»).

Деякі види вербальної діяльності, коли на шляху звукової хвилі виникає перешкода, також позначають конструкції *через* плюс іменник (*говорити через вікно, крикнути через тин*), див. (22).

(22) *Потім він сказав кілька слів до людей під читальнею. Говорив через відчинене вікно* (У. Самчук, «Волинь»).

Іменник у таких вживаннях часто позначає неживий конкретний предмет, що має нецілісну структуру (як стіна з вікном, паркан зі шпаринами, завіса з отворами тощо).

ЧЕРЕЗ 6. Вживання цього типу стосуються ситуацій, у яких подається не просторова, а часова інформація. Йдеться про конструкції, де іменник позначає якусь міру часу (*через дві хвилини, через рік, через три покоління*). Як і у вживаннях *через 3*, тут вкрай важлива точка відліку часу, яка задається або контекстом речення, або прив'язкою до моменту мовлення, див. (23).

(23) *Тільки через десять років після смерті Баязида і розрухи, завданої ордами Тамерлана, було відновлено Османське царство* (П. Загребельний, «Роксолана»).

ЧЕРЕЗ 7. У конструкціях з прийменником *через 7* позначено ситуації, які мають свою причину: *запізнитися через страйк водіїв, роздратуватися через поламаний віз*. Підметом у таких реченнях виступає, як правило, назва істоти. Прийменник *через* приєднує такі іменники, які позначають стан зовнішнього середовища чи самого суб'єкта, див. (24) та (25), або ж іншу ситуацію, див. (26).

(24) *Через темноту збився з дороги і замість на Запороже попав десь на Тихонці* (У. Самчук, «Волинь»).

(25) *Він вийшов, трохи горблячись через свій високий зріст...* (П. Загребельний, «Диво»).

(26) – *Що ж ти таке важке робив? – спитав його кум.*

– *Та все лагоджу вози та підробляю осі. Ота мені каторжна гора потрощила не одного воза! А вже скільки я осів поламав через ту іродову гору, то й полічити не можна* (І. Нечуй-Левицький, «Кайдашева сім'я»).

Конструкції з прийменником *через* 7 маркують додаткову пропозицію і можуть бути трансформовані у складне речення з підрядним причини: *він збився з дороги, оскільки було темно; він горбився, оскільки був високого зросту*. В контексті (26) йдеться про те, що персонаж зазнав збитків, бо змушений був постійно їздити з поля не рівною дорогою, а через гору, схилом, де ламались вози.

Речення з іменниковою групою причини здебільшого стосуються таких ситуацій, які мовці вважають девіантними: хлопець збився з дороги, хоча нормою є йти певним визначеним шляхом; людина ходить горблячись, хоча прийнято ходити рівно. Значно рідше трапляються такі вживання, де прийменник *через* позначає причину, яка сприяє реалізації дії; у таких випадках природніше використовувати прийменник *завдяки*, а не *через*.

Іменник, який приєднується прийменником *через* 7, ніколи не має конкретного значення, навіть якщо в контексті використана така мовна одиниця, яка зазвичай маркує артефакт чи натуроб'єкт. У фрагменті (26) використано лексему *гора*, однак її контекстуальний зміст цілком інакший, ніж у сполученні *перелетіти через гору*. Синтагма *через ту іродову гору*, семантично залежна від дієслова *поламав*, позначає референтну ситуацію, яка може бути розгорнута шляхом використання інших мовних одиниць (мовець їхав через гору навантаженим возом, віз перехилився і впав, осі не витримали динамічного навантаження і поламались). Аналогічно треба інтерпретувати контекстуальний зміст лексеми *слово* у (26):

(26) *З того проше сміялись по всьому селі і дразнили через те слово Кайдашиху пані економшею* (І. Нечуй-Левицький, «Кайдашева сім'я»).

Кайдашиха любила вживати польське слово, недоречне для її соціального статусу та національної належності, що і спричиняло насмішки з боку оточення. Ця ситуація дуже ошадно позначена конструкцією *через те слово*.

Крім того, у багатьох реченнях причиновий прийменник *через* сполучається не з іменником, а з займенником *те*, який служить опорним словом для підрядного речення причини, див. (27).

(27) *В книгарню Галя заскочила через те, що дощ пустився аж надто густий* (В. Шевчук, «Дім на горі»).

Такі конструкції наочно демонструють той факт, що прийменник із значенням причини потрібний для розгортання цілісної пропозитивної структури (пор. *Галя заскочила в книгарню через сильний дощ*, де ту саму референтну ситуацію позначено прийменниково-іменниковою конструкцією, проте частину інформації втрачено).

Висновки

Розглянутий фактичний матеріал дозволяє дійти висновку, що у вживаннях українського прийменника *через* реалізується принаймні сім функціонально-семантичних типів. Лише три з них, що представлено в нашій розвідці типами *через 1*, *через 2*, *через 3*, позначають переміщення активного суб'єкта чи об'єкта в просторі і зміну його просторового положення. Залежно від характеру траєкторії руху в конструкціях першого типу можна виділити додатково шість підтипів (рух з невизначеною траєкторією, рух по траєкторії, яка визначається оточенням, рух по траєкторії, яка має релевантні точки, рух крізь нещільний масив чогось тощо). На рівні речень ці підтипи розрізняються завдяки різному лексичному наповненню залежного іменника у знахідному відмінку (*через гори – через греблю – через юрбу – через Умань – через вікно*). Крім того, важливу роль відіграє базове знання мовців про устрій простору загалом та про характер руху в ньому різних об'єктів. Ми об'єднали їх в один тип, виходячи з того, що у всіх вживаннях можлива заміна вжитого предиката на дієслова руху *йти*, *іхати* / *ходити*, *їздити*, які в базових значеннях маркують прямолінійне переміщення.

Особливий тип руху суб'єкта чи об'єкта в просторі представляють вживання з прийменником *через 2*, який позначає рух параболічного типу (*перестрибнути через паркан*). Відповідні вживання не допускають заміни предиката на семантично простіші дієслова *йти* чи *іхати*. Цей тип прийменника *через* може реалізуватися у реченнях на позначення і динамічних, і статичних ситуацій.

На підставі чітко вираженої семантики інтервального руху ми виокремлюємо тип *через 3* (*зупинятися через три кілометри*). На його основі розвинувся семантичний тип *через 6*, де прийменник сполучається з іменником на позначення часового проміжку (*через два дні*). Обидва типи конструкцій передбачають наявність точки відліку – у просторі або часі.

Окремий тип (*через 4*) становлять такі вживання, в яких іменник має семантику медіатора – предмета, що сприяє досягненню результату дії. У деяких контекстах з прийменником *через 4* дієслово зберігає маргінальну сему переміщення об'єкта в просторі (*йти через трубочку*). Можна припускати, що цей тип розвинувся із тих вживань *через 1*, які кодують переміщення в просторі з виділеною траєкторією руху (*йти через тунель*).

Перцептивне сприйняття явищ дійсності (зором чи слухом) позначається за допомогою прийменника *через 5*, якщо, на думку мовця, потік звуків чи світла досягає органів чуття, долаючи певну перешкоду чи проходячи певним каналом.

Конструкції з прийменником *через 6* мовці використовують на позначення такої референтної ситуації, яка інтерпретується як причина іншої ситуації. Комбінація прийменника *через 6* з іменником економно маркує додаткову пропозицію, що фактично сприяє заощадженню мовних засобів під час комунікації.

Таким чином, українській прийменник *через* має різне функціонально-семантичне навантаження, що дозволяє мовцям використовувати його на позначення різних референтних ситуацій. Базовим значенням, очевидно, є номінація траєкторії прямолінійного переміщення в однорідному просторі без перешкод чи у неоднорідному просторі з окремими релевантними для мовців фрагментами. Результати аналізу свідчать, що цей просторовий прийменник легко розвиває нові значення і розширює сферу вживання.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на характеристику лівої та правої дистрибуції прийменника *через*, а також на виявлення його частотності в різних значеннях. Ці проблеми потребують спеціальних методик із застосуванням аналізу корпусних даних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови*. (Т. 1–11). Київ: Наукова думка. 2. **Вихованець**, І. Р. (1980). *Прийменникова система української мови*. Київ: Наукова думка. 3. **Вихованець**, І. Р. & Городенська, К. Г. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Пульсари. 4. **Загнітко**, А. & Данилюк, І. та ін. (2007). *Словник українських прийменників*. Донецьк: «БАО». 5. **Кучеренко**, І. (1973). Лексичне значення прийменника. *Мовознавство*, 3, 12–23. 6. **Куш**, Н. (2006). Прийменник: основні підходи вивчення, лексико-граматичні ознаки, перспективи дослідження. *Лінгвістичні студії*, 14, 90–95. 7. **Мельничук**, О. С. (1961). Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові. *Слов'янське мовознавство* Т. 3, 124–194.

8. **Орленко, О. В.** (2016). Семантичні відношення у прийменникових системах української, сербської, англійської мов (дис... канд. філол. наук). Львів: ЛНУ ім. І. Франка.
9. **Щукина, І.** (2006). Статус причинових прийменників у комунікативній структурі висловлення. *Лінгвістичні студії*, 14, 121–125. 10. **Landau, B.** & Jackendoff, R. (1993). “What” and “where” in spatial language and cognition. *Behavioural and brain sciences*, 16 (2), 217–238. 11. **Taylor J.** (1988). Contrasting prepositional categories: English and Italian. In: *Topics in Cognitive Linguistics*. Ed. by B. Rudzka-Ostyn (pp. 299–326). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. 12. **Taylor, J.** (1993). Preposition: Patterns of polysemization and strategies of disambiguation. In *The Semantics of Prepositions: From Mental Concepts to Mental Lexicon*. Ed. by C. Zelinsky-Wibbelt (pp. 151–175). Berlin: Gerike GmbH. 13. **The Semantics of Prepositions: From Mental Concepts to Mental Lexicon** (1993). Ed. by C. Zelinsky-Wibbelt. Mouton de Gruyter Berlin–New York. 14. **Tyler, A.** & Evans V. (2003). *The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning, and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press. 15. **Wierzbicka, A.** (1972). *Semantic Primitives*. Frankfurt: Athenäum.

REFERENCES

1. **Bilodid, I. K.** (Ed.). (1970–1980). *Slovník ukraínskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]*. (Vols. 1–11). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 2. **Vykhovanets, I. R.** (1980). *Pryimennykova systema ukraínskoi movy [The Prepositional System of the Ukrainian Language]*. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian]. 3. **Vykhovanets, I. R.** & Gorodenska, K. G. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukraínskoi movy [Theoretical Morphology of the Ukrainian Language]*. Kyiv: Pulsary [in Ukrainian]. 4. **Zahnitko, A.** & Danylyuk, I. et al. (2007). *Slovník ukraínskykh pryimennykiv [Dictionary of Ukrainian Prepositions]*. Donetsk: «BAO» [in Ukrainian]. 5. **Kucherenko, I.** (1973). Leksyčne znachennia pryimennyka [The Lexical Meaning of the Preposition]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 3, 12–23 [in Ukrainian]. 6. **Kushch, N.** (2006). Pryimennyk: osnovni pidkhody vyvchennia, leksyko-hramatychni oznaky, perspektyvy doslidzhennia [Preposition: Basic Approaches to Study, Lexical and Grammatical Features and Research Prospects]. *Linhvistychni studii*, 14, 90–95. [in Ukrainian]. 7. **Melnychuk, O. S.** (1961). Istorychnyi rozvytok funktsii i skladu pryimennykiv v ukraínskii movi [Historical Development of Functions and Composition of Prepositions in the Ukrainian Language]. *Slovianske movoznavstvo – Slavic Linguistics*, T. 3, 124–194 [in Ukrainian]. 8. **Orlenko, O. V.** (2016). Semantychni vidnoshennia u pryimennykovykh systemakh ukraínskoi, serbskoi, anhliiskoi mov [Semantic Relations in the Prepositional Systems of the Ukrainian, Serbian, and English Languages]. *Candidate's thesis*. Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian]. 9. **Shchukina, I.** (2006). Status prychnovykh pryimennykiv u komunikativnii strukturii vyslovlennia [The Status of Causal Prepositions in the Communicative Structure of the Utterance]. *Linhvistychni studii – Linguistic Studies*, 14, 121–125 [in Ukrainian]. 10. **Landau, B.** & Jackendoff, R. (1993). «What» and «Where» in Spatial Language and Cognition. *Behavioural and Brain Sciences*, 217–238 [in English]. 11. **Taylor, J.** (1988). Contrasting Prepositional Categories: English and Italian. In: *Topics in Cognitive Linguistics*. Ed. by B. Rudzka-Ostyn (pp. 299–326). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. [in English]. 12. **Taylor, J.** (1993). Preposition: Patterns of Polysemization and of Disambiguation. In *The Semantics of Prepositions: From Mental Concepts to Mental Lexicon*, Ed. by C. Zelinsky-Wibbelt (pp. 151–175). Berlin: Gerike GmbH [in English]. 13. *The Semantics of*

Prepositions: From Mental Concepts to Mental Lexicon (1993). Ed. by C. Zelinsky-Wibbelt. Mouton de Gruyter Berlin-New York [in English]. 14. **Tyler, A. & Evans, V.** (2003). The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning, and Cognition. Cambridge: Cambridge University Press [in English]. 15. **Wierzbicka, A.** (1972). *Semantic Primitives*. Frankfurt: Athenäum [in English].

Жуйкова Маргарита Василівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри прикладної лінгвістики; Національний університет «Львівська політехніка»; вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79000, Україна.

E-mail: marharyta.v.zhuikova@lpnu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-0396-8458>

Zhuikova, Margarita – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University, 12 Stepan Bandera Street, Lviv, 79000, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 30 вересня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 30 жовтня 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Жуйкова М. В. Семантика конструкцій з прийменником *через* в українській мові. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна*. Харків, 2025. Вип. 63. С. 88–104. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.06>

APA: Жуйкова, М. В. (2025). Семантика конструкцій з прийменником *через* в українській мові. *Лінгвістичні дослідження*, 63, 88–104. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.06>

АНГЛІЦИЗМИ З ФОРМАНТОМ -ING У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ ТА ПИТАННЯ ЧИСТОТИ МОВИ

У статті розглядається шар англomовних запозичень і гібридних ново-творів зі словотворчим формантом -ing в аспекті семантичної асиміляції та словотвірної активності. Констатується факт заповнення понятійних прогалин як позитивний фактор процесу запозичення чужомовних лексичних одиниць та водночас відзначається негативна роль надлишкового надходження невмотивованих запозичень. З іншого боку, підкреслюється значущість лексичних гібридів, які сприймаються носіями як питомі. З'ясовано, що формант -ing виокремлюється не тільки як елемент морфемної будови запозичень, але й виявляє словотвірну активність на ґрунті мови-реципієнта. Наразі словотвірна гібридизація питомої основи з формантом -ing характеризується креативністю і зростаючою частотністю новотворів. Побіжно питання чистоти мови є важливим компонентом державної політики щодо унормування лексичного складу французької мови.

Ключові слова: запозичення, англо-американізм, англiцизм, франглізм, адаптація/асиміляція, (словотворчий) формант, лексичний гібрид, словотвірна гібридизація, мовний пуризм.

Chursina, L. Anglicisms with the Derivational Suffix -ing in French and the Issue of Linguistic Purity. *The article focuses on the study of the semantic assimilation of English borrowings containing the derivational suffix -ing and on the process of word-formation hybridisation that combines native and foreign elements within the structure of hybrid neologisms. The relevance of the research stems from the continuous nature of the borrowing process and from the fact that the deeper level of lexical-semantic assimilation of borrowed units manifests itself in their word-formation activity within the recipient language. The aim of the study is to explore the word-formation potential of Anglicisms with the -ing suffix and to identify the specifics of their functioning in contemporary French. The objectives set to achieve this aim include: examining the adaptation/assimilation of the analysed lexemes at the phonetic, morphological, and semantic levels; describing the features of Anglicisms with the -ing suffix within the recipient language system; defining the parameters of their derivational potential; and analysing the interdependence between the processes of borrowing and linguistic purism.*

The research employs methods of observation and linguistic description, complemented by componential, derivational, comparative, and contrastive analyses. The findings reveal that lexemes with the -ing suffix have a long history of integration into the French lexicon, which explains the simplification of their assimilation processes

at the phonetic, grammatical, and lexical-semantic levels. Additionally, it accounts for the activation of word formation hybridisation within the recipient language. Particular attention is given to the fact that the specific foreign pronunciation and orthography of hybrid neologisms often hinder their identification among direct borrowings with the same suffix. However, a deeper comparative analysis of the meanings of the etymon and the hybrid neologism allows for establishing the fact of derivational hybridisation. The creative nature of such hybridisation indicates further prospects for the productivity of word-formation models involving this suffix in French. In this context, the state policy aimed at maintaining linguistic purity proves to be effective, as it contributes to the regulation of borrowing processes, the normalisation of borrowed lexical items, and the prevention of excessive lexical contamination in the French language.

Keywords: borrowing, Anglo-Americanism, Anglicism, Franqlism, assimilation, (derivational) suffix, lexical hybrid, word-formation hybridisation, linguistic purism.

Вступ

Французька мова, як і будь-яка інша мова світу, постійно перебуває в процесі еволюційних змін, адже трансформується саме суспільство – її носії. Найбільше оновлень зазнає лексика, що є, безперечно, найдинамічнішою та найуразливішою частиною мовної системи. Важливий шар лексики для поповнення і збагачення словникового запасу становлять **запозичення** – готові слова з певним значенням, які влучніше, ніж наявні питомі, передають зміст затребуваних понять. Запозичення, як відомо, репрезентують зовнішнє джерело оновлення словникового фонду мови.

Іншомовні лексеми надходять із різних мов, з якими французька перебуває в контакті, проте переважають **англомовні запозичення**, серед яких помітне місце посідають **англіцизми, англо-американізми й франглізми**, серед останніх певну частку складають **гібридні новотвори, а саме лексичні гібриди** з питомим і запозиченим елементами в будові. Це свідчить про активні процеси взаємодії французької та англійської мов у сучасному комунікативному просторі.

Нині англійська мова, зокрема її американський варіант, виконує функцію **lingua franca** – мови міжетнічного, ділового й культурного спілкування в умовах сучасних глобалізаційних процесів. У цьому контексті вона поступово витіснила французьку мову, яка тривалий час виконувала аналогічну роль на міжнародній арені. Зниження міжнародного статусу французької мови та посилення впливу

англійської як мови-гегемона негативно позначаються на її розвитку. Як слушно зауважують Ф.-Х. Гордон і С. Менї (цит. за Saugera, 2017), це зумовлено передусім тим, що французька мова є важливим складником французької культурної ідентичності. Відтак зростає роль державної мовної політики, а питання збереження мовної чистоти набуває особливої актуальності.

У центрі нашої уваги перебуває низка **англомовних запозичень із формантом *-ing***, що охоплюють різні сфери людської діяльності. Вони переважно функціонують у галузях масової культури, спорту, бізнесу та інформаційних технологій, що зумовлено активним впливом англломовного середовища на відповідний комунікативний простір. Запозичення із цим структурним компонентом підлягають морфемному аналізу, походять від етимонів різної структурної організації; окремі з них трактуються як хибні англiцизми (*франглізми*) або належать до гібридних новотворів.

У річищі викладеного цей шар англломовних запозичень привертає пильну увагу з боку мовознавців. Загалом із 1939 року питання англломовних запозичень із формантом *-ing* перебуває в колі пріоритетних мовознавчих студій, і відтоді інтерес до цієї теми не зменшується (Moudrochová, 2017). Газетні публікації, освітня платформа TV5Monde, Французька академія у рубриці «Dire, Ne pas dire» (укр. Казати – Не казати), присвяченій неологізмам і англiцизмам, сприяють висвітленню багатомісних аспектів функціонування цього запозиченого лексичного шару. З огляду на динамічність процесів запозичення, що постійно оновлюють лексичний склад мови, зазначена проблематика зберігає свою **актуальність** і має ознаки наукової новизни. Словник французької мови продовжує активно поповнюватися, що зумовлює потребу в подальшому докладному аналізі цих явищ.

Мета дослідження: дослідити словотвірний потенціал англiцизмів із вичленованим формантом *-ing* на морфемному рівні та особливості функціонування цього шару запозичень у сучасній французькій мові. Мета зумовила постановку таких **завдань**: дослідити характер адаптації / асиміляції досліджуваних лексем на фонетичному, морфологічному і семантичному рівнях; описати особливості функціонування англiцизмів із формантом *-ing* на ґрунті мови-реципієнта; визначити параметри їхнього словотвірного потенціалу; проаналізувати взаємозалежність процесів запозичення та мовного пуризму.

Методи дослідження

У дослідженні застосовано **методи спостереження та лінгвістичного опису** з елементами **компонентного, словотвірного, порівняльного та зіставного аналізів**. Метод спостереження дав змогу простежити основні тенденції функціонування англіцизмів із формантом *-ing* у сучасній французькій мові та визначити сфери їх активного вживання, означити їхню роль у поповненні словника французької мови. Лінгвістичний опис використано для систематизації матеріалу й виявлення рівнів адаптації запозичень на фонетичному й морфологічному рівнях, асиміляції та інтеграції на семантичному й словотвірному рівнях. Проведені компонентний і словотвірний аналізи дали змогу з'ясувати особливості семантичної асиміляції та механізми словотвірної гібридизації, а порівняльний і зіставний аналізи – визначити спільні й відмінні риси у структурі та семантиці англомовних запозичень і їхніх етимонів.

Виклад основного матеріалу

Трактування у мовознавчій літературі таких лінгвістичних явищ, як **запозичення** й **англіцизм**, демонструє певні розбіжності. Насамперед слід зазначити, що запозичення становить один із способів неологізації лексики, але воно не належить до питомих, оскільки лексичний матеріал походить з іншої мовної системи (Cartier, 2020:117). Крім того, дослідження запозичень лежить у площині визначення сутності поняття «запозичення» (фр. **emprunt**), а також характерних ознак приналежності до певного лексичного прошарку іншомовного походження, наприклад **англіцизм** (фр. *anglicisme*), **англо-американізм** (фр. *anglo-américanisme*), **франглізм** (фр. *franglisme*), **лексичний гібрид** (фр. *hybride lexical*). До того ж лінгвістичний термін **запозичення** позначає процес запозичення (дію) та іншомовний елемент (результат цього процесу), який запозичено. Іншими словами, слід розрізняти, з одного боку, процес запозичення як дію, спрямовану на те, що одна мова (мова-реципієнт) приймає мовний елемент іншої мови (мови-джерела), з іншого боку, розуміти під запозиченням мовний елемент (слово, вираз або структурний компонент). Останнім часом мовознавці, зокрема французькі, рекомендують цілком слушно, як на наш погляд, убачати в запозиченні не слово або лексему, а саме іншомовний елемент, оскільки це не завжди збігається зі словом або

виразом. Можуть запозичатися значення, морфемні відрізки, афікси, фонемні тощо.

Французька лінгвістична школа у вивченні проблеми запозичення спирається переважно на визначення, запропоноване Ж. Дюбуа, яке сьогодні вважається класичним: «Мовне запозичення має місце тоді, коли мова А уживає і врешті інтегрує мовну одиницю або мовний елемент, що раніше існував у мові Б, тоді як у мові А він був відсутній; така одиниця або мовний елемент трактується як запозичені» (Dubois, 1973:188). На нашу думку, це визначення виглядає достатньо аргументованим, воно дає змогу розглядати як запозичення не лише лексичні одиниці, а й будь-які інші іншомовні елементи – морфемні, фонемні, синтаксичні конструкції, а також семантичні запозичення. На нього посилаються у численних наукових доробках. Водночас у мовознавчій літературі представлено й альтернативні підходи щодо визначення категорій запозичень. Так, Ж.-Ф. Саблейроль обґрунтовано зауважує, що під поняття «запозичення» не можуть підпадати хибні англiцизми, кальки, перекладні новотвори тощо (Sableyrolle, 2000). У цьому сенсі, словотвірна гібридизація розглядається як процес лексичної креативності, який поєднує механізми словотвору та прямого запозичення (Cortas, 2009). Нам видаються слушними ці точки зору, оскільки під час творення таких лексичних інновацій використовуються питомі мовні ресурси або вже засвоєні у французькій мові іншомовні елементи, запозичені з інших мов. Наприклад, формант *-ing* є англiцизмом, який вичленовується на морфемному рівні. Накопичення одноструктурних запозичених лексем мало наслідком виділення флективного закінчення *-ing*, яке у мові-реципієнті отримало статус іменникового суфікса. На момент входження будь-яка іншомовна лексична одиниця проходить стадію «офранцуження» (Moudrochová, 2020). Ідеться, звісно, про адаптацію до норм мови-реципієнта.

У ретроспективі, згідно з лексикографічними джерелами, лексеми *shilling* і *sterling* на позначення грошових одиниць входять до числа перших запозичень із формантом *-ing*. Вони датуються 1656 роком та мають відповідну лексикографічну фіксацію. Інші дві лексеми належать до «запозичень розкоші і снобізму» буржуазного бомонду: *pouding*, *smoking*, які датуються серединою XVII ст. Решта англiцизмів із цим формантом запозичаються в пізніший період,

починаючи із середини ХХ ст. (Moudrochová, 2017). З плином часу відбулося поступове засвоєння таких лексичних одиниць мовною свідомістю франкомовних носіїв. Лексеми з формантом *-ing* адаптуються до морфологічних норм французької мовної системи, проте зберігають фонетичні ознаки чужомовної вимови та, попри цей факт, інтегруються в словотвірну систему мови, що приймає. Досить часто частинимовна приналежність англословних запозичень та їхніх етимонів у мові-джерелі не збігається, а отже, спостерігається розбіжність на семантичному рівні. Імовірні такі варіанти запозичення: 1) запозичаються як похідні, оскільки такі лексеми не існують в англійській мові в тій формі, яку вони приймають у французькій мові, однак походять від англійських слів: *mailing* (від *to mail*); 2) запозичаються лексеми зі зміщенням значення в мові-реципієнті, якщо порівнювати зі значенням етимона в англійській мові: *zoning* (звуження значення) (там само).

Серед загалу запозичень з формантом *-ing* виокремлюють лексичні одиниці, котрі мають різні варіанти найменувань, що само собою свідчить про їх неоднорідний склад і відокремленість: **франглізми** (фр. *franglismes*), **франгліцизми** (фр. *franglicismes*), **хибні англіцизми** (фр. *faux anglicismes*), **хибні запозичення** (фр. *faux emprunts*), **псевдоангліцизми** або **несправжні англіцизми** (фр. *pseudo-anglicismes*) (Рубан, 2017). Ще свого часу Марсель Пруст указував на те, що у Франції прийнято надавати власне найменування чомусь більш-менш британському, якого воно немає в Англії (цит. за Örsi, 2010).

Словник **Le Petit Robert** дає просте визначення процесу запозичення: «Взяти деінде і зробити своїм» (Le Petit Robert). Перша частина визначення пов'язана з притоком іншомовних слів, що не завжди є бажаним. Друга частина апелює до лінгвістичних засобів з продукування запозичених неологізмів, що дає підстави дослідниці Валері Сожера називати процес адаптації, асиміляції та словотвірної гібридизації «фабрикою англіцизмів» (Saugera, 2017).

В англійській мові суфікс *-ing* виражає дію, результат дії або місце, де відбувається ця дія. Натомість у французькій мові запозичення із цим формантом належать, як правило, до категорії іменників. Вони вживаються для позначення дії, результату дії, процесу або об'єкта чи предмета: *faire du camping, le camping; faire du footing, le footing; faire du jogging, le jogging, mettre son jogging*. Окремі з них можуть вживатися

у функції іменника й прикметника: *le jogging, le style jogging; le smoking, la robe smoking; le meeting, le silence meeting; le sterling, l'argent sterling*. Запозичені іменники з формантом -ing слугують твірною основою для дієслівних похідних, особливо це притаманне розмовному мовленню і розповсюджене в медійних засобах інформації: *le shopping* → *shopper, le coaching* → *coacher, le cocooning* → *cocooner*. Одноосновні запозичені лексеми формують словотвірні моделі і словотвірні ряди, вступають у словотвірні зв'язки з питомою лексикою або ж притягують інші англomовні запозичення зі спільним елементом: *marketing* → *géomarketing, doping* → *antidoping, skating* → *antiskating, le briefing* → *le débrieffing, ring* → *betting-ring, clearing* → *clearing-house* і тому подібне.

З аналізу випливає, що лексеми із цим структурним компонентом беруть участь у творенні різних моделей словотвірної гібридизації, наприклад шляхом **префіксації**: *surbooking*, (фр. *sur* – префікс надмірності), від англ. *overbooking*, утвореного на основі *over* «sur» або «тjop» (укр. «понад/ зверх» або «занадто») і *to book* «réserver» (укр. бронювати), має значення «надлишкове бронювання» і вживається в транспортній чи готельній сфері. До категорії префіксальних гібридних утворень слід віднести лексему *relooking*, у структурі якої виокремлюються такі словотвірні компоненти: *re-* (фр. префікс на позначення повторюваності дії), основа *-look-* (анг. погляд, зовнішній вигляд), іменниковий суфікс *-ing*. У французькій мові значення лексеми відрізняється від значення англomовного прототипу й означає «зміна іміджу, оновлення зовнішності, релукінг».

Юкстапозит *camping-car*, утворений у французькій мові шляхом **словоскладання**, походить від англ. *camping* (укр. кемпінг, відпочинок на природі з наметами) і *car* (фр. автобус, автомобіль з лат. *carus*). Цей лексичний гібрид належить до різновиду франглiзмів, оскільки його семантичним відповідником в англійській мові буде *motorhome* (укр. будинок на колесах, кемпер, автокемпер).

Композит *batchcooking* та його орфографічні варіанти *batch-cooking, batch cooking* утворено шляхом **основоскладання** з англійських слів *batch* і *cooking* (дослівно французькою – «*cuisson par lots*» або «*cuisine par lots*»), позначає концепцію приготування їжі на тривалий термін із подальшим заморожуванням готових страв або напівфабрикатів. Це пряме запозичення з англійської мови зі зміщенням значення у французькому вжитку. У процесі морфологічної адаптації

у французькій мові спостерігається тенденція до написання разом (*batchcooking*), що свідчить про інтеграцію запозичення у французьку графічну систему. Варіанти з дефісом (*batch-cooking*) або роздільним написанням (*batch cooking*) трапляються переважно в неофіційних текстах, кулінарних блогах і рекламних текстах. У словникових ресурсах і медійному дискурсі простежується поступова уніфікація форми без дефіса, що відповідає загальній тенденції до морфологічного зрощення англомовних запозичень із формантом *-ing*. Семантично запозичення зазнало звуження значення: на відміну від англійського *batch cooking*, що може позначати будь-яке «пакетне» приготування страв, у французькій мові *le batchcooking* спеціалізується для позначення кулінарної практики з попереднього приготування страв на кілька днів, переважно в домашніх умовах.

Деякі англомовні запозичення з формантом *-ing* формують **сім'ї слів у мові-реципієнті** і вибудовують словотвірні ланцюжки: *débriefing* → *débriefier* → *débriefeur* (суфікс *-eur* – питомо французький показник назв осіб чоловічої статі). За даними *Le Trésor de la langue française informatisé* (TLFi) та *Le Petit Robert* (2024), лексема *débriefing* з'явилася у французькій мові раніше (наприкінці 1960 року), ніж *débriefier*, і слугує джерелом для його утворення шляхом словотвору й за допомогою питомих словотвірних формантів. Основа цього словотвірного ланцюжка *brief* походить від французького прикметника *brief* і, пройшовши шлях через англійську (*to brief*), у новому значенні повертається до словникового складу французької мови. Саме дієслово *to brief* стало прототипом для гібридного іменника з формантом *-ing*. Отже, *débriefing* є первинним запозиченням, а *débriefier* і *débriefeur* похідними одиницями французького словотвору. Іменник *débriefeur* чоловічого роду вступає в **синонімічні відношення** з іншим англомовним запозиченням *débriefier* (також чоловічого роду), орфографічна форма якого збігається з відповідною дієслівною формою. Слід зазначити, що запозичення *un débriefier* має **вимову, адаптовану до фонетичних норм французької мови**, подібно до слова *un speaker*. У сучасному вжитку **питомий лексичний гібрид поступово витісняє англомовний синонім**. Іменник *débriefing* також має **усічену розмовну форму**, уживану переважно у професійному жаргоні: *le débriefing* → *le débrief*. Спершу запозичена лексема *débriefing* вживалася у військовій термінології в значенні «підсумкове обговорення результатів

військової операції». Пізніше сфера вживання розширилася і цей запозичений іменник став уживатися разом з дієслівним похідним *débriefier* у дипломатичній, авіаційній, спортивній, економічній сферах, а також має широке розповсюдження в розмовній мові (*Académie française*, рубрика *Dire, Ne pas dire*). На сайті цього офіційного органу з питань французької мови, у рубриці **Dire, Ne pas dire**, оголошуються важливі рекомендації щодо тонкощів значення запозиченої лексики та доцільності чи недоцільності вживання деяких слів іншомовного походження. У словниковій статті, присвяченій *débriefing*, *Le Petit Robert* розміщує примітку про офіційну рекомендацію щодо заміни на питомий відповідник: *reunion-bilan*. Натомість *L'Académie française* наголошує на пріоритетному вживанні питомих відповідників: *une réunion bilan* (замість *une séance de débriefing*), *faire un bilan de match* (замість *débriefier un match*). Такі ж настанови висувуються до іншої бінарної пари англломовних запозичень: *une réunion préparatoire* (замість *un briefing*), *informer ses collaborateurs* (замість *briefier ses collaborateurs*).

Останні роки позначені суттєвим зростанням частки англiцизмів із формантом *-ing*. Згідно з даними Moudrochová (2017), у словнику *Le Petit Robert* зафіксовано понад 120 таких одиниць – і це лише ті, які вже увійшли до офіційного словникового складу. Водночас у сучасному мовленні, особливо у віртуальному просторі спілкування та молодіжному сленгу, поширення цих лексем є ще більш відчутним. Деякі англломовні запозичення з високою частотою вживання досі не внесені до словникового реєстру неолексем.

Зростання чисельності англiцизмів цього структурного типу актуалізує потребу визначення їхнього статусу з огляду на походження та способи творення. Такі лексеми можна кваліфікувати як **лексичні інновації**, оскільки вони є проявом креативних словотвірних процесів. Показово, що нині французька мова виконує функцію **посередника** для інших романських мов – іспанської, італійської, румунської (Spence, 2004), впливаючи на фонетичну, графічну та морфологічну адаптацію англломовних запозичень із формантом *-ing*. Саме у французькій мові формується первинна **семантична модифікація** таких одиниць, яка згодом передається до інших романських мов. Але відомі випадки зовнішніх надходжень запозичень з формантом *-ing*. Зокрема, лексема *le smart-working* у значенні «travail intelligent»

(укр. розумна робота) має італійське походження і пізніше була за-
своєна французькою мовою.

Цікаво простежити вживання деяких англіцизмів в певних кон-
текстних добірках, щоб зрозуміти їхнє функціональне навантаження
в іншомовному середовищі. У сфері освіти поширення набула лексема
le learning (англ. *e-[electronic] learning*, франц. *apprentissage électronique*)
та словосполучення із цим компонентом: *le digital learning*, *le blended*
learning, *le learning 2.0*. Лексема *le learning* позначає **спосіб навчання**
із використанням мультимедійних ресурсів і доступом до інтер-
активних форм навчання в Інтернеті: «*Mode d'apprentissage requérant*
l'usage du multimédia et donnant accès à des formations interactives sur
Internet» (Larousse). Вираз *le blended learning* означає **змішане елек-**
тронне навчання, яке поєднує очні заняття з персоналізовани-
ми електронними модулями. Різновидом цього підходу є *le digital*
learning – **цифрове навчання**, що охоплює технології змішаного
й віртуального форматів. *Le e-learning 2.0* або *le social learning* – це **веб-**
навчання нового типу, що виникло внаслідок еволюції Інтернету.
Воно замінює традиційну вертикальну модель передавання знань
(від викладача до студента) на інтерактивну, де процес навчання від-
бувається через **соціальні мережі, блоги, форуми, вікіплатформи**
та за допомогою **ігрового інтерактивного формату**.

Запозичена лексема *feeling* походить від англійського герундія
дієслова *to feel* – «мати почуття, відчувати». У французькій мові ця
одиниця належить до категорії іменників і вступає в синтагматичні
зв'язки з питомою лексикою на рівні речення: «*J'ai un super bon feeling*
avec le toucher de neige, la montagne»; «*Un très bon album, puissant et gorgé*
de feeling» (Philippe Richard, *Ouest-France*, 01/04/2016). В українському
перекладі ці вислови мають відповідники: «У мене чудове *відчуття*
від дотику снігу та споглядання гори»; «Дуже гарний альбом, потуж-
ний і сповнений *емоцій*».

Лексема *feeling* може позначати також емоційний зв'язок між
людьми, зокрема в романтичному контексті: «*J'ai un bon feeling avec*
elle» – «У мене з нею чудові *взаємини*». Крім того, це запозичення ви-
ступає основою для утворення нових синтаксичних конструкцій, зо-
крема прислівникових зворотів, адаптованих у мові-реципієнті: «*Cela*
se fait naturellement, au feeling», що в українському перекладі має зна-
чення «Це відбувається природно, за *відчуттям*», тобто *інтуїтивно,*
інстинктивно.

Фантазійні гібридні новотвори демонструють яскраві, нестандартні та інноваційні концептуальні рішення в стилістиці висловлення. Їхні творці прагнуть привернути увагу адресата, зробити повідомлення експресивнішим, динамічнішим, креативно забарвленим. Водночас уживання таких запозичень потребує **зваженого підходу**: надмірне або невиправдане використання може призвести до **стилістичної перенасиченості** й **зниження комунікативної прозорості** тексту.

Відома журналістка телеканалу **TV5Monde** Лінда Жигер у своїй програмі *L'Humeur de Linda* розкриває перед глядацькою аудиторією лінгвістичні парадокси сучасного мовного простору країн Франкофонії. У серії випусків, присвячених англiцизмам, зокрема словам із суфіксом *-ing*, ведуча з гумором і критичним підтекстом аналізує тенденції мовної моди: «*L'Humeur de Linda: pourquoi tant de mots finissant en -ing*» (укр. «Гумор Лінди: чому стільки слів, що закінчуються на *-ing*»); «*L'Humeur de Linda: déconnecte tout le temps et partout, gare au blurring*» (укр. «Гумор Лінди: відключайся від мережі, але остерігайся змішування професійного й приватного життя»); «*La chasse aux anglicismes de l'Académie française*» (укр. «Полювання на англiцизми з боку Французької академії») (**TV5Monde**, *L'Humeur de Linda*).

В одній із передач, звертаючись до телеведучої, журналістка розпочала виступ іронічним експромтом у стилі скетч-дискурсу, насиченим перебільшеною кількістю англомовних елементів – англiцизмів та англо-американізмів із формантом *-ing*: «*Ça va, bon [...]...j'ai un bon feeling ce soir. Je sors d'un meeting où vous n'êtes pas, Estelle. Je sais que ce n'était pas un bon timing pour vous. Vous étiez en plein fact-checking. Vous n'inquiétez pas, je vais faire un débriefing... Alors, on a fait un brainstorming en fait... avec un expert en coaching... c'est un phénomène qui frappe notre langue...*». В українському перекладі ця стилізація передає іронічне відтворення «мовного перевантаження» запозиченнями: «Добре, хм, [...]...у мене гарний настрій цього вечора. Я щойно з мітінгу, де ви, Естель, не були присутні. Знаю, це не вкладалося у ваш таймінг. Ви саме займалися фактчекінгом. Та не турбуйтеся – я зараз проведу дебрифінг. Отже, ми фактично влаштували брейнстормінг із коучинг-експертом... Це явище, від якого страждає наша мова...» (**TV5Monde**, *L'Humeur de Linda*).

Французькі медіа охоче підхоплюють цей тренд: газетні та журнальні шпальти рясніють заголовками з англомовними

компонентами на *-ing*: «*Pour être crédible au boulot, parlez en -ing*»; «*Contouring, crowdfunding et manspreading: pourquoi tant de “ing”?*»; «*Le “Macron-bashing”, une habitude de Donald Trump*» тощо.

Постає закономірне питання: чи є подібні лексичні інновації проявом свідомого прагнення до мовного збагачення, чи радше свідченням так званої «*тиранії приколу*» (*la tyrannie du cool*), яка зумовлює надмірну англломовну експансію? А можливо, вони лише відображають реалії сучасного мультикультурного світу, де англійська мова набула домінантного статусу глобального комунікативного посередника. Імовірно, пошук відповіді на цю дилему стане предметом окремої наукової розвідки.

Як свідчить проведений аналіз, розглянутий лексичний проширок відображає досить суперечливий процес, зумовлений посиленням англломовного впливу, насамперед – надмірним уживанням англіцизмів у сучасному французькому мовному просторі. Серед найвідоміших представників пуристичного напрямку у французькому мовознавстві варто виокремити Рене Етьємбля, Андре Теріва та Філіппа Лалана. У працях цих авторів наголошується на необхідності свідомого й зваженого ставлення до мовних запозичень, а також на важливості підтримання рівноваги між природним розвитком мови та збереженням її нормативної стабільності.

Інтенсифікація процесу запозичення англломовних лексем, особливо тих, що не виправдані з погляду системних потреб чи лексичних лакун французької мови, закономірно викликає гостру реакцію з боку лінгвістичної спільноти. Адже у багатьох випадках іншомовні слова можна було б успішно замінити питомими французькими еквівалентами, не порушуючи при цьому природної динаміки мовного розвитку. Важливу роль у протидії неконтрольованому мовному запозиченню відіграє **Французька академія**. Результати її діяльності репрезентовано на офіційному сайті в рубриці *Dire, Ne pas dire* (укр. *Казати – Не казати*), де подається обґрунтований аналіз неологізмів, запозичень і їхньої семантичної та стилістичної доцільності. Цей ресурс має інтерактивний формат і забезпечує зворотний зв'язок із носіями мови, що сприяє підтриманню статусу французької мови як одного з ключових елементів культурної ідентичності Франції та франкомовного світу.

Висновки

Запозичені лексеми з формантом *-ing* мають давню історію входження до словникового складу французької мови. Незважаючи на нетипову для французької фонетичну форму суфікса, такі одиниці міцно закріпилися у франкомовному вжитку, ставши невід'ємною частиною сучасного комунікативного простору. Значна частина цих одноструктурних запозичень належить до активного словникового фонду й уживається в повсякденному та професійному мовленні.

Сферами найбільшої активності лексем із суфіксом *-ing* є економіка, політика, мас-медіа, реклама, інформаційні технології та інтернет-комунікація. Ці лексеми характеризуються високим ступенем адаптованості, що сприяє їх швидкому поширенню й закріпленню в різних соціолінгвістичних контекстах. У межах корпусу запозичень із формантом *-ing* виокремлюються кілька типів: **англiцизми**, **англо-американізми**, **франглiзми** та **лексичні гібриди**, утворені шляхом комбінації французьких, іншомовних та англійських морфем. Така типологічна різноманітність свідчить про активні процеси інтерференції та взаємодії двох мовних систем.

Активізація вживання цієї лексики у засобах масової інформації, у соціальних мережах та в цифровому просторі зумовила появу низки міждисциплінарних досліджень у сучасному зарубіжному та вітчизняному мовознавстві. Це підтверджує актуальність і перспективність подальшого вивчення зазначеного лексичного пласта. Попри певні побоювання щодо «засилля» англiцизмів, запозичення з формантом *-ing* не лише відображають тенденції глобалізації, а й стають каталізатором **креативних словотвірних процесів** у французькій мові. На основі англійського форманта утворюються численні **лексичні гібриди**, які набувають національно маркованих рис і засвідчують здатність французької мови до саморегуляції та відновлення рівноваги між запозиченим і власним.

Вартою уваги є роль французької мови як **мови-посередника** у процесі передачі запозичень з формантом *-ing* до інших романських мов європейського континенту. Така посередницька функція підкреслює вплив французької на мовну динаміку територіально близьких країн та її участь у формуванні спільного європейського лінгвістичного простору.

Неолексеми з формантом *-ing* активно поповнюють термінологічну лексику в освітній сфері, що зумовлено процесами **цифровізації, оптимізації та модернізації навчального процесу**. Вони стають маркером нових технологічних і методологічних реалій сучасної освіти, відображаючи інтеграцію мовної системи в цифрову добу.

Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення динаміки запозичень з формантом *-ing* у франкомовному дискурсі ХХІ століття, зокрема в аспекті взаємодії медійного, освітнього та професійного середовищ. Таке дослідження дозволить не лише простежити еволюцію мовних норм, а й окреслити тенденції балансування між глобалізаційними процесами та прагненням зберегти культурно-мовну самобутність французької лексичної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Мусійчук, С. М.** (2013). Англіцизми у французькій мові та особливості їх перекладу. *Структура і семантика мовних одиниць*, 9, 304–311. <https://doi.org/10.31812/filstd.v9il546>.
2. **Рубан, В. О.** (2011). Проблема трактування поняття «англіцизм» та категоризації англійських запозичень у французькому мовознавстві. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 55, 215–219. Узято з https://eprints.zu.edu.ua/5222/1/vip55_45.pdf.
3. **Рубан, В. О.** (2017). Псевдоангліцизми як модифіковані англомовні запозичення у сучасній французькій мові. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*, 38, 176–180. Узято з <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/787878787/7713/%D0%A0%D1%83%D0%B1%D0%B0%D0%BD%20%D0%92.%20%D0%9E..pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
4. **Abraham, M., & Gil Casadomet, A.** (2020). Emprunt lexical et approches néologiques. *Cédille revista de estudios franceses*, 18, 687–691. <https://doi.org/10.25145/j.cedille.2020.18.28>.
5. **Albert, S.** (2014). Vrais et faux mots d'ailleurs: quand l'emprunt brouille les pistes. *Éla. Études de linguistique appliquée*, 176, 453–467. <https://doi.org/10.3917/ela.176.0453>.
6. **Bogaards, P.** (2008). *On ne parle pas français: La langue française face à l'anglais*. Bruxelles: Duculot. Узято з <https://shs.cairn.info/on-ne-parle-pas-francais--9782801114179?lang=fr>.
7. **Cartier, É.** (2020). Les anglicismes en français et en tchègue contemporains: le cas des formes en -ing. *Acta Universitatis Carolinae Philologica*, 4, 117–132. <https://doi.org/10.14712/24646830.2021.6>.
8. **Cortas, J.** (2009). Les hybrides lexicaux en français contemporain: délimitation du concept. *Meta*, 3/54, 533–550. <https://id.erudit.org/iderudit/038313ar>.
9. **Deroy, L.** (1956). Diversité des éléments empruntables. In: *L'Emprunt linguistique*. Liège: Presses universitaires de Liège. <https://doi.org/10.4000/books.pulg.678.19> janvier 2023.
10. **Dubois, J. & al.** (1973). *Dictionnaire de linguistique*. Paris: Larousse.
11. **Djandoeva, P.V.** (2009). Les anglicismes dans le lexique du français contemporain. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*, 60, 49–53.
12. **Etiemble, R.** (1964). *Parlez-vous français?* P.: Gallimard.
13. **Herráez Pindado, A.J.** (2009). Les emprunts aller-retour entre le français et l'anglais dans le sport. In *Congreso Internacinal AEFLE (8th, 2009, La Laguna)*. *Las lenguas para fines especificos ante el reto de la convergencia europea*. Universidad Politécnica

de Madrid. Узято з <https://oa.upm.es/5785>. 14. **Hofler, M.** (1982). *Dictionnaire des anglicismes*. Paris: Larousse. 15. **Lalane, P.-P.** (1957) *Mort ou Renouveau de la Langue Française*. Paris: Éditions André Bonne. 16. **Moudrochová, R.** (2017). A propos des mots en -ing d'origine anglaise issus du dictionnaire Le Petit Robert. *Linguistica Pragensia*, 27(1), 7–19. Узято з http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-5afcf91c-9c80-4afb-8277-edfdc8ec431e/c/Radka_Mudrochova_7-19.pdf. 17. **Moudrochová, R.** (2020). La francisation des emprunts à l'anglais d'après l'orthographe rectifiée: son application en français de France et en français québécois. *Cahier de praxématique*, 74. <https://doi.org/10.4000/praxematique.6367>. 18. **Órsi, T.** (2010). *Faux anglicismes et faux amis*. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Sectio Romanica*, 36, 75–88. Узято з https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/6130/1/75-88_Orsi.pdf. 19. **Spence, N.** (2004). *Le français véhicule des emprunts à l'anglais*. *Revue de linguistique romane*, 68, 95–103. <https://doi.org/10.5169/seals-400081>. 20. **Planchon, C.** (2019). *Avec ou sans équivalent: le poids de la définition dans une analyse lexicométrique des anglicismes lexicaux*. Узято з <https://theses.hal.science/tel-02166970>. 21. **Sablayrolles, J.-F.** (2000). *La néologie en français contemporain*. Paris: Honoré Champion Éditeur. 22. **Thérive, A.** (1962). *Procès de langage*, Paris: Stock. 23. **Tournier, J.** (1998). *Les mots anglais du français*. Paris: Édition Bélin. 24. **Saugera, V.** (2017). La fabrique des anglicismes. *Travaux de linguistique*, 75/2, 59–79. <https://doi.org/10.3917/tl.075.0059>

ДЖЕРЕЛА

25. **Dictionnaire** en ligne Larousse. <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/>. 26. **Dictionnaire** en ligne Le Robert. <https://dictionnaire.lerobert.com/>. 27. **L'Académie française**. *Dire, Ne pas dire* (néologismes & anglicismes) du Dictionnaire numérique de l'Académie française. <https://www.academie-francaise.fr>. 28. **L'Humeur** de Linda. <https://langue-francaise.tv5monde.com/decouvrir/devenir-expert/lhumeur-de-linda>. 29. **L'Humeur** de Linda: pourquoi tant de mots finissant en -ing? <https://www.youtube.com/watch?v=kocd9DkUl7Y>. 30. **Le Monde**. <https://www.lemonde.fr/>. 31. **Le Figaro**. <https://www.lefigaro.fr/>. 32. **Ouest-France**. 01. 04. 2016. <https://www.ouest-france.fr/>

REFERENCES

1. **Musiychuk, S. M.** (2013). Anglicizmy u frantsuzkii movi ta osoblyvosti yikh perkladu [Anglicisms in the French Language and the Specificity of Their Translation]. *Struktura i semantyka movnykh odynyts – Structure and Semantics of Linguistic Units*, 9, 304–311. <https://doi.org/10.31812/filstd.v9i1.546> [in Ukrainian]. 2. **Ruban, V. O.** (2011). Problema traktuvannia poniattia «anhlytsyzm» ta katehoryzatsii anhlytskykh zapozychen u frantsuzkomu movoznavstvi [The Issue of Defining “Anglicism” and Categorizing English Borrowings in French Linguistics]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka – Bulletin of Ivan Franko Zhytomyr State University*, 55, 215–219. Retrieved from https://eprints.zu.edu.ua/5222/1/vip55_45.pdf [in Ukrainian]. 3. **Ruban, V. O.** (2017). Psevdoanhlytsyzmy yak modyfikovani anhlytomovni zapozychennia u suchasniy frantsuzkii movi [Pseudo-Anglicisms as Modified English Borrowings in Contemporary French]. *Problemy semantyky slova, rechennia ta tekstu Problems of the Semantics of the Word, Sentence, and Text*, 38, 176–180. Retrieved from http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/787878787/7713/Ruban_V.O..pdf%204 [in Ukrainian]. 4. **Abraham, M., & Gil Casadomet, A.** (2020). *Emprunt lexical et approches néologiques*. *Cédille. Revista de estudios franceses*, 18, 687–691. <https://doi.org/10.25145/j.cedille.2020.18.28>. [in Spain]

5. **Albert, S.** (2014). Vrais et faux mots d'ailleurs: Quand l'emprunt brouille les pistes. *Éla. Études de linguistique appliquée*, 176, 453–467. <https://doi.org/10.3917/ela.176.0453>. [in France]
6. **Bogaards, P.** (2008). *On ne parle pas franglais: La langue française face à l'anglais*. Bruxelles: Duculot. Retrieved from <https://shs.cairn.info/on-ne-parle-pas-franglais--9782801114179>. [in Belgium]
7. **Cartier, É.** (2020). Les anglicismes en français et en tchèque contemporains: Le cas des formes en -ing. *Acta Universitatis Carolinae Philologica*, 4, 117–132. <https://doi.org/10.14712/24646830.2021.6>. [in the Czech Republic]
8. **Cortas, J.** (2009). Les hybrides lexicaux en français contemporain: délimitation du concept. *Meta*, 54(3), 533–550. <https://doi.org/10.7202/038313ar> [in Canada]
9. **Deroy, L.** (1956). Diversité des éléments empruntables. In *L'emprunt linguistique*. Liège: Presses universitaires de Liège. <https://doi.org/10.4000/books.pulg.678>. [in Belgium]
10. **Dubois, J., Giacomo, M., Guespin, L., Marcellesi, C., Marcellesi, J.-B., & Mével, J.-P.** (1973). *Dictionnaire de linguistique*. Paris: Larousse. [in France]
11. **Djandoeva, P.V.** (2009). Les anglicismes dans le lexique du français contemporain. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im. V. N. Karazina [Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University]*, 60, 49–53. [in Ukrainian]
12. **Etiemble, R.** (1964). *Parlez-vous franglais?* Paris: Gallimard. [in France]
13. **Herráez Pindado, A. J.** (2009). Les emprunts aller-retour entre le français et l'anglais dans le sport. In *Congreso Internacional AEFLE (8th, 2009, La Laguna). Las lenguas para fines específicos ante el reto de la convergencia europea*. Universidad Politécnica de Madrid. Retrieved from <https://oa.upm.es/5785> [in Spain]
14. **Hofler, M.** (1982). *Dictionnaire des anglicismes*. Paris: Larousse. [in France]
15. **Lalane, P.-P.** (1957). *Mort ou renouveau de la langue française*. Paris: Éditions André Bonne. [in France]
16. **Moudrochová, R.** (2017). À propos des mots en -ing d'origine anglaise issus du dictionnaire *Le Petit Robert. Linguistica Pragensia*, 27(1), 7–19. Retrieved from http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-5afcf91c-9c80-4afb-8277-edfdc8ec431e/c/Radka_Mudrochova_7-19.pdf [in the Czech Republic]
17. **Moudrochová, R.** (2020). La francisation des emprunts à l'anglais d'après l'orthographe rectifiée: Son application en français de France et en français québécois. *Cahiers de praxématique*, 74 <https://doi.org/10.4000/praxematique.6367>. [in France]
18. **Örsi, T.** (2010). Faux anglicismes et faux amis. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Sectio Romanica*, 36, 75–88. Retrieved from https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/6130/1/75-88_Orsi.pdf [in Hungary]
19. **Spence, N.** (2004). Le français véhicule des emprunts à l'anglais. *Revue de linguistique romane*, 68, 95–103. <https://doi.org/10.5169/seals-400081> [in France]
20. **Planchon, C.** (2019). *Avec ou sans équivalent: Le poids de la définition dans une analyse lexicométrique des anglicismes lexicaux* [Doctoral thesis, Université de Lorraine]. HAL Archives. Retrieved from <https://theses.hal.science/tel-02166970> [in France]
21. **Sablaylorles, J.-F.** (2000). *La néologie en français contemporain*. Paris: Honoré Champion Éditeur. [in France]
22. **Thérive, A.** (1962). *Procès de langage*. Paris: Stock. [in France]
23. **Tournier, J.** (1998). *Les mots anglais du français*. Paris: Éditions Belin. [in France]
24. **Saugera, V.** (2017). La fabrique des anglicismes. *Travaux de linguistique*, 75(2), 59–79. <https://doi.org/10.3917/tl.075.0059>. [in Belgium]

SOURCES

25. **Dictionnaire** en ligne Larousse. (n.d.). Retrieved August 19, 2025, from <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/>.
26. **Dictionnaire** en ligne Le Robert (n.d.). Retrieved June 15, 2025, from <https://dictionnaire.lerobert.com/>.
27. **Académie** française. (n.d.). *Dire, Ne pas dire* (neologisms & anglicisms) [Digital dictionary section]. Retrieved

August 30, 2025, from <https://www.academie-francaise.fr> 28. **TV5 Monde**. (n.d.). L'Humeur de Linda. Retrieved October 17, 2024, from <https://langue-francaise.tv5monde.com/de-couvrir/devenir-expert/lhumeur-de-linda>. 29. **TV5 Monde**. (2021, March 5). L'Humeur de Linda: pourquoi tant de mots finissant en *-ing*? [Vidéo]. YouTube. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=kodc9DkUl7Y> 30. **Le Monde**. (n.d.). Retrieved June 10, 2025, from <https://www.lemonde.fr/> 31. **Le Figaro**. (n.d.). Retrieved June 27, 2025, from <https://www.lefigaro.fr/> 32. **Ouest-France**. (n.d.). Retrieved April 1, 2016, from <https://www.ouest-france.fr/>

Чурсіна Людмила Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та перекладу, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», вул. Майка Йогансена, 27, м. Харків, 61024, Україна.

E-mail: lhursina592016@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5403-2786>

Chursina, Liudmyla – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Foreign Languages and Translation, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»; 27 Myk Johansen Str., Kharkiv, 61024, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 28 вересня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 28 жовтня 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Чурсіна Л. В. Англiцизми з формантом *-ing* у французькій мові та питання чистоти мови. *Лiнгвiстичнi дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2025. Вип. 63. С. 105–121. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.07>

APA: Чурсіна, Л. В. (2025). Англiцизми з формантом *-ing* у французькій мові та питання чистоти мови. *Лiнгвiстичнi дослідження*, 63, 105–121. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.07>

ТЕРМІНОЛОГІЯ

УДК 811.161.316.7

Я. В. Зіненко

ФЕХТУВАЛЬНИЙ СПОРТ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН І ФАХОВИЙ ДИСКУРС: ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИЙ ВИМІР

У пропонованій статті представлено історію становлення фехтувального спорту як соціокультурного феномену, у межах якого сформований відповідний фаховий дискурс. Як значуще явище суспільства фехтування в Європі та Україні має свою історію, традиції використання зброї та проведення поєдинків, усталену професійну лексику. Висвітлено зародження цього виду спорту в Італії, формування італійської та французької класичних шкіл та пов'язане з цим паралельне формування спеціальної лексики, що згодом оформлюється в стійку терміносистему. Фехтувальний спорт постає інструментом соціальної інтеграції, впливає на формування соціоетнічних цінностей, і через застосування метамови сприяє ідентифікації представників фехтування в Україні.

Ключові слова: фехтувальний спорт, термінологія, професійна лексика, соціокультурний феномен, ідентифікація представників українського фехтування.

Zinenko, Y. Fencing as a Sociocultural Phenomenon and Professional Discourse: an Extralinguistic Aspect. *The proposed article presents the history of fencing as a sociocultural phenomenon, within which the corresponding professional discourse has evolved. The relevance of the study is determined by the need for linguocultural identification of representatives of Ukrainian fencing (athletes, coaches, competition referees), specifically through the application of Ukrainian terminological tools developed in the last decade of the 21st century, following the abandonment of Russian terminology. The purpose of this article is to present fencing as a significant sociocultural phenomenon that influences the formation of the identity of Ukrainian athletes, coaches, and competition referees, particularly through the development of its own specialised terminology. The objectives of the study –*

(a) demonstrating the connection between ancient Ukrainian traditions and fencing as an art in Western Europe; (b) revealing the need to form a domestic terminological system and its functional-pragmatic character; (c) identifying the influence of fencing as a sociocultural phenomenon on the self-identification of representatives of fencing in Ukraine – were achieved through the applied methods. The descriptive and cultural-historical methods made it possible to present certain facts from the

history of fencing that influenced the development of the metalanguage of this sport. The method of interpretation within these approaches contributed to establishing the specificity of fencing as a sociocultural phenomenon. Etymological analysis of fencing terms was applied fragmentarily, namely to clarify such names of fencers' weapons as épée, foil, sabre, and others. The comparative method was employed to examine the sociocultural, ethnocultural, and linguocultural aspects of fencing as a phenomenon. Thus, fencing as a sociocultural phenomenon and professional discourse represents not only sporting activity within society but also reflects other aspects of human life related to the consolidation of traditions, values, and the identity of those involved in this sport. The prospect of the study lies in the analysis of the linguistic reception of professional sports discourses, with their inherent terminological systems.

Keywords: *fencing sport, terminology, professional vocabulary, socio-cultural phenomenon, identification of representatives of Ukrainian fencing.*

Вступ

Фехтувальний спорт як соціокультурологічний феномен і фаховий дискурс є на сьогодні недостатньо висвітленим з філологічного погляду, оскільки здебільшого це питання розглянуте в сучасній філософії й педагогіці та представлене низкою захищених дисертацій та друківаних праць (наприклад, Бацунов, 2011; Олексин, 2018; Мартинюк, Крючков, Реут, & Яворська, 2022 та ін.). **Актуальність** дослідження зумовлена потребою лінгвокультурної ідентифікації представників українського фехтувального спорту (спортсменів, тренерів, суддів змагань), а саме застосуванням українського термінологічного інструментарію. Він склався в останні роки ХХІ століття на противагу російській термінології, яка здебільшого була запозичена з французької мови та адаптована до української.

Мета дослідження – прокоментувати екстралінгвальні чинники становлення фехтування як соціокультурного явища й фахового дискурсу, що впливає на формування національної ідентичності українських спортсменів, тренерів, суддів змагань, зокрема через формування українськомовної терміносистеми.

Завдання, зумовлені поставленою метою, передбачають: а) осмислення культурно-історичних фактів та зв'язку давніх українських традицій і фехтування як мистецтва в Західній Європі; б) розкриття потреби формування українськомовної терміносистеми та її функційно-прагматичний характер; в) виявлення впливу фехтування як соціокультурного явища на самоідентифікацію представників фехтувального спорту в Україні.

Методи дослідження

Описовий та культурно-історичний методи надали змогу презентувати окремі факти з історії фехтувального спорту, що вплинули на розвиток метамови цього виду спорту. Соціологічний метод задіяно для висвітлення питань, пов'язаних з національною ідентичністю, суспільними процесами та функціонуванням фехтування в різні історичні періоди в різних етнічних колективах. Прийом інтерпретації в межах зазначених методів сприяв встановленню специфіки фехтування як соціокультурного явища. Етимологічний аналіз термінів фехтувального спорту було використано фрагментарно, а саме для уточнення таких назв знаряддя фехтувальників, як шпага, рапіра, шабля та інших. Зіставний метод застосовано для віддзеркалення соціокультурних, етнокультурних та лінгвокультурологічних особливостей фехтування як феномену.

Виклад основного матеріалу

Фехтування як єдиноборство на холодній зброї є видом спортивною діяльністю, що в сучасному світові приваблює й захоплює людей не менш, ніж за стародавніх часів. Вважається вишуканим і шляхетним видом спорту, символічно пов'язаним із захистом честі та гідності конкретної особистості.

Цей вид спорту відбиває певний бік життя людей у суспільстві, що ґрунтується на традиціях у межах визначеної етнокультури, має власну терміносистему, є соціально зумовленим і вмотивованим. Особливу вагомість саме розвитку термінології в соціокультурному вимірі підкреслює В. А. Борисов: «Значення термінології в сучасному світі важко переоцінити, оскільки вона не тільки слугує джерелом інформації, але і є найбільш чутливою до зовнішнього (суспільного) впливу частиною лексики» (Борисов, 2022: 14).

Зауважмо, що фехтування виникло та сформувалося на теренах одного соціокультурного ареалу, а саме романського, та було перенесено в інші соціокультурні ареали, одночасно зберігаючи відбитки романської загальної культури й лінгвокультури та накопичуючи нові етнокультурні особливості, і таке нашарування традиційного і нового створювали соціокультурну специфіку. Фехтувальний спорт як «запозичене» спортивне мистецтво стало в Україні своєрідним соціокультурним феноменом і соціокультурним надбанням українського

народу. Адаптація цього виду спорту відбулася доволі просто, оскільки мала відповідне підґрунтя.

Мистецтво володіння холодною зброєю з прадавніх часів шанувалося українською етнічною спільнотою. Фехтування мечем чи шаблею, що належать до традиційної зброї українського козацтва ще за часи Запорізької Січі (друга половина XVI – кінець XVIII століть), сьогодні входить до переліку видів спорту Олімпійських ігор, з прадавніх часів вважається як чоловічим, так і жіночим захопленням, але нині є тренерською та спортивною професією на території України. Загальновідомо, що фехтувальні турніри в Європі розпочалися раніше (кінець XIV – початок XV століть), але ще також існували як засіб фізичної підготовки – «військова бойова вправа» – аж до відкриття академії з фехтування в Італії вже у XVIII столітті (Гемінгсон, 2024; Дрюков, 2017; Зіненко, 2025).

Загальноприйнято вважати, що в Європі існує дві класичні фехтувальні школи: це французька, створена на базі італійської, та безпосередньо італійська. Економічний, політичний та соціокультурний розвиток Франції, звісно, випереджав тогочасну Італію, і тому більш розповсюдженою й такою, що має більше послідовників, є саме французька школа. Географічна обмеженість італійської школи (Піренейський півострів) посприяла впливу французької школи фехтування на розвиток цього виду спорту в Німеччині та Англії. Про популярність володіння шляхетною зброєю свідчать описи дуелей із застосуванням аристократичної зброї в романах відомих письменників Франції, Німеччини та Англії, оскільки в ті історичні часи шпага навіть була невід'ємним атрибутом костюму чоловіків вищого соціального статусу. Цікавим видається той факт, що письменники в описах поєдинків з рапірою чи шпагою, у яких дуже точно віддзеркалювалися різні вихідні положення фехтувальників, «захисти», тримання зброї, спиралися на існуючі в їхні часи підручники з фехтування, на що неодноразово звертали увагу як фахівці з фехтування, так і літературні критики. Використання спеціальної лексики в художніх творах не викликало сумнівів, оскільки базовою термінологією володіла еліта соціуму, для якої були близькими й література, і фехтування як елементи культури етнічних колективів. Так, у XVII ст. у Франції при дворі Людовіка XIV починають навчати володінню рапірою, так само, як навчають мистецтву танців. Саме в цей час відбувається

розмежування власної і бойової зброї. Але деякі джерела вказують, що фехтування, як мистецтво володіння шпагою та рапірою, було започатковано в Іспанії. Першими книгами (трактатами) з теорії фехтування вважаються твори іспанських викладачів Понса де Перпіньянна та Педроса де Торре (1474 рік) (Gaugler, 2003).

Апробовані на практиці принципи фехтування формуються в чіткі та непохитні правила, оскільки це визначально відбувається в епоху абсолютизму (XVII ст.), та в основному традиційно зберігаються до сьогодні й становлять своєрідну базу засад існування фехтувального спорту. Це усталення спостерігаємо й у виробленні та застосуванні спеціальної лексики.

Належність до романської групи мов індо-європейської сім'ї й французької, й італійської мови уможливило наявність спільної термінологічної системи. Пізніше англійська мова стане посередником між іншими етнокультурними угрупованнями людей, які будуть опановувати мистецтво володіння холодною зброєю за межами західного європейського ареалу, що об'єднують людей зі своєю системою цінностей та історичною пам'яттю, що надають змоги ідентифікуватися як нація. І це також впливає на становлення фехтування як соціокультурного феномену на території України.

Розвиток цього виду мистецтва відбивається і в назвах предметів, за допомогою яких здійснювалася боротьба суперників: шпага, рапіра або еспадрон. Поступово на зміну рапірі (середньовісній французьке *espee rapiere* та ісп. *espada ropera* – “платтяний меч” є запозиченнями від грец. *ραπίζειν* – “вдарити”) приходять шпага (заст. *шпа́да* від італ. *spada*, що сходить до лат. *spatha*) та наближає фехтування саме до спортивної діяльності, а не залагодження міжособистісних конфліктів. Про це свідчить відмова від витонченості та зайвих прикрас у всьому, але передусім у вдосконаленні та ефективності проведення поєдинків. «Фехтування на шпагах зі спрощеною гардою, точними позами та вивіреними рухами», на думку відомого знавця холодної зброї Егертона Кастла, закладає основи для фехтування як спорту, фізичних тренувань та вдосконалення тіла людини. Чому саме пріоритет було віддано шпазі, він пояснює наступним: «L'espada, arme ancienne de taille et d'estoc, est plus léger qu'un sabre moderne, mais plus lourd qu'une épée de duel, et offre une maniabilité plus limitée. L'épée large et le sabre d'abordage, également plus massifs et encombrants, proposent

un maniemment comparativement plus simple et, comparés au sabre de cavalerie, à la pique ou à la baïonnette, laissent encore moins de liberté d'action» («Ескадрон – старовинна зброя, що коле та рубає, легша за сучасну шаблю, проте важча за дуельну шпагу і допускає ще менше різноманітності. Палаш і абордажна шабля, які теж більш громіздкі та незручні, пропонують порівняно більш простий стиль, а щодо кавалерійської шаблі, піки або багнету, то вони дають ще менше свободи дій» (Castle, 2003: 21) (Переклад наш – Я. Зіненко).

Обрання шпаги як найбільш пристосованого знаряддя щодо тримання в руці й оперування під час турнірів уможлиблює виявляти спритність, меткість, вправність рухів у нанесенні уколів, але водночас моторність противника надає можливості уникнути уколів і захистити себе.

У сучасному фехтувальному спорті застосовується на внутрішніх та Міжнародних турнірах рапіра, шпага та шабля. Ці терміни, що позначають інструменти дії фехтувальників, відомі навіть не обізнаним на цьому членам суспільства. На відміну від рапіри (чотиригранний клинок) та шпаги (тригранний клинок) шабля має вигнуте в бік обуха лезо. Для кожного виду спортивної зброї розроблено й алгоритм їх застосування, тобто пріоритет певної дії, особливо це вагоме для поєдинків з рапірами.

Відомі італійські (ранній період) та французькі (пізній період) майстри фехтування (фр. *maitre d'armes*) навчали лицарській науці захисту. Акцентуємо на цьому увагу: перевага надається захисту, а не нападу; вдосконаленню умінь і навичок захищатися. Водночас перемогу в поєдинку отримує той, хто першим нанесе укол, що відбувається за секунди. Для цього практичних тренувань стає замало, і починають створювати теоретичні праці, з яких найбільш відомими були «Теорія фехтування» Посселіра (Париж, 1845), «Трактат з фехтування» Маркіонні (Флоренція, 1847), «Система фехтувального мистецтва» Отта (Ольмуц, 1853), «Бібліографія фехтування» Віжана (Париж, 1882) (Castle, 2003). У теоретичних працях спостерігається вживання усталених лексичних одиниць, що започаткували базову термінологію фехтувального спорту.

Значно, що соціокультурний феномен фехтувального спорту створювався паралельно з формуванням фахової термінології, яка має своєрідні структурно-семантичні та граматичні особливості.

І це робить цю систему унікальною, оскільки її функціонування стає все більше обмеженим у соціумі й не відомим більшості носіїв лінгвокультури, зокрема української.

Сучасна термінологія фехтувального спорту вирізняється високим ступенем системності, структурної впорядкованості та семантичної насиченості, оскільки охоплює як технічний, так і тактичний виміри цього виду спортивної діяльності. Лексико-семантичний аналіз відповідної терміносистеми надає змогу не лише реконструювати мовну картину фехтування, а й поглибити розуміння ролі мови як інструменту кодифікації й репрезентації професійного досвіду (Зіненко, 2025). Звісно, що в українському суспільстві відбувалася еволюція фехтувального спорту як соціокультурного феномену, що сприяло такому розгалуженню: професійне (спортивне) та непрофесійне (національне, сценічне) фехтування.

Розвиток фехтування як спорту в соціокультурному вимірі відбиває вдосконалення особистості одночасно у фізичному аспекті та моральному. Ціннісний складник життя людини набуває нового змісту: гармонійне поєднання зростання тілесно-рухового та інтелектуального. І це змінює ставлення і фехтувальника до навколишнього середовища, і соціуму до нього. Спортсмен-фехтувальник вирізняється своєю поведінкою, дотриманням соціокультурних норм у суспільстві, небайдужістю, патріотичним налаштуванням. Виховання інтенцій захисту в поєдинку позитивно впливає на бажання надати допомогу та безпеку тим, хто її потребує. Гуманістична спрямованість фехтувального спорту позитивно впливає на продуктивний розвиток особистості як біосоціальної істоти, на плідне еволюціонування соціуму щодо рівня суспільної свідомості в дотриманні загальносоціальних цінностей, на ефективний виховальний процес у формуванні духовної й естетичної культури сучасної молоді.

Висновки

Отже, фехтування як соціокультурний феномен і фаховий дискурс презентує не лише спортивну діяльність у суспільстві, але відбиває інші аспекти життя людини, пов'язані із закріпленням відповідних традицій, цінностей та ідентичності представників цього спорту. Розвиток національної терміносистеми фехтувального спорту, інтегрованої в професійну й медійну комунікацію, є важливим

процесом формування українськомовного фахового дискурсу фехтування, його лексико-граматичних та стилістичних характеристик. Перспектива дослідження полягає у подальшому аналізі цього дискурсу та його впливу на формування національної ідентичності спортсменів і професійної терміносистеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бацунов, С.** (2011). Спорт як соціокультурний феномен. (Дис. ... канд. філософ. наук). Запоріжжя: Запорізький національний університет. Узято з <https://uacademic.info/ua/document/0412U002072> 2. **Борисов, В.** (2022). Теоретичні питання термінології й терміна в концепціях світового лінгвістичного дискурсу. *Нова філологія*, 86, 13–18. 3. **Гемінгсон, Н.** (2024). Давній, але сучасний спорт: повний гід з фехтування. Узято з <https://www.redbull.com/ua-uk/what-is-fencing-guide>. 4. **Дрюков, О.** (2017). Періодизація історії формування та розвитку спортивного фехтування в Україні. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*, 3, 15–19. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/TMFVS_2017_3_4 5. **Зіненко, Я.** (2025). Лексико-семантична специфіка термінології фехтувального спорту: французький вплив і структурна класифікація. *Людина, культура, техніка в новому тисячолітті: збірник тез наукових доповідей XXVI Міжнародної науково-практичної конференції* (с. 64–66). Харків: Національний аерокосмічний університет «ХАІ». 6. **Мартинюк, О.,** Крючков, С., Реут, О., & Яворська, О. (2022). Фізична культура як соціокультурний феномен і чинник розвитку особистості: ціннісний аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 88, 173–176. 7. **Олексин, І.** (2018). Аксіологічні аспекти спортивної діяльності: соціально-філософський аналіз (Дис. ... канд. філософських наук (доктора філософії)). Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка. 8. **Castle, E.** (2003). *Schools and Masters of Fencing: From the Middle Ages to the Eighteenth Century*. Mineola, New York: Dover Publications. 9. **Gaugler, W.** (2003). *From Dueling to Fencing*. USA: University of California.

REFERENCES

1. **Batsunov, S.** (2011). Sport yak sotsiokulturnyi fenomen [Sport as a socio-cultural phenomenon]. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian]. Retrieved from <https://uacademic.info/ua/document/0412U002072> 2. **Borysov, V.** (2022). Teoretychni pytannia terminolohii y termina v kontseptsiiakh svitovoho lnhvistychnoho dyskursu [Theoretical issues of terminology and term in the concepts of world linguistic discourse]. *Nova filolohiia – New Philology*, 86, 13–18. [in Ukrainian]. 3. **Geminshon, N.** (2024). Davnii, ale suchasnyi sport: povnyi hid z fektuvannia [An ancient yet modern sport: the complete guide to fencing]. Retrieved from <https://www.redbull.com/ua-uk/what-is-fencing-guide> [in Ukrainian]. 4. **Driukov, O.** (2017). Periodyzatsiia istorii formuvannia ta rozvytku sportyvnoho fektuvannia v Ukraini [Periodization of the history of the formation and development of sports fencing in Ukraine]. *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu – Theory and methodology of physical training and sports*, 3, 15–19. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/TMFVS_2017_3_4 [in Ukrainian]. 5. **Zinenko, Ya.**

(2025). Leksyko-semantyczna spetsyfika terminolohii fekhтуvalnoho sportu: frantsuzkyi vplyv i strukturna klasyfikatsiia [Lexico-semantic specificity of the terminology of fencing sport: French infusion and structural classification]. *Liudyna, kultura, tekhnika v novomu tysiacholitti: zbirnyk tez naukovykh dopovidei XKhVI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Human, Culture, Technology in the New Millennium: Proceedings of the XXVI International Scientific and Practical Conference* (pp. 64–66). Kharkiv: Natsionalnyi aerokosmichnyi universytet «KhAI» [in Ukrainian]. 6. **Martyniuk, O.**, Kriuchkov, S., Reut, O., & Yavorska, O. (2022). Fizychna kultura yak sotsiokulturnyi fenomen i chynnyk rozvytku osobystosti: tsinnisnyi aspekt [Physical culture as a sociocultural phenomenon and a source of development of specialness: the valuable aspect]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy – Scientific book of hours of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 5: Pedagogical sciences: realities and prospects*, 88, 173–176 [in Ukrainian]. 7. **Oleksyn, I.** (2018). Aksiolohichni aspekty sportyvnoi diialnosti: sotsialno-filosofskyi analiz [Axiological aspects of sports activity: socio-philosophical analysis]. *Candidate's thesis*. Zhytomyr: Zhytomyrskyi derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian]. 8. **Castle, E.** (2003). *Schools and Masters of Fencing: From the Middle Ages to the Eighteenth Century*. Mineola, New York: Dover Publications [in English]. 9. **Gaugler, W.** (2003). *From Dueling to Fencing*. USA: University of California [in English].

Зіненко Ярослав Вікторович – аспірант, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, Україна.
E-mail: esthedu109@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-2081-4193>

Zinenko, Yaroslav – PhD student, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 29 Alchevskykh St., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 30 вересня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 30 жовтня 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Зіненко Я. В. Фехтувальний спорт як соціокультурний феномен і фаховий дискурс: екстралінгвальний вимір. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна*. Харків, 2025. Вип. 63. С. 122–130. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.08>

APA: Зіненко, Я. В. (2025). Фехтувальний спорт як соціокультурний феномен і фаховий дискурс: екстралінгвальний вимір. *Лінгвістичні дослідження*, 63, 122–130. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.08>

СЕМАНТИЧНЕ КАЛЬКУВАННЯ В ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Робота присвячена семантичному калькуванню як одному зі шляхів розвитку української науково-технічної термінології. Калькування розглянуто як спосіб запозичення термінів з інших мов, за якого мовою-реципієнтом сприймається і значення, і принципи побудови іншомовного терміна. Виокремлено типи термінів-кальок на базі спеціальних назв сфери ІТ-технологій та кібербезпеки. Досліджено зміни, що відбуваються у значеннях слів мови-реципієнта в процесі семантичного калькування, результатом якого є розширення семантичного потенціалу лексичних одиниць української мови, тобто поява нових термінологічних значень.

Ключові слова: термін, запозичення термінів, калькування, семантичне калькування, мова-продуцент, мова-реципієнт, вторинна номінація, семантичні перетворення.

Krymets, O. Semantic Calquing in Ukrainian Scientific and Technical Terminology. *The article examines calquing as a method of creating new terms, in which the meaning and organisational principle of a foreign-language unit are assimilated and conveyed through the means of the Ukrainian language. The primary focus is on the current issue of semantic calquing of IT and cybersecurity terminology, which has not been addressed in academic research yet. The study aims to analyse terms borrowed through calquing, their classification, and the identification of the essence and nature of semantic calque terms. The objective is to establish the mechanisms of semantic transformations and to identify specific processes that occur during the borrowing of terms through semantic calquing.*

Based on specialised vocabulary in the field of IT and cybersecurity, certain types of calque terms are distinguished: one-word (derivational/semantic) and multi-word (full and partial calques) types. The study explores purely semantic calque terms that acquired specialised meaning under the influence of foreign-language terms. It has been found that in the field of IT and cybersecurity, semantic calque terms emerge as literal translations of English specialised terms: abuser – зловмисник, attacker – нападник, bridge – міст, comb – гребінець, infringer – порушник, key – ключ, and others. It has been established that there is equivalence between the terms of the recipient language and the source language at the level of original meanings. In contrast, the new terminological meaning is a result of a transfer that developed due to foreign-language influence. In such cases, processes of secondary nomination occur within the semantic structure of the word in the recipient language. New terminological meanings are acquired not only by commonly used native words, but also

by words and terms that had previously entered the Ukrainian language through direct borrowing and later, as a result of semantic calquing, obtained terminological meanings in the field of IT and cybersecurity: bank – банк, client – клієнт, contention – конфлікт, and others.

It is determined that semantic calquing is one of the productive methods of term formation in IT and cybersecurity. It does not lead to the emergence of new lexical units. Still, it contributes to the expansion of the semantic potential of existing commonly used words and terms in the Ukrainian language.

Keywords: *term, term borrowing, calquing, semantic calquing, source language, recipient language, secondary nomination, semantic transformations.*

Вступ

Глобалізація, яка суттєво впливає на формування науково-технічної термінології української мови, спричиняє масштабування процесу запозичення спеціальної лексики з інших мов, одним зі способів якого є калькування. Аналіз теоретичної бази дослідження калькування дає підстави стверджувати, що це складне та неоднозначне явище. З одного боку, калькування збіднює, інколи спотворює мову, засмічує її лексичний склад та призводить до втрати її національної специфіки (Загнітко, 2012). У такому разі зазвичай мають на увазі не-вдалі словотвірні кальки, що з'явилися в минулому сторіччі під час русифікації (Русанівський, 2004). З іншого боку, калькування є одним зі шляхів запозичення іншомовних лексичних одиниць, особливо у сфері науково-технічної термінології. Калькування визначають як процес творення нових слів, словосполучень, фразеологізмів, під час якого засвоюється значення та принцип організації іншомовної одиниці, що передається засобами рідної мови. Кальку розуміють як слово або його окремі значення, звороти, запозичені з інших мов шляхом буквального перекладання (Русанівський, 2004). Розрізняють кальки однослівні та неоднослівні, серед однослівних виокремлюють словотвірні, що є результатом поморфемного перекладання іншомовного слова, та семантичні, утворені шляхом семантичного перенесення за іншомовним зразком. Неоднослівні кальки формуються на основі словосполучень або складних слів мови-реципієнта. Окрему групу становлять напівкальки, у яких одна частина слова запозичується прямим шляхом, а інша калькується (Загнітко, 2012; Русанівський, 2004).

У сфері термінології калькування досліджується на прикладі спеціальних одиниць різних наукових галузей як спосіб творення нових термінів (Гаврилова, 2018; Краснопольська, 2024; Назаренко, 2023; Стацюк, 2015). На думку науковців, калькування – це більш осмислений спосіб збагачення термінології, ніж повне запозичення, оскільки кальки точніше передають сенс оригіналу та краще вписуються в лексичний і словотвірний рівні мови (Краснопольська, 2024; Селігей, 2007]. Однак дослідження власне семантичного калькування як способу творення нових термінів на базі спеціальних назв сфери ІТ-технологій та кібербезпеки, відсутнє, що й обґрунтовує актуальність нашої розвідки.

Метою дослідження є розгляд термінів, запозичених шляхом калькування, їх типізація, визначення сутності природи семантичних термінів-кальок. **Завдання** – встановлення механізмів семантичного калькування, виявлення специфічних процесів, що відбуваються під час запозичення термінологічних одиниць таким способом.

Методи дослідження

Під час дослідження застосовані описово-синхронний метод, номінативний та когнітивний аналіз для узагальнення та класифікації мовних фактів, зіставний метод для порівняння визначень слів і термінів в англійській та українській мовах. З метою вивчення окремих термінологічних одиниць у семантичному аспекті задіяно також метод дефінітивного аналізу.

Виклад основного матеріалу

Залучення іншомовних термінів до складу української науково-технічної термінології відбувається двома способами: шляхом повного запозичення, коли мова-реципієнт сприймає як зовнішню, так і внутрішню форму терміна (*identifier* – *ідентифікатор*, *incident* – *інцидент*, *horizontal fragmentation* – *горизонтальне фрагментування*), та шляхом часткового запозичення, тобто калькування – дослівного перекладання іншомовного терміна (*immunity* – *захищеність*, *countermeasure* – *зустрічний захід*, *breakpoint* – *точка переривання*), результатом якого є утворення нових термінів-кальок. Аналізування термінологічної бази сфери ІТ-технологій та кібербезпеки дає підстави виокремити такі типи термінів-кальок:

1) однослівні:

– словотвірні (*accumulator* – накопичувач, *doubling* – дублювання, *penetration* – проникнення),

– семантичні (*attacker* – нападник, *comb* – гребінець, *tree* – дерево);

2) неоднослівні:

– повні, у яких усі елементи складної назви зазнали калькування, тобто були перекладені українською мовою (*binary digit* – двійковий розряд, *casual user* – випадковий користувач, *data independence* – незалежність даних),

– напівкальки, які утворилися внаслідок неповного перекладу іншомовного терміна, тобто деякі елементи перекладені, а інші залучені шляхом прямого запозичення (*absoute error* – абсолютна похибка, *address offset* – адреса зміщення, *calculation process* – обчислювальний процес, *alphabetic code set* – абетковий кодовий набір, *information access method* – метод доступу до інформації).

Предметом нашого дослідження є власне семантичні терміни-кальки, які отримали нове переносне значення під впливом іншомовного терміна. При цьому між термінами мови-реципієнта та мови-продуцента спостерігається еквівалентність на рівні вихідного значення. Нове значення є результатом перенесення, що розвинулося внаслідок іншомовного впливу. На відміну від самостійної семантичної деривації в цьому випадку не відбувається семна динаміка в семантичній структурі слова мови-реципієнта. Нове термінологічне значення виникає внаслідок процесів вторинної номінації, що відбуваються в мові-продуценті. Механізмом розвитку термінологічного значення є аналогія відношень, що передбачає тотожність вихідних прямих значень слова в обох мовах – у мові-продуценті та у мові-реципієнті.

Розгляньмо приклади семантичних термінів-кальок у сфері ІТ-технологій та кібербезпеки. У слова **сторінка** термінологічне значення /‘встановлена порція інформації для обміну між пам’яттю і пристроєм перекачки в системі зі сторінковим обміном’ (Гладун, & Пучков, 2018)/ виникло в результаті семантичного калькування англійського терміна **page** на основі аналогії вхідних загальноживаних значень цього слова в англійській та українській мовах: **page** – ‘one side or both sides of a sheet of paper in a book, magazine, etc.’ (OLD, 2025); **сторінка** – ‘один бік аркуша паперу в зошиті, книжці і т. ін.’ (СУМ,

2025). Процес термінологізації загальноживаного значення відбувся у мові-продуценті. Слово **доріжка** – *track* також в українській та англійській мовах має аналогічні вихідні значення: ‘Смуга землі, по якій їздять і ходять’ (СУМ, 2025), ‘a piece of ground with a special surface for people, cars, etc. To have races or to drive on’ (OLD, 2025). У результаті семантичного калькування в українській мові виник термін **доріжка** зі значенням: ‘На носії даних – шлях, пов’язаний з єдиною головою зчитування/запису, коли носій даних проходить повз неї’ (Гладун, & Пучков, 2018).

У процесі семантичного калькування відбувається розширення семантичних можливостей вихідного слова мови-реципієнта, поява нових предметно-понятійних зав’язків, нових спеціальних значень. У досліджуваній термінології семантичними термінами-кальками стають буквальні переклади англійських термінів. Зазвичай має місце певна модифікація значення слова, наближення та пристосування його семантики до семантики слова мови-продуцента, саме ж слово є питомим українським, а його термінологічне значення є результатом іншомовного впливу. Подібний тип семантичних термінів-кальок представлений досить широко: *abuser* – зловмисник, *attacker* – нападник, *bridge* – міст, *comb* – гребінець, *infringer* – порушник, *key* – ключ, *journal* – журнал, *language* – мова, *leaf* – лист, *lock* – замок, *loophole* – лазівка, *memory* – пам’ять, *node* – вузол, *noise* – шум, *path* – шлях, *radiator* – випромінювач, *recipient* – одержувач, *trace* – слід, *tree* – дерево, *worm* – черв’як, *write* – писати та ін.

Слід зазначити, що в окремих випадках термін-калька є полісемантичним. Таким прикладом слугує термін **ключ**, який у сфері ІТ-технологій має багато значень, зокрема: ‘... 2. Сукупність символів, що використовується для ідентифікації елемента множини, наприклад, запису у файлі або запису бази даних. 3. Сукупність символів, що використовується для підтвердження повноважень на доступ до деякої інформації; ...’ (Гладун, & Пучков, 2018). Усі ці значення є результатом семантичного калькування слова **ключ**, яке і в англійській, і в українській мові у своєму вихідному значенні називає відповідно: ‘A piece of metal with a special shape used for locking a door, starting a car, etc’ (OLD, 2025) (шматок металу спеціальної форми, що використовується для замикання дверей, запуску автомобіля тощо) – ‘Знаряддя для замикання та відмикання замка, засува та ін.’ (СУМ, 2025).

Нових термінологічних значень можуть набувати не лише питомі загальноживані слова, а й слова та терміни, які раніше були засвоєні українською мовою шляхом прямого запозичення. Таким шляхом семантичного калькування отримали термінологічні значення у сфері ІТ зокрема такі одиниці: *bank* – банк, *client* – клієнт, *contention* – конфлікт, *gateway* – шлюз, *demon* – демон, *mandate* – мандат, *packet* – пакет, *port* – порт, *tuple* – кортеж, *tunnel* – тунель, *vaccine* – вакцина, *virus* – вірус. Слово **contention** та слово **конфлікт** в англійській та українській мовах мають аналогічні значення: ‘Anger between people who disagree’ (OLD, 2025) (гнів між людьми, які не погоджуються), – ‘Зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка’ (СУМ, 2025). У результаті семантичного калькування у сфері ІТ-технологій виник термін **конфлікт** з такими значеннями: ‘1. Ситуація, коли протокол керування доступом до середовища дає змогу двом або більше станціям пересилання даних розпочати одночасне пересилання й, таким чином, створити ризик конфлікту. 2. Стан, що виникає, коли дві чи більше станції пересилання даних намагаються одночасно передавати через один і той самий канал пересилання’ (Гладун, & Пучков, 2018).

Семантичних перетворень у мові-продуценті можуть зазнавати не лише загальноживані слова, а й галузеві терміни. Термін фінансової сфери **банк**, запозичений з італійської мови, у перекладі означає ‘лавка’, тобто місце, де обмінюються гроші. Цей термін є інтернаціональним, оскільки вживається в багатьох європейських мовах з одним і тим самим значенням. Аналогічні вихідні значення цього слова в англійській та українській мовах слугують підставою для семантичного калькування українською мовою термінологічного значення зі сфери ІТ-технологій, у результаті чого термін **банк** отримав нове спеціальне значення: ‘Сукупність однотипних елементів, засобів або пристроїв, взаємно з’єднаних і спільно використовуваних. Наприклад, банк даних – сукупність баз даних і системи керування ними’ (Гладун, & Пучков, 2018).

Термін **vaccine** – **вакцина** у своєму вихідному значенні називає спеціальне поняття сфери медицини як в англійській, так і в українській мові: ‘a substance that is put into the blood and that protects the body from a disease’ (OLD, 2025) (речовина, що потрапляє в кров і захищає організм від хвороби); ‘виготовлений зі штучно ослаблених

або вбитих мікробів, збудників інфекційних хвороб препарат, що вводиться в організм людини або тварини для попередження хвороб і частково для їх лікування' (СУМ, 2025). Унаслідок семантичного калькування у цього терміна з'явилося нове спеціальне значення у сфері ІТ-технологій: 'Антивірус, заздалегідь введений (імплантований) у програму, яку захищають' (Гладун, & Пучков, 2018). Такі приклади дають підстави стверджувати, що може відбуватися повторне запозичення: слова та терміни, які раніше потрапили в українську мову шляхом прямого запозичення, отримують нові термінологічні значення під впливом англійської мови, тобто запозичуються вдруге, але тепер вже іншим способом – шляхом семантичного калькування.

Висновки

Отже, калькування слід розглядати не лише як явище, що засмічує лексичний склад мови, а й як один зі способів запозичення термінів з інших мов, у результаті якого питомі або залучені раніше лексеми набувають нових термінологічних значень. Зважаючи на кількість калькованих термінів у сфері ІТ-технологій та кібербезпеки, можна констатувати, що калькування є продуктивним способом творення термінів і відіграє значну роль у формуванні термінологічної бази означеної наукової сфери. Семантичне калькування відбувається на підставі аналогії між вихідними значеннями слова мови-продуцента та мови-реципієнта, механізмом семантичного калькування є вторинна номінація, що відбувається у мові-продуценті. Результатом такого процесу є розширення семантичного потенціалу лексичних одиниць української мови, що здійснюється шляхом використання лексико-семантичних варіантів еквівалентних англомовних лексем. Семантичне калькування зазвичай не спричиняє розширення словникового складу української мови, але сприяє якісним системним трансформаціям.

За різних часів калькування іншомовних термінів було властиве багатьом мовам, і сьогодні залишається одним зі способів запозичення нових термінів у різних галузях науково-технічних знань. Кальковані терміни більш звичні для носіїв мови, краще запам'ятовуються та за умов глобалізації стають певним засобом протидії повному або матеріальному запозиченню з англійської мови, яка є головним постачальником сучасних термінів, особливо у сфері ІТ-технологій.

Термін, утворений із залученням власних лексичних ресурсів, є новим за змістом, але звичним за формою.

Перспективним вважаємо вивчення інших типів термінів-кальок, а саме: словотвірних та напівкальок, які, за нашими спостереженнями, становлять найбільшу кількість спеціальних одиниць досліджуваної сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гаврилова**, О. (2018). Процеси калькування в сучасній українській мові (на прикладах комп'ютерної лексики). *Science and Education: A New Dimension. Philology*, VI(45), 152, 25–29. 2. **Гладун**, А. Я. & Пучков, О. О. (2018). *Англо-український словник термінів з інформаційних технологій та кібербезпеки*. Київ: ІСЗІ КПІ імені Ігоря Сікорського. 3. **Загнітко**, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. Донецьк: ДонНУ. 4. **Краснопольська**, Н. (2024). Запозичення та їхні типи в українській термінології менеджменту. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, 210, 171–176. 5. **Назаренко**, О. В., & Заваруєва, І. І. (2023). Калькування як спосіб терміноутворення лексем в сучасній науковій літературі аграрного спрямування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 62 (Т. 1), 105–108. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.62.1.25>. 6. **Русанівський**, В. М. (Ред.). (2004). *Українська мова. Енциклопедія*. (2-ге вид.). Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 7. **Селігей**, П. (2007). Питоме і чуже в термінології: гармонія чи конфлікт? *Вісник Національної академії наук України*, 9, 20–28. 8. *Словник української мови в 11 томах*. Узято з <https://slovnuk.ua/>. 9. **Стацюк**, Р. (2015). Калькування як засіб творення нових терміноелементів (на матеріалі військової термінології сучасної арабської літературної мови). *Одеський лінгвістичний вісник*, 5(2), 145–148. 10. *Oxford Learner's Dictionaries*. Узято з <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/>.

REFERENCES

1. **Havrylova**, O. (2018). Protsesy kalkuvannia v suchasni ukrainii movi (na prykladakh kompiuternoї leksyky) [Processes of Calquing in Modern Ukrainian (the case of computer lexis)]. *Science and Education: A New Dimension. Philology*, VI(45), 152, 25–29 [in Ukrainian]. 2. **Hladun**, A. Ya. & Puchkov, O. O. (2018). *Anhlo-ukrainskyi slovnyk terminiv z informatsiinykh tehnolohii ta kiberbezpeky* [English-Ukrainian Dictionary of Information Technology and Cybersecurity Terms]. Kyiv: ISZZI KPI imeni Ihoria Sikorskoho [in Ukrainian]. 3. **Zahnitko**, A. (2012). *Slovnnyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i terminy* [Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms]. Donetsk: DonNU [in Ukrainian]. 4. **Krasnopolska**, N. (2024). Zapozychennia ta yikhni typy v ukrainii terminolohii menedzhmentu [Loanwords and Their Types in the Ukrainian Terminology of Management]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky – Research Bulletin. Series: Philological Sciences*, 210, 171–176 [in Ukrainian]. 5. **Nazarenko**, O. V., & Zavaruiieva, I. I. (2023). Kalkuvannia yak sposib terminoutvorennia leksem v suchasni naukovi literaturi ahrarnoho spriamuvannia [Calquing as a Way of the Term Formation of Lexems in Modern Agrarian Scientific Literature]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia – International*

Humanitarian University Herald. Philology, 62 (1), 105–108. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.62.1.25> [in Ukrainian]. 6. **Rusanivskyyi**, V. M. (Red.). (2004). *Ukrainska mova. Entsyklopediia (2-he vyd.) [Ukrainian language. Encyclopedia (2nd ed.)]*. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana [in Ukrainian]. 7. **Selihei**, P. (2007). Pytome i chuzhe v terminolohii: harmoniia chy konflikt? [Native Words vs. Loan Words in Terminology: Harmony or Conflict?]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 9, 20–28 [in Ukrainian]. 8. **Slovnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes]**. Uziano z <https://slovyk.ua/> [in Ukrainian]. 9. **Statsiuk**, R. (2015). Kalkuvannia yak zasib tvorennia novykh terminoelementiv (na materialy viiskovoï terminolohii suchasnoi arabskoi literaturnoi movy) [Calque as a Way of New Military Terms Formation (the Case of Military Terminology of Modern Standard Arabic language)]. *Odeskyi linhvistychnyi visnyk – Odessa Linguistic Journal*, 5(2), 145–148 [in Ukrainian]. 10. **Oxford Learners Dictionaries**. Uziano z <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/> [in English].

Кривець Оксана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Кирпичова, 2, м. Харків, 61002, Україна.

E-mail: oksana.krim@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-8401-3540>

Krymets, Oksana – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, National Technical University “Kharkov Polytechnic Institute”; 2 Kirpichova St., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 10 серпня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 01 жовтня 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Кривець О. М. Семантичне калькування в галузі української науково-технічної термінології. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2025. Вип. 63. С. 131–139. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.09>

APA: Кривець, О. М. (2025). Семантичне калькування в галузі української науково-технічної термінології. *Лінгвістичні дослідження*, 63, 131–139. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.09>

ЛІНГВОПОЕТИКА

УДК 811.161.2'366.5

В. О. Волошин, О. В. Радчук,
О. О. Скоробогатова

ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ БІНОМІВ ЗА ЧАСТИНАМИ МОВИ В ПОЕЗІЇ БОРИСА ОЛЕКСАНДРІВА ТА ГАННИ ЧЕРІНЬ

Статтю присвячено вивченню граматичних біномів, що презентують морфосинтаксичні одиниці, що складаються з двох морфологічно однорідних компонентів. Ці компоненти є або іменниками, або прикметниками, або дієсловами, або прислівниками тощо, вони однакові за морфологічною формою та в українській орфографії мають дефісне написання. Біноми активно вживаються в поетичному дискурсі, що відбито в ліриці представників української діаспори Бориса Олександріва та Ганни Черінь, чію творчість недостатньо ще висвітлено у вітчизняних філологічних працях. Для аналізу морфологічних біномів використано метод програмного форматування корпусу текстів зазначених авторів. Порівняльну характеристику досліджуваних біномів за частинами мови в авторських корпусах подано у вигляді схем, що відображають частотність уживання різних частин мови як їхніх компонентів.

Ключові слова: граматичні біноми, частини мови, морфологічна форма, дискурс, метод корпусного аналізу, Борис Олександрів, Ганна Черінь, аксіологія.

Voloshyn V., Radchuk O., Skorobohatova O. Characteristics of the Functioning of Binomials by Parts of Speech in the Poetry of Borys Oleksandriv and Hanna Cherin. *The article is devoted to the study of grammatical binomials that represent morphosyntactic units consisting of two components. These components may be nouns, adjectives, verbs, adverbs, etc.; they share the same morphological form and are written with a hyphen. The relevance of the proposed research lies in the fact that morphological binomials have not previously been the subject of a separate study based on Ukrainian poetry, particularly the works of representatives of the Ukrainian ethnic community living outside the country. The lyrics of the Ukrainian diaspora poets Borys Oleksandriv (real name Oleksandr Hrybinskyi) and Hanna Cherin (real name Halyna Hrybinska) remain insufficiently studied in Ukraine, especially in terms of grammar, which serves as one of the identifiers of linguistic and cultural identity. The aim of the article is to characterize the features of the functioning of*

morphological binomials depending on their belonging to a part of speech in the poetic discourse of Borys Oleksandriv and Hanna Cherin. To conduct the study and attempt to classify binomial formations by parts of speech in poetic texts, it is considered appropriate to use corpus materials, in particular, the General Regional Annotated Corpus of the Ukrainian Language (GRAC). Corpus analysis appears to be a new and promising approach to the study of binomials, as it significantly facilitates research by providing access to a large volume of textual material. In the poetry of both authors, nouns dominate; however, in B. Oleksandriv's works, this predominance is much greater, whereas in H. Cherin's poems, there is a more balanced use of adjectives and adverbs. This indicates that Oleksandriv's poetic language has a nominative-objective character, while Cherin's is descriptive-evaluative. A comparative analysis of the studied binomials by part of speech in the authors' corpora is presented in diagrams illustrating the frequency of different parts of speech as binomial components.

Keywords: *grammatical binomials, parts of speech, morphological form, discourse, corpus analysis method, Borys Oleksandriv, Hanna Cherin, axiology.*

Вступ

Грамаіічні біноми – це морфосиніаксіічні одиініці, що сформовані з двох слів однієї частини мови, мають однакову морфологіічну форму та зазвичай є дефіснооформленими. Зазначмо, що такі форми існують не лише в розповсюдженій моделі «іменник–іменник», а також і в інших моделях: «дієслово–дієслово», «прислівник–прислівник», «числівник–числівник» тощо (Скоробогатова, 2023). За своєю сутністю морфологіічні біноми можуть утворюватися внаслідок повторів однієї й тієї ж лексики або складатися з різних. Якщо говорити про морфологіічні біноми, частини яких не повторюються, то вони, як правило, поєднують різні, але семантиічно близькі або контрастні елементи, створюючи смислову або стилістичну напругу, яка посилює виразність висловлювання.

Актуальність пропонованої розвідки полягає в тому, що морфологіічні біноми не були предметом окремого розгляду на матеріалі української поезії, зокрема представників української етніічної спільноти, що перебуває за межами країни. Лірика представників української діаспори Бориса Олександрів (справжнє ім'я Олександр Грибінський) та Ганни Черинь (справжнє ім'я Галина Грибінська) залишається недостатньо дослідженою в Україні, зокрема в аспекті граматиіки, що є одним з ідентифіікаторів носіїв лінгвокультури. До корпусу за авторством Бориса Олександрів увійшли збірки: «Мої дні» (1942),

«Туга за сонцем» (1965), «Колокруг» (1972), «Камінний берег» (1975). За авторства Ганни Черінь розглянуто такі збірки творів: «Чорнозем» (1962), «Вагонетки» (1969), «Небесні вірші» (1973). Ці збірки складають лише частину поетичного доробка авторів.

Мета статті – схарактеризувати особливості функціонування морфологічних біномів залежно від частини мови в поетичному дискурсі Бориса Олександрів та Ганни Черінь. **Завдання**, зумовлені метою, полягають у наступному: 1) виокремити дефіснооформлені одиниці за допомогою методів програмного форматування корпусу текстів зазначених авторів; 2) відмежувати морфологічні біноми від інших дефіснооформлених одиниць; 3) розкрити, які морфологічні та семантичні зв'язки поєднують компоненти таких утворень; 4) визначити, чи можна спостерігати індивідуально-авторське використання таких конструкцій у межах аналізованого корпусу або ж конкретні одиниці, характерні для ідіостилю; 5) з'ясувати частотність уживання біномів у ліриці окремих авторів.

Методи дослідження

Для проведення дослідження та класифікації біномних утворень за частинами мови в поетичних текстах вважаємо за можливе використовувати корпусні матеріали, зокрема Генеральний регіональний анотований корпус української мови (ГРАК), який є популярним у сучасних лінгвістичних дослідженнях (Палатовська, 2023; Сова, 2023; Rizun, 2024; Palatovska, 2024; Sova, 2024; Tomilin, 2024; Shvedova, 2024). Принципи роботи та технічні можливості описані розробниками корпусу (Shvedova, 2020). У нашому дослідженні цей корпус було обрано через такі можливості, як зрозуміла мова для формування запитів у корпусі (Corpus Query Language) та наповненість корпусу поетичними текстами зазначених авторів. Завдяки чіткій графічній характеристиці біномів, їх пошук у корпусі текстів спрощується, але не дозволяє повністю спиратися на результат, який отримуємо запитом. Для пошуку біномів використовуємо такий CQL запит: `[word = ".*-.*"]`, тобто шукаємо усі слова, що мають дефіс, ту саму чітку графічну характеристику біномів, яку зазначали вище. Запит можна зробити більш специфічним, який буде шукати токени, але вже з відношенням до певної частини мови (іменник, прикметник, дієслово тощо). У своєму пошуку ми не використовуємо уточнення, яка саме

частина мови, адже деякі теги семантичного типу в корпусі ГРАК наявні не в семантичній, а в морфологічній частині розмітки, оскільки використано словник словозмін української мови VESUM, що виконує функцію морфологічного анотування корпусу. На цьому етапі розвитку корпусу не завжди вдається отримувати точну інформацію про належність індивідуально-авторських дефіснооформлених лексем до частин мови, тому корпус слугує інструментом для отримання програмно-форматованої вибірки, а подальший аналіз та висновки по вибірці вже проводить дослідник та визначає, чи дійсно знайдені лексеми належать до морфологічних біномів. Графічна ознака морфологічних біномів уможлиблює спростити написання запиту до корпусу, але під зазначений шаблон пошуку підпадають також і географічні та власні назви, що пишуться через дефіс, але позначаються тегом Unknown та не мають відповідної інформації в словнику словозмін VESUM. За визначеними функційними можливостями корпусу отримуємо суцільну вибірку за текстами, що містить корпус, та виконуємо первинний аналіз отриманих дефіснооформлених одиниць. Корпусний відбір дає змогу виокремити подібні конструкти, а біному або небіному природу визначає вже дослідник, аналізуючи словотвірну структуру й контекст. Зауважмо, що основну кількість дефіснооформлених структур становлять саме морфологічні біноми.

Виклад основного матеріалу

Розгляньмо морфологічні біномні утворення, що були виокремлені з корпусу за текстами обраних нами авторів. Біноми можуть складатися з елементів, що належать до самостійних і службових частин мови – іменників, дієслів, прикметників, прислівників, сполучників, прийменників і часток. Для аналізу оберемо біноми, що є самостійними грамами.

Біноми, елементами яких є іменниками, представлені найбільш регулярно. Морфологічний біном, частини якого мають форму одного відмінка і є морфологічно рівноправними компонентами, а дефіс показує тісний зв'язок між елементами, утворює новий складний образ (*годину-часину, нитку-думу, дороги-шляхи, дзвоном-пісню, іскорки-сльози, діви-богині, бранка-Україна, Мати-Україна, хмарки-лебідки, зірньки-дівчата, снів-турбот, дні-жалі, чудо-сон* та інші). Якщо порівнювати поєднання за типом семантичного переносу,

то виокремлюємо метафору (*нитку-думу, оценьта-озерця, іскорки-сльози*), метонімію (*бранка-Україна, Славути-Дніпра*), алітерацію (*блисками-бризками, шибами-більмами, погляди-огляди, хмари-отари, хмари-примари, хмарки-канарки*). Окремо виокремлюємо біноми, що утворюють поетичне звертання (*сину-дитино, мамо-мамо, чарівнице-дівчино, друзі-українці, ідоле-боженьку, подруго-книжко*).

Що стосується біномів, які належать до групи прикметників, то на розглянутому матеріалі їх було знайдено менше порівняно з іншими частинами мови, зокрема: *манюсенькі-манюсенькі, сині-сині, чорне-чорне, одна-єдина*. У зазначених прикладах для створення біномів використовується повторення тієї самої лексеми, а також використання квазі-синонімічних одиниць, наприклад: *одна-єдина*. Уважаємо частотність та спосіб утворення прикметникових біномів із повторюваними частинами специфічною характеристикою для досліджуваного ідіостилу Бориса Олександрівна. Зазначмо, що в поетичній мові також існують біноми-прикметники, які утворюються не лише з повторюваних частин.

Біномів, що належать до дієслів, у корпусі виявлено менше, але вони представлені в обох авторів, наприклад: *впало-пропало, ждати-му-чекатиму, жила-була, ходить-походжає, спи-засни, скимлить-гуляє*. Зокрема біном *впало-пропало* підсилює значення безповоротної втрати чогось. У біномі *ждатиму-чекатиму* поєднання близьких за значенням дієслів у формі майбутнього часу вказує на стійкість і наполегливість в очікуванні. Біном *жила-була* є вживаним в фольклорі, така сполука утворює усталений вираз, що починає оповідь з опису подій у минулому, підкреслюючи казковість розповіді. Характерною ознакою наведених прикладів є те, що обидві частини мають однакову граматичну форму (особа, час і вид). Типовим для елементів дієслівних біномів такого типу є збіг граматичних категорій особи, часу і виду.

Серед найпоширеніших біномів-прислівників можемо виокремити такі, що утворені повтором одного й того слова: *ген-ген, ледь-ледь, ледве-ледве, ніколи-ніколи, довго-довго, тільки-тільки, трохи-трохи*. Такі одиниці трапляються не лише в корпусі текстів обраних авторів, але й в цілому є поширеним явищем у поетичній мові, а також зафіксовані в правописі української мови. Прислівникові біноми можуть утворюватися внаслідок поєднання антонімічних

пар (нормально-ненормально, більш-менш), квазі-синонімічних відносин, де обидві частини мають спільний етимологічний корінь (рано-вранці), семантично близьких компонентів, виконуючи функцію підсилення (незліченно-багато, нежданно-тихо, нестерпно-близько), або навіть непоєднаних, що створюють нову ознаку (вибачливо-гірко). Автор описує суперечливі емоції, що їх відчуває ліричний герой. І це слово вже належить до індивідуально-авторської, суб'єктивної, оказіональної вербалізації.

У поетичних текстах обраних авторів виокремлюємо також небіномні мовні одиниці, які мають схоже написання. Здебільшого до таких одиниць належать складні прикметники. Лірика Бориса Олександрів та Ганни Черінь характеризується регулярним використанням дефісних утворень різних типів, серед яких наявні як біномні, так і небіномні утворення. Небіномним одиницям притаманна морфологічна неоднорідність: один з елементів втрачає здатність відмінюватись і поєднання елементів носить нерівноправний характер. Такі одиниці не відносимо до морфологічних біномів, тому що на морфологічному рівні їх елементи не тотожні: відмінюваною є лише друга частина, а перша – втрачає закінчення. Формується складне слово з двома або більше коренями, що графічно, зазвичай, об'єднані дефісом. Розгляньмо деякі приклади таких форм з поетичних текстів Бориса Олександрів та Ганни Черінь, де лексеми позначають поєднання кольорів та їх відтінків: *блакитно-жовта, жовто-синій, ясно-синім, жовто-жагуча, жовто-сині, прозора-жовті, червіньково-ясна, іскристо-білий, золотисто-ясні*. З граматичної точки зору наведені форми є складними прикметниками, такий спосіб словотвору використовується для створення ефекту милозвучності в мові та зумовлений правилами сполучуваності фонем на стику морфем. З точки зору семантики звернімо увагу на розмаїття вербалізаторів блакитної та жовтої палітри кольорів, що асоціативно віддзеркалюють символічні для носіїв української лінгвокультури світоглядні ідеї, пов'язані з онтологійними та аксіологійними цінностями. Окремо виділимо таку сполуку, як *скорботно-чорні*, що складається з позначення чорного кольору, який в українській ментальності асоціюється зі смертю, сумом і жалобою за померлими, що й підкреслює перша частина новотвору *скорботно*. Цікавою в аспекті і граматики, і семантики видається така небіномна сполука у творчості Б. Олександрів

як *сріблисто-сивіючий*: ... А надійде весна – з мене стане *сріблисто-сивіючий*. / *Перегірклий полин, що росте на узбіччі доріг...*... Таке поєднання в корпусі творів вдалося знайти лише один раз, тобто можемо припустити, що це суто індивідуально-авторський прийом. Поодинокі моделі важливі для дослідження особливостей стилю митців настільки ж, як і регулярні. Їхня присутність маркує шляхи авторського граматичного пошуку.

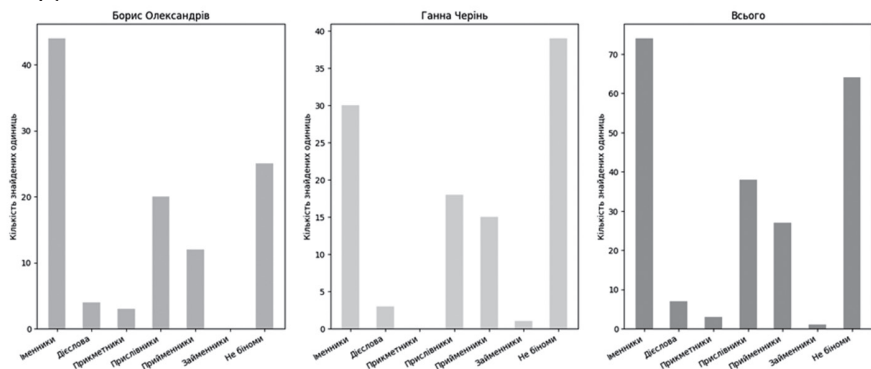
Як відзначають мовознавці Р. Гіора, а пізніше О. Палатовська, «частотність уживання тієї чи тієї мовної одиниці безпосередньо пов'язана із феноменом салієнтності (англ. *salience*). Під *салієнтністю* розуміємо когнітивну виділеність у свідомості людини мовного або немовного об'єкта, що викликає певні асоціації, першочергово привертає до себе увагу й у такий спосіб є потенційно готовим до активації в конкретному комунікативному акті» (Giora, 2003; Палатовська, 2023: 274). Підтримуємо цю думку, а також зауважмо, що повторні використання морфологічних біномів у поетичному дискурсі мають додаткове стилістичне навантаження, передають експресію, суб'єктивне світобачення, ціннісні орієнтири тощо. Для валідності результатів дослідження наведемо частотність уживання граматичних біномів у віршах, обрахунок для аналізу.

Для поезії Бориса Олександрівича переважну більшість біномів складають субстантивні біноми, тобто таких, що зреалізовані іменниками, було визначено 44 одиниці, що становить беззаперечну доміную. Це свідчить про тяжіння автора до предметно-образної номінації. Прислівників було визначено 20 одиниць та ад'єктивних біномів, тобто тих, що відносяться до прикметників – 12 одиниць. Вони забезпечують деталізацію й характеристику предметів. Дієслівних біномів знайдено значно менше у порівнянні з іменними – 4 одиниці. Таке вживання робить поетичний світ автора менш динамічним, але більш статичним і деталізованим.

У ліриці Ганни Черинь розподіл виявився більш урівноважений, хоча переважають теж субстантивні біноми – 30 одиниць. Значне місце посідають прислівники – 18 одиниць, потім прикметники – 15 одиниць, що створює більш насичений описовий фон. Дієслівна група є також малочисельною – 3 одиниці, займенник було знайдено лише 1.

Відзначмо, що в поезії обох авторів домінують іменники, але в Бориса Олександрівича ця перевага значно більша, тоді як у віршах

Ганни Черинь спостерігається збалансоване використання атрибутивних і обставинних компонентів (прикметників та прислівників). Наведені аргументи свідчать про те, що поетична мова Олександрів має предметно-називний характер, а в Черинь – описово-оцінний. Більш детально інформація зображена на мал. 1. На графіку до розділу «небіноми» було віднесено складні прикметники, що пишуться через дефіс. Також у пошук та порівняльну характеристику не були включені власні назви міст, що пишуться через дефіс, та не утворюють біномну пару.

Мал. 1 – Порівняльна характеристика знайдених біномів за частинами мови в корпусах творів Бориса Олександрів та Ганни Черинь

Аналіз поетичних можливостей біномів в ідіюстилях обраних поетів, здійснений на основі корпусної вибірки, дав змогу окреслити особливості функціонування цих мовних одиниць у поетичних текстах. Корпусний підхід уможлиблює не лише кількісно фіксувати частотність і контексти вживання морфологічних біномів, а й виявляти індивідуально-стилістичні тенденції кожного автора, що формують специфіку його мовної картини світу, відбивають онтологічні та аксіологічні риси, притаманні носіям української мови та культури.

Висновки

Корпусний аналіз постає як новий, перспективний напрям дослідження біномів, адже він істотно полегшує дослідницьку роботу, забезпечуючи доступ до великого обсягу текстового матеріалу. Водночас такий підхід потребує уважного інтерпретаційного супроводу, оскільки кількісні показники не завжди повною мірою відображають

якісні закономірності. Отримані результати створюють підґрунтя для подальшого розмежування біномів за типами: мовні, дискурсивні, ідіостильові та контекстуально-авторські. У перспективі це відкриває можливість більш глибоко описати семантико-стилістичну природу біномів у поетичному мовленні та визначити їхню роль у формуванні ідіостилу митця.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Палатовська, О., & Сова, Є.** (2023). Неологічні українізми в мові польських новин: січень 2021 – січень 2023 (корпусне дослідження). *Лінгвістичні дослідження*, 58, 268–279. <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.58.20>. 2. **Рисін, А., & Старко, В.** Великий електронний словник української мови (ВЕСУМ). Вебверсія 6.7.1-SNAPSHOT. 2005–2025. URL: <https://vesum.nlp.net.ua/>. 3. **Скоробогатова, О.** (2023). Морфологічні біноми в колядках і щедрівках. *Матеріали III Міжнар. славіст. конф., присвяч. пам'яті святих Кирила і Мефодія: Національні наукові традиції в слов'янському світі (23 травня 2023, м. Харків)*. (с. 305–309). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди; ХІФТ. 4. **Скоробогатова, О.** (2023). Морфологічні біноми різних типів у доробку фундаторів Харківської філологічної школи, сучасний стан і перспективи дослідження проблеми. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*, 93, 79–83. <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2023-93-12>. 5. **Шведова, М., Вальденфельс фон Р., Яригін, С., Рисін, А., Старко, В., & Ніколаєнко, Т.** та ін. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) Київ, Львів, Єна, 2017–2025. Узято з <https://uacorpus.org>. 6. **Giora, R.** (2003). *On our mind: Saliency, context and figurative language*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195136166.001.0001> 7. **Rizun, N., Palatovska, O., Sova, Y., Tomilin, O., & Shvedova, M.** (2024). Corpus study of lexicon dynamics in Ukrainian-Polish economic and political relations. *CEUR Workshop Proceedings*, 3722, 131–146. <http://dx.doi.org/10.31110/COLINS/2024-4/009>. 8. **Shvedova, M.** (2020). The General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian (GRAC, uacorpus.org): Architecture and Functionality.

ДЖЕРЕЛА

9. **Олександрів, Б.** (1946). Мої дні. Узято з <https://diasporiana.org.ua>. 10. **Олександрів, Б.** (1965). Туга за сонцем. Узято з <https://diasporiana.org.ua>. 11. **Олександрів, Б.** (1972). Колокруг. Узято з <https://diasporiana.org.ua>. 12. **Олександрів, Б.** (1975). Камінний берег. Узято з <https://diasporiana.org.ua>. 13. **Черінь, Г.** (1962). Чорнозем. Узято з <https://diasporiana.org.ua>. 14. **Черінь, Г.** (1969). Вагонетки. Узято з <https://diasporiana.org.ua>. 7. **Черінь, Г.** (1973). Небесні вірші. Узято з <https://diasporiana.org.ua>.

REFECENCES

1. **Palatovska, O., & Sova, Y.** (2023). Neolohichni ukrainizmy v movi polskykh novyn: sichen 2021 – sichen 2023 (korpusede doslidzhennia) [Neological ukrainianisms in the language of Polish news: January 2021 – January 2023 (a corpus study)]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linqvistic research*, 58, 268–279. <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.58.2>

- 0 [in Ukrainian]. 2. **Rysin, A., & Starko, V.** Large Electronic Dictionary of Ukrainian (VE-SUM). Web version 6.7.1-SNAPSHOT. 2005-2025. Retrieved from <https://vesum.nlp.net.ua/>.
3. **Skorobohatova, O.** (2023). Morfolohichni binomy v koliadkakh i shchedrivkakh. [Morphological binomials in carols and schedrivkas]. *Materialy III Mizhnar. slavist. konf., prysviach. pamiati sviatykh Kyryla I Mefodiia: Natsionalni naukovy tradytsii v slovianskomu sviti – Proceedings of the 3rd International Slavic Conference Dedicated to the Memory of Saints Cyril and Methodius: National Scholarly Traditions in the Slavic World (May 23, 2023, Kharkiv)*. (pp. 305–309). Kharkiv [in Ukrainian].
4. **Skorobohatova, O.** (2023). Morfolohichni binomy riznykh typiv u dorobku fundatoriv Kharkivskoi filolohichnoi shkoly, suchasnyi stan i perspektyvy doslidzhennia problem [Morphological binomials of various types in the works by the founders of Kharkiv school of philology, the current state and prospects of the problem study]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia «Filolohiia» – V. N. Karazin Kharkiv national university journal. Section «Philology»*, 93, 79–83. <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2023-93-12> [in Ukrainian].
5. **Shvedova, M., von Waldenfels, R., Yarygin, S., Kruk, M., Rysin, A., Starko, V., Woźniak, M.**: GRAC: General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian (GRAK), (2017–2025). URL: <https://uacorpus.org>.
6. **Giora, R.** (2003). *On our mind: Salience, context and figurative language*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195136166.001.0001> [in English].
7. **Rizun, N., Palatovska, O., Sova, Y., Tomilin, O., & Shvedova, M.** (2024). Corpus study of lexicon dynamics in Ukrainian-Polish economic and political relations. CEUR Workshop Proceedings, 3722, 131–146. <http://dx.doi.org/10.31110/COLINS/2024-4/009> [in English].
8. **Shvedova, M.** (2020). The General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian (GRAC, uacorpus.org): Architecture and Functionality [in English].

SOURCES

9. **Oleksandriv, B.** (1946). *Moi dni*. [My days] Retrieved from <https://diasporiana.org.ua> [in Ukrainian].
10. **Oleksandriv, B.** (1965). *Tuha za sontsem* [Longing for the sun]. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua> [in Ukrainian].
11. **Oleksandriv, B.** (1972). *Kolokruh* [Kolokrug]. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua> [in Ukrainian].
12. **Oleksandriv, B.** (1975). *Kamynnyi bereh* [Stone bank]. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua> [in Ukrainian].
13. **Cherin, H.** (1962). *Chornozem*. [Chornozem]. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua> [in Ukrainian].
14. **Cherin, H.** (1969). *Vahonetky* [Wagons]. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua> [in Ukrainian].
7. **Cherin, H.** (1973). *Nebesni virshi* [Heaven poems]. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua> [in Ukrainian].

Волошин Владислав Олександрович – аспірант кафедри теорії і практики англійської мови та зарубіжної літератури імені професора Михайла Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, Україна.

E-mail vladyslav.voloshyn@hnpu.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0008-0587-7318>

Voloshyn, Vladyslav – PhD student of the Professor Mihaylo Hetmanets Department of Theory and Practice of English and Foreign Literature, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 29 Alchevskykh St., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Радчук Ольга Вячеславівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри теорії і практики англійської мови та зарубіжної літератури імені професора Михайла Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, Україна.

E-mail radchuk.o.v@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-0343-6796>

Radchuk, Olga – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor of the Professor Mihaylo Hetmanets Department of Theory and Practice of English and Foreign Literature, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 29 Alchevskykh St., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Скоробогатова Олена Олександрівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри теорії і практики англійської мови та зарубіжної літератури імені професора Михайла Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, Україна.

E-mail: skorobogatova.elena@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0214-1889>

Skorobogatova, Olena – Doctor of Philological Sciences, Docent, Professor at the Professor Mihaylo Hetmanets Department of Theory and Practice of English and Foreign Literature, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 29 Alchevskykh St., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 29 червня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 01 жовтня 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Волошин В. О., Радчук О. В., Скоробогатова О. О. Характеристика функціонування біномів за частинами мови в поезії Бориса Олександрівна та Ганни Черинь. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна*. Харків, 2025. Вип. 63. С. 140–150. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.10>

APA: Волошин, В. О., Радчук, О. В., Скоробогатова, О. О. (2025). Характеристика функціонування біномів за частинами мови в поезії Бориса Олександрівна та Ганни Черинь. *Лінгвістичні дослідження*, 63, 140–150. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.10>

**ХАОС І ПОРЯДОК У РОМАНІ Г. К. ЧЕСТЕРТОНА
ЛЮДИНА, ЯКА БУЛА ЧЕТВЕРГОМ:
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОПОЗИЦІЙ**

У статті досліджено протиставлення, що відображають хаос і порядок. Актуальність зумовлена інтересом до взаємодії мови й художнього дискурсу. Проаналізовано семантичні механізми, що структурують художню дійсність; виокремлено та класифіковано лексико-семантичні опозиції, визначено їхні функції. Встановлено, що опозиції «хаос/порядок» виступають не лише стилістичним прийомом, а й концептуальною основою твору, що поєднує мовні структури з філософськими ідеями Честертонна.

Ключові слова: лексико-семантичні опозиції, хаос, порядок, роман, художній дискурс, семантика, мовні засоби.

Polshchak, A. Chaos and Order in G. K. Chesterton's *The Man Who Was Thursday*: A Lexico-Semantic Analysis of Oppositions. *The article examines lexico-semantic oppositions that reflect the concepts of chaos and order in Chesterton's novel. The relevance of the research lies in the growing scholarly interest in the interaction between linguistic mechanisms and literary discourse, as well as in the need to understand how language encodes and structures complex philosophical ideas within artistic texts. The purpose of the study is to identify the linguistic means through which semantic oppositions operate and to demonstrate their role in shaping the conceptual and philosophical framework of the novel. The main tasks include isolating significant oppositions, classifying them according to their semantic features, and analysing their textual and narrative functions. The findings indicate that the opposition "chaos/order" functions not merely as a stylistic or rhetorical device but as a key conceptual principle underlying the novel's artistic construction and philosophical meaning. These lexico-semantic contrasts enhance narrative tension, provide interpretative depth, and underscore the paradoxical nature of reality characteristic of Chesterton's style. Additionally, the oppositions contribute to the symbolic layering of the text, linking linguistic structures with broader metaphysical ideas and enabling the narrative to oscillate between satire, allegory, and existential reflection.*

In conclusion, the study demonstrates that such oppositions constitute a crucial intersection of linguistic, literary, and philosophical dimensions. The results show that the interaction of semantics and artistic discourse offers insights into how language reflects and shapes existential categories, providing a deeper understanding of Chesterton's work and illustrating broader mechanisms through which language structures human thought and cultural imagination.

Keywords: lexico-semantic oppositions, chaos, order, novel, literary discourse, semantics, linguistic means.

Вступ

Проблема опозиційності як фундаментального принципу організації мовної та художньої системи привертає значну увагу сучасної лінгвістики. Дихотомії типу «хаос – порядок» виявляються не лише як семантичні маркери певних концептів, а й як ключові когнітивні схеми, що відображають особливості світобачення письменника та культурно-історичний контекст його епохи. У художньому дискурсі такі опозиції виконують концептоутворюючу функцію, структуруючи семантичний простір тексту та формуючи художній світ твору. Роман Честертона *Людина, яка була Четвергом* є унікальним зразком літератури початку ХХ століття, де крізь призму іронії, парадоксу й алегорії репрезентуються глобальні проблеми взаємодії хаосу та порядку, анархії та гармонії, особистісної свободи та соціальної відповідальності. У цьому контексті аналіз лексико-семантичних опозицій дає можливість виявити, яким чином художній текст конструює ідеологічні й світоглядні наративи, а також як у мові реалізуються глибинні філософські категорії.

Актуальність дослідження визначається кількома чинниками. По-перше, у сучасній гуманітарній науці зростає інтерес до когнітивно-семантичного аналізу художнього тексту, який дозволяє інтегрувати лінгвістичні й літературознавчі підходи. По-друге, твір Честертона, попри його визнану художню й філософську значущість, недостатньо досліджений саме з позицій лінгвістики, зокрема в площині семантичної організації опозиційних концептів. По-третє, аналіз опозиції «хаос – порядок» сприяє кращому розумінню не лише стилістичної своєрідності автора, а й ширших культурних тенденцій початку ХХ століття, зокрема пошуку рівноваги між традиційністю та модерністськими зрушеннями. Таким чином, звернення до лексико-семантичних опозицій у романі *Людина, яка була Четвергом* є науково обґрунтованим і своєчасним, оскільки воно дозволяє розкрити механізми концептуалізації хаосу та порядку в художньому тексті, виявити особливості мовної репрезентації складних філософських категорій і розширити уявлення про взаємодію літератури та мови як знакових систем. Лексико-семантичні опозиції – як структурні пари протилежних або контрастних значень – виступають ключовим механізмом моделювання наративної динаміки та світогляду в художньому тексті. У романі Честертонна *Людина, яка була Четвергом* образи хаосу й порядку проходять як

провідні опозиції, що визначають розвиток сюжетної інтриги, мотиви персонажів та іронічно-апофатичну інтерпретацію реальності. Незважаючи на наявні літературознавчі й історико-інтелектуальні інтерпретації твору (політичні алюзії, філософські алюзії, жанрові питання), лінгвістичний аспект – зокрема системний аналіз лексико-семантичних опозицій, що відображають концепти *хаос* і *порядок* – залишається недостатньо висвітленим. Наукова й практична значущість проблеми полягає у внеску в прикладну лінгвістику (корпусний аналіз, семантична класифікація) і методика викладання англійської літератури/лексики на академічному рівні; формуванні інструментарію для міждисциплінарних досліджень (літературознавство – когнітивна лінгвістика – корпусна лексикографія).

Сучасні публікації свідчать про зростання інтересу до вивчення лексико-семантичних аспектів літературних творів (Leech & Short, 2007; Simpson, 2014). Дослідження, присвячені аналізу лексичних патернів, підкреслюють важливість контекстуального використання слів у створенні смислових відтінків, що дозволяє глибше розуміти взаємодію мовних одиниць у межах тексту (Abrams & Harpham, 2015). Аналіз лексико-семантичних особливостей опису хаосу та порядку в романі Честертон *Людина, яка була Четвергом* ґрунтується на низці сучасних досліджень, які започатковують розв'язання цієї проблеми та висвітлюють нові аспекти твору. Одним із таких досліджень є робота Монсальве (2023), яка розглядає роман крізь призму релігійної алегорії, наголошуючи на важливості меж, принципів та релігійної свідомості в суспільстві, що віддаляється від духовних цінностей. Автор застосовує літературний аналіз, алегорію та підхід нового історизму для розкриття глибинних значень, вкладених Честертоном у текст (Monsalve, 2023). Також значущим є дослідження лексичних патернів у творах письменника та його сучасників, що дозволяє виявити характерні лексичні структури та їхні зміни в контексті хаосу та порядку (Aman, 2007). Крім того, літературний аналіз крізь призму християнської алегорії та нового історизму дає можливість глибше зрозуміти моральні та релігійні теми, які взаємодіють із концепціями хаосу та порядку в романі (Monsalve, 2023). Ці дослідження створюють теоретичну основу для подальшого аналізу лексико-семантичних особливостей роману Честертон, зокрема окреслюють раніше не висвітлені аспекти твору та пропонують нові підходи до його інтерпретації.

Серед таких – системна класифікація лексико-семантичних опозицій та їх емпірична валідація, виконана на основі поєднання корпусного, частотного й контекстуального аналізу з якісною інтерпретацією.

Мета цієї наукової розвідки – окреслити лексико-семантичні опозиції, що репрезентують категорії *хаос* і *порядок* у романі Честертона *Людина, яка була Четвергом*, з'ясувати їхні мовні маркери, наративні функції та роль у формуванні авторського смислу. **Завдання:** ідентифікувати та класифікувати лексичні одиниці, пов'язані з поняттями *хаос* і *порядок*, дослідити контекстну динаміку опозицій у часі оповіді.

Методи дослідження

Методологічна основа: дослідження спирається на міждисциплінарну платформу: когнітивна лінгвістика (концепти й метафори), семантика (лексико-семантичний аналіз).

Основні методи дослідження – контекстуальний (дискурсивний) аналіз, який дав змогу виявити семантичні та концептуальні зв'язки опозицій у межах тексту, та інтерпретативно-аналітичний метод, застосований для розкриття лексико-семантичних нюансів і художніх прийомів, що формують опозицію «хаос/порядок».

Виклад основного матеріалу

Лексико-семантичне дослідження роману Честертона *Людина, яка була Четвергом* дає можливість простежити, як автор відображає поняття *хаос* і *порядок* за допомогою словникового складу та семантичних структур.

У тексті твору ідентифіковано близько 90–100 лексичних одиниць, що прямо або опосередковано співвідносяться з категоріями *хаос* і *порядок*. Слід відзначити, що «лексика хаосу» з'являється у ключових епізодах у середньому 1-2 рази на сторінку. Натомість «лексика порядку» трапляється навіть частіше 1-5 разів на сторінку в ключових моментах твору, акцентуючи ідею контролю й організованості.

До слів, що передають образ хаосу та порядку, належать іменники, дієслова та прикметники, що відображено у таблиці 1 нижче (частотність і типи слів, пов'язаних із хаосом та порядком).

Стосовно лексико-семантичних характеристик відзначмо, що слова, які описують *хаос*, здебільшого мають емоційне забарвлення,

підкреслюють напруженість, непередбачуваність і страх. Слова, пов'язані з *порядком*, зазвичай нейтральні або позитивні, створюють відчуття гармонії, стабільності та керованості. У романі часто функціують семантичні опозиції, наприклад: chaos ↔ order, anarchy ↔ law.

Важливо зазначити показники частотних характеристик. Так, іменники становлять приблизно 60–70% лексики, яка відображає хаос і порядок. Дієслова охоплюють 10%, репрезентуючи рух і розвиток подій. Прикметники та прислівники становлять 15–30%, додаючи емоційно-описового забарвлення.

Таблиця 1

Частотність і типи слів, пов'язаних із хаосом та порядком

Поняття	Частина мови	Слова (приклади)	Частота в тексті	Семантична особливість
Хаос	Іменники	Anarchy (18), confusion (1), disorder (1), panic(3), chaos (6), disregard (1), lawlessness (2)	32	Виражають страх і непередбачуваність, емоційно забарвлені
	Дієслова	Confuse (2), disturb (1), disregard (1), abolish (6)	9	Показують дії, що порушують порядок і структуру
	Прикметники	Chaotic (1), anarchic (2), overwhelming (1), perturbed (1), lawless (2), destructive (1), uncontrollable (1), inconsistent (1)	10	Підкреслюють нестабільність і хаотичність
Порядок	Іменники	Law (14), lawgivers (1), organization (1), system (2), regulations (1), control (3), system (2)	24	Нейтральні або позитивні значення, акцентують стабільність
	Дієслова	Control (3), maintain (1)	4	Відображають дії, що підтримують порядок і контроль
	Прикметники	Orderly (1), harmonious (1), unperturbed (1), law-abiding (1), consistent (1)	10	Наголошують на гармонії та стабільності

Аналіз доводить, що Честертон цілеспрямовано використовує певний набір лексем для підсилення протиставлення хаосу та порядку. Лексико-семантичні характеристики допомагають автору вибудувати концептуальну опозицію та розкрити філософський зміст твору. Розподіл частин мови і смислові зв'язки демонструють, що мова роману є системно організованою й концептуально насиченою. Таблиця 2 демонструє контраст між хаосом і порядком, що є ключовим для лексико-семантичного аналізу.

Таблиця 2

Лексико-семантичні опозиції, що відображають хаос і порядок

Частина мови	Хаос	Порядок	Характеристика протиставлення
Іменники	anarchy, confusion, disorder, panic, chaos, lawlessness	law, organization, system, regulations, control	Стан нестабільності проти гармонійного контролю
Дієслова	confuse, disturb	control, maintain	Дії, що руйнують систему ↔ дії, що її підтримують
Прикметники	chaotic, anarchic, overwhelming, perturbed, lawless, destructive, uncontrollable, inconsistent	orderly, harmonious, unperturbed, law-abiding, consistent	Опис хаотичності ↔ опис гармонійної стабільності

Ця таблиця ілюструє протиставлення хаосу й порядку на рівні різних частин мови. Такий підхід дозволяє простежити, як мова відтворює концептуальну напругу між нестабільністю та впорядкованістю. Опозиції демонструють, що автор навмисно поєднує лексику з контрастними значеннями, щоб підсилити філософський підтекст роману.

Лексико-семантичний аналіз роману Честертон *Людина, яка була Четвергом* показав, що в тексті домінують два ключові концепти – *хаос* та *порядок*. Вони виступають як полярні смислові одиниці, що організовують художній простір твору. Репрезентація цих концептів відбувається через прямі номінації, а також за допомогою асоціативно-образних засобів, що формують складну систему опозицій. Семантичні поля, пов'язані з кожним концептом, утворюють структури із чіткими внутрішніми зв'язками. Взаємодія слів на рівні

лексичних маркерів дозволяє розкрити зміст концептів у тематичній, емоційній та символічній площині.

Варто було б також проаналізувати найбільш цікаві приклади цього слововжитку. Так, наприклад, *confusion* в уривку тексту *Syme felt almost dazed as he stepped through this growing confusion of lights and shadows; but his companion walked on with a certain briskness, towards where, at the end of the street, an inch or two of the lamplit river looked like a bar of flame* (Chesterton, 1908; Ch. VIII) має відтінок значення «плутанина» – «плутанина світла і тіні», навіть «плутанина світлових плям та тіней». Отже, атмосфера хаосу і темряви створюється не лише семантикою плутанини, а й тіні, затемненості, темряви.

Бачимо також вираження спрямованості дії хаосу до того, щоб поглинути усе. В устах поета-анархіста Грегорі («*An artist disregards all governments, abolishes all conventions*» (Chesterton, 1908; Ch. I)) *disregard* розширює свою дію до максимуму в синхронізації з *abolish* («*I forgot we had abolished all conventions*» (Chesterton, 1908; Ch. I), «*You want to abolish Government?*» (Chesterton, 1908; Ch. II), «*“To abolish God!” said Gregory, opening the eyes of a fanatic*» (Chesterton, 1908; Ch. II), «*We have abolished Right and Wrong*» (Chesterton, 1908; Ch. II), «*“And Right and Left,” said Syme with a simple eagerness, “I hope you will abolish them too”*» (Chesterton, 1908; Ch. II))

У протиставлення хаосу маємо цікаві приклади вживання слів, пов'язаних із порядком і законом. «*I know your passion for law and order, and he stepped into the passage lined with the steel weapons*» (Chesterton, 1908; Ch. II) – ці рядки демонструють, що в підземеллі анархістів є натяк на порядок (лінія підкреслює впорядкованість навіть у пащі смерті, «на проспекті смерті»). Інспектор Редкліф характеризує голову анархістів як людину охайну, у якої все на своїх місці і в належному порядку: *President Sunday is a terrible fellow for one's intellect, but he is not such a Barnum's freak physically as you make out. He received me in an ordinary office, in a grey check coat, in broad daylight. He talked to me in an ordinary way. But I'll tell you what is a trifle creepy about Sunday. His room is neat, his clothes are neat, everything seems in order; but he's absent-minded* (Chesterton, 1908; Ch. XIV)

Отже, на лексико-семантичному рівні простежується протиставлення порядку та хаосу, яке поступово перетворюється на взаємну підпорядкованість: порядок підпорядковує хаос, а хаос – порядок.

Висновки

У дослідженні проаналізовано лексико-семантичні опозиції, що відображають концепти *хаос* і *порядок* у романі Честертон *Людина, яка була Четвергом*. Встановлено, що автор цілеспрямовано використовує полярні семантичні пари з метою передати напружене зіткнення світоглядних категорій та створити багаторівневий символічний простір твору. Опозиції «світло – темрява», «раціональність – абсурд», «стабільність – непередбачуваність» виконують не лише художню, а й філософську функцію, оскільки актуалізують екзистенційні питання свободи, віри, порядку й анархії.

З'ясовано, що лексико-семантичні опозиції в романі виступають універсальним механізмом структурування смислу, сприяють розкриттю авторської іронії та підсилюють метафоричність тексту. Їхнє функціонування свідчить про складний характер мовної організації твору, у якій протиставлення хаосу і порядку формує цілісний дискурс, насичений філософськими рефлексіями та символічними алюзіями.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в комплексному вивченні інших художніх текстів Честертон крізь призму лексико-семантичних опозицій, а також у порівняльному аналізі зі світоглядними концептами, представленими в літературі початку ХХ століття. Такий підхід дозволить глибше осмислити особливості індивідуального стилю письменника й розширити уявлення про лінгвопоетичні способи репрезентації категорій *хаосу* та *порядку* в англomовному художньому дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Abrams**, M. H., & Harpham, G. G. (2015). *A glossary of literary terms* (11th ed.). Boston, MA: Cengage [in English].
2. **Chesterton**, G. K. (1908). *The man who was Thursday: A nightmare*. Узято з <https://www.gutenberg.org/files/1695/1695-h/1695-h.htm> [in English].
3. **Leech**, G., & Short, M. (2007). *Style in fiction: A linguistic introduction to English fictional prose* (2nd ed.). London, UK: Longman [in English].
4. **Simpson**, P. (2014). *Stylistics: A resource book for students* (3rd ed.). London, UK: Routledge [in English].

Польщак Анелія Леонідівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри методики викладання української та іноземних мов і літератур, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, бульвар Тараса Шевченка, 14, Київ, 01601, Україна

E-mail: polshchakaneliya9@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-9363-0843>

Polshchak, Aneliia – PhD in Philology, Assistant at the Department of Methods of Teaching Ukrainian and Foreign Languages and Literatures, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 14 Taras Shevchenko Boulevard; Kyiv, 01601, Ukraine

Дата першого надходження статті до видання – 27 вересня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 27 жовтня 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Польщак А. Л. Хаос і порядок у романі Г. К. Честертон Людина, яка була четвергом: лексико-семантичний аналіз опозицій. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2025. Вип. 63. С. 151–159. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.11>

APA: Польщак, А. Л. (2025). Хаос і порядок у романі Г. К. Честертон Людина, яка була четвергом: лексико-семантичний аналіз опозицій. *Лінгвістичні дослідження*, 63, 151–159. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.11>

МЕТАЛОГІЙНИЙ НАРАТИВ ВІЙНИ В СУЧАСНІЙ МІЛІТАРНІЙ ПОЕЗІЇ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ ДУХОВНИХ ЗМІН У СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

У статті розглянуто лінгвістичні виміри авторських поетичних рефлексій, які є відгуком на події в нашій державі після початку збройної агресії російської федерації, зокрема проаналізовано металогійний наратив війни в його спільних та індивідуально-авторських моделях і пропозиціях не лише як форм об'єктивації художнього мовомислення в тексті, а як репрезентантів важливих ціннісних і ментальних трансформацій в мовосвідомості українців. Здійснено спробу дослідити мовні вияви метафоротворення як засобу продукування словесних образів, зокрема образу війни як дисгармонії та зла.

Ключові слова: *мілітарна поезія, образ війни, металогійний наратив, метафора, трансформації.*

Radchenko, Y. The Metalogical Narrative of War in Modern Military Poetry as a Representative of Spiritual Transformations in the Consciousness of Ukrainians. *The relevance of the chosen topic is determined by the fact that contemporary Ukrainian military poetry remains within the field of active linguopoetic, literary, and cultural studies. Since 2014, the ongoing armed aggression of Russia against Ukraine has transformed the paradigm of peaceful life, causing profound shifts in the linguistic consciousness of Ukrainians. These transformations are primarily reflected in art, particularly in literature. The metalogical narrative of war, as a form of objectifying poetic thought in the text and a means of comprehending the national experience, becomes a significant instrument for representing spiritual transformations, self-identification, and the linguistic memory of the nation. Therefore, the choice of research topic aligns with current scholarly trends in linguistics, particularly in linguopoetics.*

The purpose of the study is to investigate the structural and semantic characteristics of the metalogical narrative in contemporary wartime poetry, focusing on its general and individual-author models and manifestations. Accordingly, the following objectives have been defined:

- 1) to clarify the essence of the concept of metalogical narrative in the context of modern linguopoetic approaches;*
- 2) to define the characteristics of metaphor as a trope that serves as a key representative of the metalogical narrative;*
- 3) to outline the linguistic and aesthetic means of creating the metalogical narrative of war in the works of contemporary Ukrainian poets, in particular to examine the role of metaphor in modelling the image of war and reflecting the spiritual transformations occurring in the linguistic consciousness of Ukrainians;*

4) to analyse how, through the metalogical narrative of war, the collective memory, national identity, and spiritual resilience of Ukrainians are actualised.

As a result of the study, the essence of the concepts 'metalogical narrative' and 'metaphor' has been revealed. It has been generalised that the metalogical narrative of war in contemporary Ukrainian military poetry presents a complex linguistic and aesthetic structure that reflects the nation's spiritual experience and its struggle for freedom. It has been found that the authorial metaphorical modelling of the image of war occurs through its depiction as disharmony and destructive force. The contemporary poetic discourse demonstrates profound transformations in the linguistic consciousness of Ukrainians, such as the neutralization of death, the awakening of deep patriotic feelings, the realization that unity is the fundamental force resisting aggression, as well as the awareness of the importance of armed struggle for independence as a prerequisite for a happy future and as an existential paradigm of the nation's being.

Keywords: military poetry, image of war, metalogical narrative, metaphor, transformation.

Вступ

Із початком широкомасштабного вторгнення росії в Україну поетичне слово, просякнуте мілітарним духом, набуває особливого звучання, стає символом супротиву й боротьби, мовотворчістю, що є не лише виявом художніх рефлексій про зруйновану парадигму мирного життя, а й фіксацією змін у свідомості сучасного покоління. Поетеса Тетяна Власова, осмислюючи події 2022 року в площині віршованого тексту, влучно зазначає: *Так багато війни. Розкажи мені правду або промовчи / В кожне слово впиватися спрагло – це не зрівняєш ні з чим. / Наші часи колись перепишуть із твоїх повідомлень і записів. / Знаєш, тут так багато захищеності і так багато беззахисності* (Коверська, 2023: 39). Війна як масштабна руйнівна сила, як символ смерті, убивств, каліцтв, сліз, горя, катувань, знищення, втрати домівок і духовної опори, зламаних доль і життєвих трагедій стала щоденною реальністю для мільйонів українців. Когорта митців, зокрема Катерина Бабкіна, Тетяна Власова, Павло Коробчук, Мар'яна Лелик, Лала Тарапакіна, Катерина Калитко, Марина Пономаренко, Сергій Татчин, Ірина Цілик, Юлія Ілюха, Павло Вишебаба (твори саме цих авторів було обрано нами як ілюстративний матеріал для дослідження), вербалізували її образ у численних поезіях, де відбито не лише сприйняття війни, а й репрезентовано процес трансформацій, зокрема духовних, що відбуваються з людиною.

Слід відзначити, що «нова хвиля» мілітарної поезії, що з'явилася 2014 року й набула нового звучання після 2022, обумовила появу нових мовознавчих розвідок, у яких здебільшого досліджують особливості риторики війни (Маленко, 2016) та репрезентації її образу в сучасному українському поетичному дискурсі (Літвінова, 2022), а також аналізують лінгвопоетику новітніх поетичних рефлексій, «що є не тільки <...> унікальною обсервацією тих чи тих подій, а реалістичною художньою експлікацією боротьби звичайних українців “за свій дім, землю, незалежність”» (Стецик & Стецик, 2023).

Так, за визначенням Інни Літвінової, «після 24 лютого 2022 року спостерігаємо нову хвилю воєнної поезії, яка має певні специфічні особливості, риторику, стилістику тощо» (Літвінова, 2022: 104). Тож науковці насамперед присвячують свої розвідки вивченню важливих мовознавчих питань, що дозволяють визначити, проаналізувати, постулювати певні лінгвокреативні та стилістичні тенденції, зробити висновки про особливості мовотворчості сучасних авторів, які поетично осмислюють і вербалізують воєнну дійсність у площині художніх текстів. З огляду на це обрана тема дослідження та його мета – визначити структурно-сміслові характеристики металогійного наративу сучасної поезії воєнної доби в його спільних та індивідуально-авторських моделях і пропозиціях – є актуальною для наукових пошуків.

Відповідно до мети розвідки визначено такі завдання:

- 1) з'ясувати сутність поняття *металогійний наратив* у контексті сучасних лінгвопоетичних концепцій;
- 2) визначити характеристики метафори як тропа, що слугує ключовим репрезентантом металогійного наративу;
- 3) окреслити мовно-естетичні засоби створення металогійного наративу війни у творах сучасних українських поетів, зокрема дослідити роль метафори в моделюванні образу війни й відображенні духовних трансформацій, що відбуваються в мовосвідомості українців;
- 4) проаналізувати, як через металогійний наратив війни відбувається актуалізація колективної пам'яті, національної ідентичності та духовної стійкості народу.

Тож сьогодні дослідження металогійного нариву як форми поетичного осмислення національного досвіду, що стає значущим інструментом репрезентації духовних трансформацій, самоідентифікації та мовної пам'яті народу, має наукову новизну й перебуває в руслі сучасних лінгвопоетичних студій.

Методи дослідження

У розвідці використано описовий метод із метою аналізу останніх наукових пошуків і публікацій з обраної теми, а також визначення теоретико-поняттєвого апарату дослідження. Для відбору, первинного осмислення та узагальнення ілюстративного матеріалу, зокрема українських поезій мілітарної тематики сучасних авторів та визначення в них виразних засобів метафоротворення, застосовано метод лінгвістичного спостереження; для характеристики металогійного нарративу війни на основі метафоричного моделювання її образу – методи контекстуального та стилістичного аналізу.

Виклад основного матеріалу

Аналізуючи мову поезії воєнної доби, зокрема останніх трьох років, ми насамперед апелюємо до поняття *металогійний нарратив* як форми об'єктивації художнього мовомислення в тексті, що є «виявом внутрішніх настанов автора бачити й відтворювати світ у певний спосіб, зокрема за допомогою складних асоціативних образів, що ґрунтуються на зіставленні реалій дійсності» (Маленко, 2011: 184), *метафоризованої оповіді*, що «побудована за особливими образно-символічними кодами і яка спирається на смислову кореляцію внутрішнього (почуття, стан, рецепція) й зовнішнього (природні об'єкти та явища) у творенні словесної образності» (Маленко, 2011: 186), *універсального символічного коду*, «у якому зберігаються логічні зв'язки семіотичних знаків» (Селіванова, 2006: 325). У цьому контексті спроби дослідити мовні вияви лінгвокреативної діяльності митців щодо продукування словесних образів, зокрема металогійного моделювання образу війни як дисгармонії, тобто розладу, порушення відповідності чого-небудь із чимось, різнобою (Бусел, 2005: 297), розширюють уявлення про природу індивідуального авторського художнього світосприйняття, а також дозволяють узагальнити, як змінена дійсність вплинула на ментальність і духовний світ українців.

Слід зауважити, що ключовим репрезентантом металогійного нарративу є *метафора* як «ментально-вербальний конструкт, створений на основі аналогії або асоціативної подібності одного об'єкта з іншим, що вже має найменування, у процесі пізнавальної діяльності людини і призначеного для його характеристики та номінації», як «семантико-когнітивна модель – наявна у свідомості носіїв мови регулярна схема

вербалізації корелятивних в аналогово-асоціативному плані понять» (Кравцова, 2022: 68).

Дослідження структурно-сміслових характеристик металогійного наративу сучасної української поезії воєнної доби в його спільних та індивідуально-авторських моделях і пропозиціях дозволяє не лише зробити висновки про характер поетичної свідомості конкретного автора, а й визначити особливості світосприйняття українства, адже, як зазначає Юлія Кравцова, «метафорика будь-якої мови відображає особливості національного образного сприймання світу, тому метафоричне моделювання допомагає встановити основні тенденції та закономірності колективного образного мислення тієї чи тієї етнокультури на певному етапі її еволюції» (Кравцова, 2022: 66). Поділяємо думку дослідниці й у своїй розвідці, аналізуючи металогійний наратив війни, спираємося на її твердження про те, що саме моделі метафоризації «відображають національні стереотипи образного аналогового й асоціативного мислення будь-якої етнокультурної спільноти або індивідуальні уявлення про світ певного носія мови на конкретному етапі історичного розвитку» (Кравцова, 2022: 68).

Війна, яка змінила парадигму мирного життя українців, насамперед вплинула на їхню свідомість, емоційно-вольову сферу, ментальність, спонукала переосмислити цінності, загострила відчуття, сформувала нову психологію «не пробачимо ніколи», навчила жити сьогодні, спричинила парадоксальне нівелювання смерті, адже герої не вмирають. Реакцією на нову дійсність стала поява багатьох поетичних творів мілітарної тематики, які засвідчили, що зазначені трансформації мають багатовимірний характер (від відчуття дисгармонії, страху, люті, безнадії, невпевненості в майбутньому, переживання горя, бажання помсти до внутрішнього зміцнення й загартованості, утвердження віри в перемогу, сподівань на краще), і ця поліаспектність особливо увиразнюється за допомогою оригінальних, експресивно насичених авторських метафор різного структурного моделювання: *У неї серце розбите бомбами і ракетами / Шкіра її тонка, за відчуттями – ніби обідрана / Якби ж вона могла плакати, то сльози б лилися відрами* (Пономаренко, 2023: 17); *Змолоду бережи свою лють, подруго, / Поливай її іноді, як невибагливі сукуленти / Коли світ стане розбитим і подраним, / Лють твоя стане тобі скелетом* (Ponomarenko, 2023, p. 9); *Мале моє срібло, які ми смішні*

з тобою, / які ми крихкі та вперті – ми і наші дома. / Нічний потік прорізується поміж бою та болю, / Сирени не відрізнити від янгольської сурми (Коверська 2023: 29); **Війна стирає межі між «правильно» і «неправильно»** – / у неї свої кордони. / **Розпечена гума зчорнілих днів натягнута міцно від краю до краю.** / Він бачив, як тим, хто несе хрести, чола янголи витирають. / **Він зіцілює зуби, стискає кулак** / – аж **сочиться час** з побілілих пальців. / Світ вже не буде таким, як був. **Сильнішими стануть і віра, і щастя** (Коверська, 2023: 45); **Не кажи мені, як ти – щось легше скажи мені.** / **Адже кожен, навіть найменший камінь, у цій війні / обернувся на зброю, щоб боронити своє** (Коверська, 2023: 19); **Боже, не кляни мене і не сором,** / **віра моя міцна, та любов міцніша,** / **хай ворогів усіх поглине пеклом Содом,** / **навіть у пеклі їхнім смертям я втішуся** (Коверська, 2023: 203).

Наведений ілюстративний матеріал дозволяє зробити висновки: мілітарна поезія, з одного боку, слугує засобом осмислення та відбиття реалій воєнної доби, зокрема спричиненої збройною агресією життєвої дисгармонії, а, з іншого, «стає надійним дороговказом у пошуку психологічної опори» (Стецик, & Стецик, 2023: 102), адже саме «поезія, що народилася після 24 лютого, засвідчила принципово інший, інакший спосіб образного мовомислення, у якому знято одвічний парадокс – поєднати позірно непоєднуване, алогічне: мову війни з мовою поезії» (Стецик, & Стецик, 2023: 103).

Також, на нашу думку, за допомогою авторських метафор як репрезентантів металогійного нарративу і як мовного засобу сенсотворення поет може не лише «візуалізувати» предметні виміри дисгармонійної й руйнівної воєнної дійсності, створити відповідний певній події контекст (**міські руїни задимлені, сірий окопний бруд.** / **Найдовше з нами лишаються навзаєм завдані рани,** / **знання про те, як дихали, як засинали тут,** / **як чули, що світ хитається,** а тоді **завмирає.** **Ця болісна різкість ранку, пекуча його новизна** (Коверська, 2023: 29), а й висловити світоглядну позицію цілого покоління, яка тенденційно полягає у наступних аспектах:

викритті антигуманної сутності війни, її спустошливого впливу на душу людини: **«Ця війна зробила мене жахітно вільним / Бога немає, отче, і це першопричина свободи / Якщо Ви в нього вірите в нього милосердного – білобородого / Передайте йому каяття / Перекажіть, що від мене / Передайте також – я більше не братиму полонених» /**

Чоловік іде. Кроки його важкі, **замість серця – кривавий згусток** / Священник дивиться в книжку. Всередині пусто (Пономаренко, 2023: 22); **Та щоначі підходить вода аж під горло, / і я стаю дибки, / обертаюся на загату, / стримую своїми непоказними грудьми / буйну повинь мулкуватого страху** (Коверська, 2023: 62);

плеканні патріотизму, ушануванні захисників, їхнього героїзму, стійкості, уболіванні за долю воїнів: **Бог сидить, читає, тремтить телефон у його руці, / каже: «Як багато дякують невгамовні ці українці!»** / Головою хитає, і поки я чаю йому несучу, він питає: «А хто такі ЗСУ? / Бачу, ваші люди щоденно моляться ЗСУ та мені, / напевно, ми ваші два українські боги на цій війні!» (Коверська, 2023: 57); **трос контужених. але, слава богу, живі. / матимуть свіжу постіль / а вляжеться ув очах туман, межи ребер клекіт – за тиждень-другий зможуть стати до бою** (Татчин, 2023);

засудженні ворогів, висловленні ненависті та зневаги до них, прагнення їх знищити: **хай ворогів багато, але хай ляжуть тут вороги. / танцюю для них, моя пташко, вперто без жалю і каяття. / бо це танець їхньої смерті, бо це танець твого життя** (Коверська, 2023: 215);

культивування єдності як сили, що протистоїть агресорам: **В темряві чіткіше видно об'єми нашого повстання. / В темряві виявляється світло багатомільйонної людини. / Виявляється, що емоції помиратимуть останніми. / Виявляється, що поезія стійкіша за будинки** (Коверська, 2023: 209);

сприйнятті любові як порятунку: **Любов може стулити до купи розчухнуті ран краї / зможе жити собою потужні ріки та ручаї / зможе зняти напругу, оплакати щедро кожну пролиту кров** (Коверська, 2023: 57) тощо.

Слід зауважити, що аналіз металогічного нарративу сучасного поетичного дискурсу дозволяє зробити висновки про те, що для українського народу стало очевидним усвідомлення незворотності та надважливості смертельної збройної боротьби за незалежність як передумови щасливого майбутнього та екзистенційної парадигми існування нації. Саме тому в багатьох поезіях мілітарної тематики звучить мотив «стояти до кінця», віри у звільнення тимчасово захоплених регіонів, відновлення територіальної цілісності країни попри необхідність заплатити за це найвищу ціну – віддати життя, як-от у

віршах Ірини Цілик та Павла Вишебаби, де метафоричні моделі, посилені зокрема компаративними чи увиразнені стилістичними фігурами, слугують засобом утілення авторського задуму, що є своєрідною проекцією майбутнього – щоб подолати ворогів, українці готові на все: *Ми будемо битися за кожен сантиметр цієї землі, / ми оплакуватимемо кожного воїна, / кожна загублену душу, / кожна зламану стеблину, / кожне розорене гніздо, / кожен зруйнований світ, / кожна випалену пустку у тім краю, / де так радісно буяли квітучі вишні та абрикоси. / Ми живим щитом станемо в бій / поміж одвічними ворогами — добром і злом* (Сливинський, 2023: 175–176); *Український світанок зійде над Донецьким краєм, / хтось із нас неодмінно до ночі в цю землю ляже. / Тільки думка майне, як заправиш в ріжок набої, / що ти жив – як простий чоловік, а помреш як воїн* (Сливинський, 2023: 255).

Висновки

Отже, основним репрезентантом металогійного нарративу війни в сучасній мілітарній поезії є різноструктурні метафоричні моделі, що слугують засобом образного осмислення дисгармонії, спричиненої збройною агресією російської федерації, показу справжніх масштабів лиха, трансляції авторських сенсів щодо парадоксальності в сприйнятті людиною смерті та пошуку духовної опори, утілення багатомірності відчуттів і переживань, викликаних руйнівними реаліями, фіксації духовних змін, зокрема усвідомлення необхідності збройної боротьби за незалежність як екзистенційної парадигми існування нації. Також вони відображають складність мовного механізму, зокрема метафоротворення, та його зв'язок із історичним, соціальним і культурним контекстом, що впливає на формування світоглядних позицій сучасного покоління. Дослідження металогійного нарративу війни відкриває широкі можливості для подальших наукових розвідок у царині лінгвопоетики, поглиблюючи розуміння того, як через мову поезії формуються духовні сенси українського світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бусел, В. Т. (Уклад. і ред.) (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.). К.; Ірпінь: ВТФ «Перун». Узято з <https://archive.org/details/velykislovnnyk/page/296/mode/2up?view=theater&q=%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%8F>. 2. Кравцова, Ю. В.

(2022). Типи і параметри метафоричних моделей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*, 56, 66–70. 3. **Літвінова**, І. М. (2022). Репрезентативність образу війни в сучасній українській поезії (на матеріалі текстів за березень–травень 2022 року). *Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць*, 33, 103–109. 4. **Маленко**, О. О. (2011). Авторська нарація як дискурсивне втілення художнього мовомислення (на матеріалі української поезії). *Українське мовознавство: міжвідомчий науковий збірник*, 41/1, 184–188. 5. **Маленко**, О. О. (2016). Риторика війни в сучасному українському поетичному дискурсі. *Український світ у наукових парадигмах: зб. наук. праць*, вип. 3, 105–113. 6. **Селіванова**, О.О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К. 7. **Стецик**, М. С., Стецик, А. В. (2023) «Вірші – як турнікети» (лінгвопоетика дискурсу великої війни). *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*, 19, 100–106. Узято з http://ddpu-filolvisnyk.com.ua/uploads/arkhiv-nomerov/2023/NV_2023_19/15.pdf

ДЖЕРЕЛА

8. **Коверська**, Надія (Упоряд.) (2023). *Книга Love 2.0. Любов і війна: збірка поезій*. Київ: Книголав. 9. **Пономаренко**, Марина (2023). *Книжка любові і люті: поезія*. Львів: Видавництво Старого Лева. 10. **Сливинський**, Остап (Упоряд.). (2023). *Поміж серен. Нові вірші війни: збірка поезій*. Харків: Віват. 11. **Татчин**, Сергій (2023). “...Не відпускай мене – і сніг розтане”. *Українська літературна газета*. квітень 2023. Ч. 4 (348). Узято з https://litgazeta.com.ua/slovo-zbroia/serhij-tatchyn-ne-vidpuskaj-mene-i-snih-roztane/?fbclid=IwY2xjawI2_v1leHRuA2FlbQIxMQABHSKUWdHBZl0MbWbZXDcme-fui2yjTyXCsqk3DlZpfhUjCWP0ka5yN9Z_ALA_aem_tkXkLNgI9PHDSfZJZnzkGQ

REFERENCES

1. **Busel**, V. T. (Ed. and comp.) (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrain-skoi movy (z dod. i dopov.)* [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language (with appendices and additions)]. K.; Irpin: VTF «Perun». Retrieved from <https://archive.org/details/velykyislovnyk/page/296/mode/2up?view=theater&q=%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%8F> [in Ukrainian]. 2. **Kravtsova**, Yu. V. (2022). Typy i parametry metaforychnykh modelei [Types and Parameters of Metaphorical Models]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology*, 56, 66–70 [in Ukrainian]. 3. **Litvinova**, I. M. (2022). Rerezentatsiia obrazu viiny v suchasni ukrainiskii poezii (na materiali tekstiv za berezen-traven 2022 roku) [Representation of the Image of War in Contemporary Ukrainian Poetry (as evidenced by texts from March–May 2022)]. *Movoznavchyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats – Linguistic Bulletin: A Collection of Scientific Works*, 33, 103–109 [in Ukrainian]. 4. **Malenko**, O. O. (2011). Avtorska naratsiia yak dyskursyvne vtleniia khudozhnoho movomyshlennia (na materiali ukrainiskoi poezii) [Authorial Narration as a Discursive Embodiment of Artistic Linguistic Thinking (as evidenced by Ukrainian poetry)]. *Ukrainske movoznavstvo: mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk – Ukrainian Linguistics: Interdepartmental Scientific Collection*, 41/1, 184–188 [in Ukrainian]. 5. **Malenko**, O. O. (2016). Rytoryka viiny v suchasnomu ukrainiskomu poetychnomu dyskursi [The Rhetoric of War in Contemporary Ukrainian Poetic Discourse]. *Ukrainskyi svit u naukovykh paradyhmakh: zb. nauk.*

prats – *Ukrainian world in Scientific Paradigms: Collection of Scientific Works*. Kharkiv: KhIFT, Vyp. 3, 105–113 [in Ukrainian]. 6. **Selivanova**, O. O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern Linguistics: Terminological Encyclopedia]*. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian]. 7. **Stetsyk**, M. S., & Stetsyk, A. V. (2023) «Virshi – yak turnikety» (linhvopoetyka dyskursu velykoi viiny) [«Poems are like Turnstiles» (Linguopoetics of the Great War Discourse)]. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriia: Filolohichni nauky (movoznavstvo) – Scientific Bulletin of the I. Franko DSU. Series: Philological Sciences (Linguistics)*, 19, 100–106. Retrieved from http://ddpu-filolvisnyk.com.ua/uploads/arkhivnomerov/2023/NV_2023_19/15.pdf [in Ukrainian].

SOURCES

8. **Koverska**, Nadiia (Ed.). (2023). *Knyha Love 2.0. Liubov i viina [The book Love 2.0. Love and violence]: zbirka poezii*. Kyiv: Knyholav [in Ukrainian]. 9. **Ponomarenko**, Maryna (2023). *Knyzhka liubovi i liuti [The Book of Love and Fury]: poeziia*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian]. 10. **Slyvynskiy**, Ostap (Ed.). (2023). *Pomizh seren. Novi virshi viiny [Amid the Sirens: New War Poems]: zbirka poezii*. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian]. 11. **Tatchyn**, Serhii (2023). «...Ne vidpuskai mene – i snih roztane» [Don`t let me go – and the snow will melt]. *Ukrainska literaturna hazeta – Ukrainian literary newspaper*, 4 (348). Retrieved from https://litgazeta.com.ua/slovo-zbroia/serhij-tatchyn-ne-vidpuskaj-mene-i-snih-roztane/?fbclid=IwY2xjawl2_v1leHRuA2FlbQIxMQABHKSUWdHBZl0MbWbZX-Dcmeui2yjTYXCsqk3DlZpffhUjcWP0ka5yN9Z_ALA_aem_tkXkLNgI9PHDSfZJZnzkGQ [in Ukrainian].

Радченко Юлія Вікторівна – аспірантка кафедри українознавства і лінгводидактики імені професора О. Г. Муромцевої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, Україна.

E-mail: ulia_radchenko@i.ua

<https://orcid.org/0009-0005-1652-2297>

Radchenko, Yuliia – PhD student of the Prof. O. H. Muromtseva Department of Ukrainian Studies and Language Didactics, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 29 Alchevskikh st., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 28 вересня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 28 жовтня 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Радченко Ю. В. Металогійний наратив війни в сучасній мілітарній поезії як репрезентант духовних змін у свідомості українців. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2025. Вип. 63. С. 160–169. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.12>

APA: Радченко, Ю. В. (2025). Металогійний наратив війни в сучасній мілітарній поезії як репрезентант духовних змін у свідомості українців. *Лінгвістичні дослідження*, 63, 160–169. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.12>

ДИСКУРСОЛОГІЯ

УДК 811.161.2

Д. Ю. Сизонов

МУЛЬТИМОДАЛЬНІСТЬ ТА ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ В РЕКЛАМІ МІЛІТАРНОГО ЧАСУ

Стаття присвячена категоріям мультимодальності та інтертекстуальності в їх взаємозалежності в медійному просторі. Акцентується на частотному використанні в рекламі мілітарного часу (від лютого 2022 року) елементів різних семіотичних систем, що надають нові смисли рекламному повідомленню комерційного / соціального характеру та формують цілісний комунікативний вплив на реципієнта. Розглянуто способи взаємодії візуального та вербального компонентів реклами, цитатності, алюзійності й ремінісценцій як механізмів інтертекстуальності, що сприяють смислового навантаженню культурних кодів та підвищують ефективність повідомлення, актуалізованого війною.

Ключові слова: мультимодальність; інтертекстуальність; мова медіа; рекламна комунікація; комунікативний вплив; смислотворення; метафора; алюзія; наратив; культурні коди; маніпуляція; мова війни.

Syzonov, D. Multimodality and Intertextuality: Points of Intersection in Military-Era Advertising. *The purpose of the article is to determine the interdependence between the concepts of multimodality and intertextuality using the example of advertising from the military period (February 2022 – September 2025), which has been intensified by the new realities of Ukrainian life under wartime conditions and is characterised by heightened emotional tension, expressiveness, symbolism (the cultural polycoded nature of war), and the pragmatic orientation of communicative messages.*

The main objectives of the study are: (i) to analyse the features of multimodality implementation in advertising during the specified period; (ii) to identify the forms of intertextuality (quotations, allusions, reminiscences) in the structure of wartime advertising texts and to determine their role in shaping new meanings; (iii) to outline the interrelation between multimodality and intertextuality in advertising; and (iv) to characterise the linguistic markers of multimodality and intertextuality in military-period advertising.

The article focuses on the categories of multimodality and intertextuality in their interconnection within the media space. It emphasises the frequent use, in wartime advertising (since February 2022), of elements from various semiotic systems that

generate new meanings in commercial and social advertising messages and contribute to a holistic communicative impact on the recipient. The study examines the interaction between visual and verbal components of advertisements, as well as quotations, allusions, and reminiscences as mechanisms of intertextuality that enhance the semantic density of cultural codes and increase the effectiveness of messages actualised by the war.

Thus, the article outlines the criteria for distinguishing between the categories of multimodality and intertextuality in their interdependence within the media space, with a particular focus on wartime advertising. Such advertising reflects not only economic and social processes but also the cultural and value orientations of society, employing multimodal means to strengthen its impact on the audience and actualise national identity motives.

Keywords: *multimodality; intertextuality; mass media language; advertising communication; communicative influence; meaning-making; metaphor; allusion; narrative; cultural codes; manipulation; language of war.*

Вступ

Мультиmodalність та інтертекстуальність – багатовимірні та дискусійні категорії в сучасній лінгвістиці, наповнення яких останнім часом змінюється в контексті еволюції поліфункціональної та динамічної комунікації. Дефініція цих понять потребує постійних корекцій, що пов'язано з панорамністю їх дослідницького простору. Так, у лінгвістиці спостерігається багатогранність тлумачення терміна **modalність**: «багатоаспектна категорія, що виражає відношення змісту висловлення до дійсності та оцінку цього відношення з боку того, хто говорить (або пише)» (Загнітко, 2020: 457), «особлива ознака висловлення, що ґрунтується на його відношенні до дійсності і встановленні цього відношення мовцем, а також виражає оцінку висловленої думки та способу її вираження» (Селіванова, 2008: 165), «мовна універсалія, складна категорія, яка є однією з фундаментальних властивостей людського буття, пов'язана із закономірностями людської психіки і вербалізованого представлення суб'єктивного в мові і мовленні» (Ніка, 2004: 7), etc. Як бачимо, такий широкий спектр тлумачення даної категорії актуалізується в її типах, репрезентованих у лінгвістичних словниках, – *гіпотетична, об'єктивна, суб'єктивна, реальна, алетична* та інші типи modalності. Спільним у їх тлумаченні є вказівка на оцінну організацію мовленнєвого потоку та його маніпулятивного (імпліцитного / експліцитного) впливу на адресата.

Коли йдеться про *мультиmodalність*, то мається на увазі не лише вербальне оформлення повідомлення, а й поєднання різних знакових систем та каналів комунікації в ньому – мовних, аудіовізуальних, кінетичних, сенсорних тощо. В медійному контексті мультиmodalність передбачає взаємодію тексту з іншими креолізованими елементами – зображенням, звуком, жестом, просторовою організацією інформації, що в сукупності спричинює цілісний маніпулятивний ефект. У сучасній медіалінгвістиці цю категорію трактуємо як один із визначальних чинників побудови інформаційного дискурсу, що дозволяє медійнику образніше виражати ставлення, оцінку й інтенцію (Шевченко, & Сизонов, 2025). Наукова інтерпретація мультиmodalності в контексті розвитку різних дискурсивних практик – медійної, художньо-мистецької, історико-культурної та ін. (Макарук, 2018; Belova, 2021; Білецька, & Гаврилюк, 2022; Yefymenko, 2024; Biliuk, 2025) – є особливо актуальною в диджиталізованих умовах розвитку суспільства, коли інформаційні потоки стають багатовимірними та всебічно впливають на масову свідомість. Інтенсифікація мультиmodalності в медійному просторі особливо підвищується в мілітарний час, що мотивовано різними способами сугестії, загостренням ціннісних категорій суспільства в диглосії «свій – чужий», «мир – війна», «перемога – поразка», «добро – зло» та ін., нарагивністю мовних одиниць (передусім лексико-фразеологічних), які не лише передають інформацію, а й формують емоційно-оцінне поле висловлення, сприяючи конструюванню колективної ідентичності та мобілізації суспільної свідомості.

Мета статті – визначення взаємозалежності понять мультиmodalність та інтертекстуальність на прикладі реклами мілітарного періоду (з лютого 2022 р. до вересня 2025 р.), що інтенсифікується новими реаліями життя українців в умовах війни та характеризується підвищеним емоційним напруженням, експресивністю, символізмом (культурною полікодовістю війни) і прагматичною спрямованістю комунікативних повідомлень. Основними завданнями дослідження є: 1) проаналізувати особливості реалізації мультиmodalності в рекламі зазначеного періоду; 2) визначити форми появи інтертекстуальності (цитатність, алюзійність, ремінісценції) у структурі рекламних текстів воєнного часу та з'ясувати їхню роль у моделюванні нових медійних смислів; 3) окреслити взаємозалежність між мультиmodalністю

та інтертекстуальністю в рекламі; 4) схарактеризувати лінгвальні маркери мультиmodalності й інтертекстуальності в рекламі мілітарного часу.

Методи дослідження

Визначені мета й завдання передбачають застосування таких методів, використаних у дослідженні: **а) аналітичний метод** – для опису й систематизації вербальних і візуальних компонентів рекламних текстів та виявлення їх взаємодії в контексті мультиmodalності й інтертекстуальності; **б) метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу** – для виявлення інтертекстуальних зв'язків – цитат, алюзій, ремінісценцій, – що формують додаткові смислові пласти рекламного повідомлення; **в) частотної вибірки** – для добору фактичного матеріалу – рекламних текстів різних типів (комерційного та соціального характеру) мілітарного часу (з лютого 2022 р. до вересня 2025 р.)¹; **г) функціонально-стилістичний та контекстуально-інтерпретаційний метод** – для реінтерпретації стилістичних можливостей аналізованих одиниць у рекламних контекстах з увагою до домінантного екстралінгвального фактору аналізованого періоду – війни; **г) елементи семіотичного методи** – для розкриття символічних і культурних кодів, за допомогою яких реклама воєнного часу актуалізує ціннісні й емоційні смисли.

Виклад основного матеріалу

Аналіз мовного ландшафту війни особливо активізувався останнім часом (Гриценко, 2022; Кондратенко, 2024; Космеда, 2022; Межов, Костусяк, & Навальна, 2024; Степаненко, 2024; Сjuta, 2022; Ясакова, 2023 та ін.), а «мовний протест проти російської агресії найпомітніший в українському медійному дискурсі, що віддзеркалює мовленеву діяльність у сфері масмедіа» (Романюк 2024: 77). Очевидно, що засоби мультиmodalності підсилюються в нових мілітарних реаліях, в масовій комунікації, об'єднуючи культурні коди, семіотичні ресурси різного типу та створюючи комунікативну полірівневість:

---

¹ На час написання статті воєнні дії в Україні тривають, а відтак ми окреслюємо часові межі мілітарного часу – з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України і до фактичної подачі статті до друку. Це, у свою чергу, окреслює перспективи дослідження, що полягають в аналізі мультиmodalності й інтертекстуальності в постмілітарний період із новими смислами, переконаннями, ціннісними орієнтирами суспільства, вербалізовані в рекламних текстах.

використання палітри семіотичних одиниць у смислотворенні конкретного тексту (медіатексту) та комунікації загалом. Такі способи включають усі форми вербальної, невербальної та контекстної комунікації, що й утворюють мультимодальний комплекс (Chandler & Munday 2020).

Відтак мультимодальність у медійному просторі мобілізує семіотичні системи в смислову єдність, сприяє консолідації текстових, аудіовізуальних та інтерактивних елементів (особливо в електронних ЗМІ), які проєктують *ефект комунікативної надбудови*. Мультимодальність також сприяє підвищенню переконливості повідомлення, залученню уваги реципієнта, створюючи умови для суттєвого впливу (Снитко & Погорілова, 2023). Саме тому мультимодальність розглядається як ключовий механізм адаптації інформації до потреб сучасної аудиторії, що характеризується кліповим мисленням і високою чутливістю до аудіовізуального контенту. Саме воєнна тематика та ціннісні переконання суспільства цього періоду стають ключовими для формування нового типу *медіакомунікації мілітарного часу*.

У цих умовах реклама, як комерційна, так і соціальна, підпорядкована ідеї патріотизму, згуртованості й мобілізаційності суспільства, набуває ознак гібридного жанру, що поєднує інформаційно-переконувальний та імперативний потенціал. Вона інтегрує вербальні, візуальні, звукові та символічні компоненти, створюючи багаторівневий смисловий простір, у якому актуалізуються мотиви стійкості, єдності, національної гідності й колективної відповідальності. З лютого 2022 року реклама сконцентрувалася на тематиці єдності українців у спільній боротьбі, а концептуалізовані лексеми типу *зв'язок, дім, час, життя, небайдужість, мужність, сила* та ін. стають вербальними маркерами комерційної реклами мілітарного часу, що сконцентрувалися у вдалий слоганах: *Особливий зв'язок між нами не зруйнувати* (Vodafone); *Робимо все, щоб ви були на зв'язку* (Київстар); *Ми повернулися додому. Ми повернулися в Херсон* (Аврора); *Небайдужі об'єднуються, щоб уберегти дітей від війни* (VISA, Ева, Ощадбанк); *Хвилини, що має значення* (Приватбанк); *Наш дім – вся Україна* (Comfy); *Нам тут жити 2.0* (Київстар) та под. Креолізовані елементи (музика, візуалізація, алюзія тощо) колаборуються з текстовою канвою в рекламі, що і складає вдалий, зрозумілий, суттєво мотивований мультимодальний медіапростір (мал. 1). Підсилювати вплив на реципієнта

може інтеграція з відомою особистістю, використана як авторитетна думка та підтвердження «свого» в комунікації мілітарності:

Мал. 1. Інтеграція засобів мультиmodalності в комерційний продукт мілітарного часу (концептуалізована лексема 'зв'язок')

Така реклама стає інструментом соціальної інтеграції, що відображає трансформацію ціннісних орієнтирів українського суспільства в умовах воєнного часу. Особливої ваги набуває цитатність як спосіб взаємодії візуального та вербального компонентів реклами. Для комерційного контенту це можуть бути цитати, що несуть іміжевий та символічний характер в конкретний період (напр., перемога України на Євробаченні, успіхи у спорті, науці, кінематографі, підняття рівня економіки у країні тощо). Такі інтертекстуальні відсилання не лише посилюють емоційний вплив рекламного повідомлення, а й формують національну єдність, згуртованість, відчуття «нашого» в комунікації.

Згадуючи рекламу в перші дні повномасштабної війни (тоді об'єдналися ключові телекомпанії України в «Єдиний марафон»), наголосимо на слоганах телевізійного простору лютого-березня 2022 р.: *Єдина країна. Единая страна; Нас не здолати; Наша хата всюди* та под. Апелюючи до останнього, наголосимо на високій ролі трансформаційних фразеологізмів, які виконують роль прецедентних інтертекстем (ідеться в даному випадку про добре відомий для всіх українців фразеологізований постулат *моя хата скраю...*). Такий медійний фразеологізм став своєрідним гаслом згуртованості українців під час війни. Наголосимо, що інтенсифікація подібного фразеологізму (і його структурно-стилістичних модифікацій) стає «мейнстримною» в сучасній медіакомунікації, що пов'язано з закладеними латентними смислами в його основу у двох варіаціях: *моя хата скраю* → *нічого не знаю* і *моя хата скраю* → *першим ворога зустрічаю*. Перший використовується більше як наратив, ужитий у цілях пропаганди, другий – указує на цінності українців, особливо коли

йдеться про взаємодопомогу у війні. І саме такого типу медійні фразеологізми, вжиті з атрактивною метою, мають виразний експресивний характер та контекстуальну залежність від фонових знань (Сизонов, 2024), є особливо частотними в соціальній рекламі: *Моя хата не скраю* (реклама мистецько-соціального проекту у Вінниці); *Моя хата з краю, але з того краю, де ворог*; *Наш дім не скраю* та под. Як бачимо, заперечна частка *не* стає маркером активної громадянської позиції та готовності до дії. Таке семантичне переосмислення фразеологізму в рекламному просторі трансформує його у символ спротиву, єдності й солідарності, що відповідає новій системі цінностей українського суспільства в мілітарних умовах.

Наративний характер соціальної реклами особливо актуалізувався в час війни. Так, волонтерськими фондами, громадськими організаціями та органами державної влади поширювалися стійкі наративи про успіх кожного українця в цій війні, що активують мобілізаційні дії (така реклама поширювалася як статичним способом у вигляді білбордів, так і динамічним – по телебаченню, через інтернет). Роль мультимодальних засобів ставала ключовою, апелюючи до різних органів чуття реципієнтів та використовуючи експліцитні алюзії на війну: *Армія захищає твій спокій. 4.5.0* (Фонд «Повернись живим»), *Зупини війну – допомагай армії*; *Гуртуємося! Б'ємося! Перемагаємо!* (усі – фонд «Повернись живим»), які стали смисловим лейтмотивом допомоги армії як домінуючої цінності сьогодення (підсилювали цей ефект фото- й відеокадри з фронту, лікарень, волонтерських центрів). Реклама подібного типу пронизана евфемізацією, яка замасковує трагічні події, зображаючи їх із імпульсом оптимізму. Спостерігаємо буквалізацію контекстів, що апелюють до болісних подій минулого, пов'язаних із війною. Так, можемо пригадати серію соціальних роликів, що звертаються до теми знищення «Мрії»: *Мрію не спалити*; *Мрію не зруйнувати*; *Новій Мрії бути* (всюди *мрію* персоналізують, що може вказувати на концептуалізацію серед українців образу зруйнованого літака).

У соціальній рекламі засоби інтертекстуальності проявляються особливо виразно, оскільки вони апелюють до різномірних культурних кодів і поєднують палітру семіотичних систем для підсилення впливу на адресата. Так, у рекламі з закликом доєднатися до армії на захист країни спостерігаємо апеляції до творів художнього

мистецтва («Герніка» П. Пікассо, «Постійність пам'яті» С. Далі, «Зоряна ніч» В. Ван Гога), музичних (*Я не здамся без бою; Чогось наша слава Україна зажурилася*) та літературних текстів (*У кожного своя правда; Ми з тобою однієї крові*). Такі інтертекстуальні зв'язки поглиблюють емоційний градус повідомлення, надаючи йому культурного підтексту та підсилюючи ефект впізнавання для реципієнтів.

Згадані літературні інтертекстами є особливо популярними в медіакомунікації. Так, Шевченкові афоризми стають частотними, апелюючи до істинних тверджень авторитетного письменника і, в той же час, акцентуючи на нових смислах, закладених у прецедентному феномені: *Борітеся – поборете; Кохайтеся, чорнобриві, Та не з москалями; Не вмирає душа наша, Не вмирає воля та ін.*, або ж модифіковані, інтертекстуально звернені до українців, – *Борімося – поборемо; Як прийдуть – то закопайте* тощо (мал. 2). Такий контекст підсилює вплив на реципієнтів, формуючи спільну ціннісну платформу боротьби й перемоги:

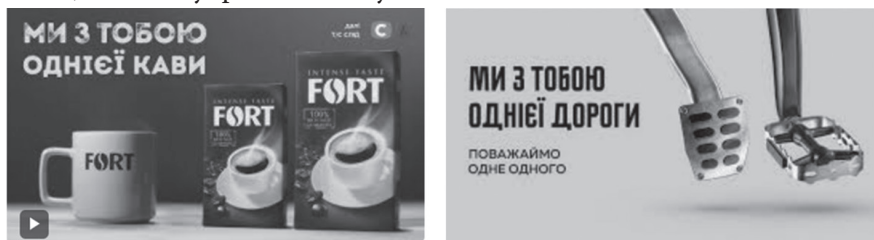
Мал. 2. Алюзії на Шевченка в соціальній рекламі мілітарного часу

У той же час спостерігається новий виток підняття градусу соціальної валідизації як комплексу мультиmodalних засобів (лайків / дизлайків, коментарів, емотикону та ін.) в рекламі, що розміщується в соцмережах (особливо після 24 лютого 2022 року). Слушно зауважено: рекламний текст «насичений патріотичними мотивами, що віддзеркалюється як у застосуванні відповідних лексем (лінгвоменталем) та їхніх комплексів, так у національній кольоровій символіці, емотиконах (емодзі), зокрема й у вигляді прапора нашої країни, тобто фіксуємо ідентифікатори патріотичності (графічний акцент

наш. – Д.С.) на текстовому та графічному рівнях» (Кутуза, 2023: 181). Вербальні й візуальні компоненти в такій рекламі інтегруються у цілісні смислові конструкції, створюючи простір для інтерпретацій і забезпечуючи багатозаровість повідомлення. Звернення до інтертекстуальних механізмів як сегментів мультимодальності – цитат, алюзій, ремінісценцій – сприяє не лише розширенню смислового поля, але й формуванню діалогу з реципієнтом, що є особливо важливим у сфері соціальної комунікації.

Ще одна алюзія, яка активізувалася в українському медіапросторі мілітарного часу, на твір «Мауглі» Р. Кіплінга: йдеться про прецедентність фрази «*Ми з тобою однієї крові – ти і я*». Її реінтерпретація відбилася і в комерційній, і в соціальній рекламі. Особливо це відчутно в модифікованих варіантах прецедентної фрази, що слугує своєрідною текстовою ремінісценцією, спроектованою на сучасність.

У першому випадку модифіковані одиниці враховують рекламований продукт, алюзією супроводжуючи його візуалізацією та вказуючи на спільну ціннісну платформу «*Ми з тобою однієї / одного...*»: *Ми з тобою однієї кави; Ми з тобою однієї дороги; Ми з тобою одного молока; Ми з тобою одного бензину* та под. (Мал. 3). Як бачимо, вибудовується однотипна комунікативна модель *Ми з тобою + X*, що ідентифікує рекламований продукт з кров'ю як метафоризованим символом спорідненості, єдності, близькості. У сконденсованому форматі відомого Кіплінгового афоризму актуалізується і тематика війни, що переосмислює первинну ідею дружби в контексті національної солідарності, колективного спротиву та емоційного єднання громадян перед обличчям спільної загрози. Такий інтертекстуальний механізм підсилює патріотичне забарвлення реклами, перетворюючи комерційне повідомлення на носія соціально значущих ідей та спільних цінностей українського суспільства.

Мал. 3. Алюзії на Кіплінга в комерційній рекламі мілітарного часу

У другому випадку відбувається структурно-стилістична модифікація, що полягає у новому смислоутворенні висловлення на знак національної єдності, солідарності та взаємопідтримки в умовах війни (йдеться про рекламу із закликом вступати до лав ЗСУ). Така інтертекстуальна адаптація зберігає емоційну інтонацію оригіналу, але водночас набуває нових прагматичних відтінків: фраза починає функціонувати як символ колективної належності українців до спільної боротьби й спільної мети. У соціальній рекламі ця алюзія використовується ще виразніше – як елемент патетичного звернення до аудиторії, що підсилюється візуальними образами крові, серця, рук, об'єднаних у коло, або кольорів державного прапора (мультимодальні засоби), які метафорично уособлюють «єдину кров» нації: *Ми з тобою однієї КРОВІ; Ми з тобою однієї дружби; Ми з тобою однієї любові* та под. (мал. 4). Текстова візуалізація (великий шрифт, напівжирний формат тощо) також може виступати маркером мультимодальності, підкреслюючи емоційний акцент і важливість окремих елементів повідомлення. Можемо констатувати, що алюзія на текст Кіплінга трансформується у вербалізований маркер національної ідентичності та символічний код колективного опору:

Мал. 4. Алюзії на Кіплінга в соціальній рекламі мілітарного часу

Наголошуючи на соціальній рекламі мілітарного часу звернімося ще до однієї тематики – захисту тварин під час війни. Особливо гостро ця проблематика постала після екологічної трагедії

на Каховській ГЕС 6 червня 2023 року². Вона стала активно обговорюватися в медійному просторі, а волонтерські фонди створили ряд рекламних роликів, апелятивно звернених до цієї події. Активізація в таких рекламних повідомленнях слів-ідентифікаторів війни підсилила інтертекстуальний ефект: йдеться про номінації типу *війна, фронт, варт, боротьба, самотність* та под. (мал. 5), що стали вербалізованими «супутниками» тематики покинутих / врятованих тварин у результаті воєнних дій.

Мал. 5. Реклама, пов'язана з тематикою покинутих тварин під час війни

Такі тексти апелюють не тільки до співчуття, а й до почуття громадянської відповідальності, перетворюючи образ тварини на символ беззахисності у війні. У соціальній рекламі мілітарного часу образ тварини постає символізованою метафорою людських дол, що зазнали втрат і потребують підтримки, а також стають своєрідним інтертекстуальним маркером суспільного гуманізму.

Висновки

У рекламі мілітарного часу мультимодальність виявляється як багаторівневий (текст + позатекстові елементи, зокрема аудіовізуальні та символічні коди) механізм посилення впливу на реципієнта. Така реклама відображає культурно-ціннісні орієнтири суспільства

² У результаті трагедії, що була спричинена підривом дамби, затопленою стала територія в понад 600 км², постраждали понад 30 населених пунктів. У них волонтерам довелося масово рятувати і людей, і тварин. Ці факти стали особливо чутливими в медіапросторі та висвітлювалися в новинній стрічці: *Через підрив Каховської ГЕС може загинути 180 тисяч птахів та диких тварин* (Укрінформ, 09.06.2023), *Підрив Каховської ГЕС: як херсонці рятують тварин та правила евакуації* (visitukraine.today, 07.06.2023), *Мертвих тварин продовжує виносити на берег Чорного моря після підриву Каховської ГЕС* (НСН Україна, 19.06.2023) та ін. Окремим мультимодальним прикладом осмислення цієї теми став документальний фільм *«Ми, наші улюбленці та війна»* (реж. Антон Птушкін), у якому через історії врятованих тварин показано глибину людяності та взаємної підтримки в умовах війни.

під час війни, актуалізуючи його національно ідентифікаційні маркери. Мультиmodalні засоби не лише інтенсифікують експресивність рекламних повідомлень, а й створюють ефект залучення, апелюючи до пам'яті, спільних переживань і досвіду війни.

Інтертекстуальність у рекламній комунікації мілітарного часу реалізується через цитатність, алюзійність та ремінісценції до літературних, музичних і мистецьких текстів, що сприяє формуванню нових контекстів сприйняття, утворюючи нові смисли реалій війни. Синергія мультиmodalності та інтертекстуальності створюють багатоканальне повідомлення, де вербальний зміст підсилюється культурними кодами. Лінгвальні маркери таких текстів – емоційно-експресивні одиниці, імперативні конструкції, фразеологізми з модифікованим змістом, неологізми, концептуалізовані лексеми, інтертекстами, etc. – стають інструментами формування національної солідарності, гуманістичних цінностей, взаємодопомоги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецька, Т., & Гаврилюк, О. (2022). Мультиmodalність текстів сучасних англomовних журналістів-блогерів (на матеріалі блогів Філіппі де Франко та Арві Махдаві). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 33(72), 88–93. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.2-1/15>
2. Гриценко, С. (2022). Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*, 2(32), 9–13. <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.32.02>
3. Макарук, Л. (2018). Мультиmodalність сучасної англomовної масмедійної писемної комунікації: монографія. Луцьк: Вежа-Друк.
4. Межов, О., Костусяк, Н., & Навальна, М. (2024). Лексико-граматичні засоби експлікації психоемоційних станів у сучасних українських медіатекстах воєнного періоду. *Slavia Orientalis*, LXXIII (2), 111–127. <https://doi.org/10.24425/slo.2024.151726>
5. Кондратенко, Н. (2024). Інтеркультуральність українського мовознавства у мовах війни з рф: збереження самотності та екстраполяція в європейський науковий простір. У *Україністика дома й у світі: на вістрі часу* : колективна монографія (с. 143-166). Оломоуць. <https://doi.org/10.5507/ff.25.24466187>
6. Космеда, Т. (2022). Нове семантико-прагматичне навантаження літер латиниці в період російсько-української війни. *Культура слова*, 96, 113–130. <https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.8>
7. Кутуза, Н. (2023). Ідентифікатори патріотичних мотивів рекламного дискурсу соціальних мереж: впливовий аспект. В *Одеська лінгвістична школа: виміри сьогодення* : колективна монографія (с. 178–184). Одеса.
8. Ніка, О. (2004). Лінгвістичні основи modalності. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*, 9, 7–11.
9. Романюк, С. (Ред.). (2024). Досвід війни: медійно-дискурсивний простір сучасної України: колективна монографія. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
10. Сизонов, Д. (2024). Медійна фразеологія мілітарного періоду: латентні смисли та нові контексти. В *Україністика дома й у світі: на вістрі*

часу: колективна монографія (с. 143–166). Оломоуць. 11. **Снитко, О. С.,** & Погорілова, М. С. (2023). Мультимодальні тексти сугестивної спрямованості в інформаційному просторі України воєнної доби. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*, 47, 6–31. <https://doi.org/10.17721/APULTR.2023.47.6-31> 12. **Степаненко, М.** (2024). Політика і війна: закономірності та парадокси мовного розвитку (2022–2023 рр.): монографія. Харків: Видавець Іванченко І. С. 13. **Сюта, Г.** (2022). Мова – наша зброя: нові сенси звичної метафори в період російсько-української війни. *Культура слова*, 97, 73–86. <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2022.97.8> 14. **Шевченко, Л.,** & Сизонов, Д. (2025). Теорія медіалінгвістики: підручник. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Київ: Видавництво Ліра-К. 15. **Ясакова, Н.** (2023). Національне МИ в українських медіатекстах 2022 року: конструювання ідентичності під час антиколоніальної війни. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*, 9, 31–49. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2023.9.31-49> 16. **Belova, A.** (2021). Digital Multimodality of Museums Discourse during COVID-19 pandemic. *Studia Linguistica*, 18, 9-23. 17. **Biliuk, J.** (2025). Experiencing Shakespeare: multimodal communication and multisensory engagement in Stratford-upon-Avon. *Current Issues of Ukrainian Linguistics: Theory and Practice*, 50, 122–140. <https://doi.org/10.17721/APULTR.2025.50.122-140> 18. **Chandler, D.,** & Munday, R. (2020). *A Dictionary of Media and Communication* (3 ed.). Oxford University Press. 19. **Yefymenko, V.** (2024). Multimodal text-image synergy in representing interpersonal relations in picture books. *Cognition, Communication, Discourse*, 28, 102–109. <https://doi.org/10.26565/2218-2926-2024-28-07>

REFERENCES

1. **Biletska, T.,** & Havrylyuk, O. (2022). Multymodalnist tekstiv suchasnykh anhlo-movnykh zhurnalistiv-bloheriv (na materialii blohiv Filippi de Franko ta Arvy Makhdavi) [Multimodality of Modern English Journalists-Bloggers' Texts (as evidenced by blogs by Philip DeFranco and Arwa Mahdawi)]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka – Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University, Series: Philology. Journalism*, 33(72), 88–93. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.2-1/15> [in Ukrainian]. 2. **Grytsenko, S.** (2022). Movni innovatsii rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 roku [Language Innovations of the Russian-Ukrainian War 2022]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Literary Studies. Linguistics. Folklore Studies*, 2(32), 9–13. <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.32.02> [in Ukrainian]. 3. **Makaruk, L.** (2018). *Multymodalnist suchasnoi anhlo-movnoi masmedii noi pysemnoi komunikatsii: monohrafiia* [Multimodality of Modern English-Language Mass Media Written Communication: monograph]. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian]. 4. **Mezhov, O.,** Kostusiak, N., & Navalna, M. (2024). Leksyko-hramatychni zasoby eksplikatsii psykhoemotsiinykh staniv u suchasnykh ukrainskykh mediatekstakh voiennoho periodu [Lexical-Grammatical Means of Expression of Psycho-Emotional States in Contemporary Ukrainian Media Texts of the War Period]. *Slavia Orientalis, LXXIII* (2), 111–127. <https://doi.org/10.24425/slo.2024.151726> [in Ukrainian]. 5. **Kondratenko, N.** (2024). Interkulturalnist ukrainskoho movoznavstva u movakh viiny z rf: zberezhenia samobutnosti ta ekstrapoliatsiia v yevropeyskyi naukovyi prostir [Interculturality of Ukrainian Linguistics in the Languages of the War with the Russian Federation: Preservation of Identity and

Extrapolation into the European Scientific Space]. In *Ukrainistyka doma y u sviti: na vistri chasu: kolekt. monohr. – Ukrainian Studies at Home and in the World: on the Edge of Time: a Collect. Monogr.* (pp. 143–166). Olomouc. <https://doi.org/10.5507/ff.25.24466187> [in Ukrainian].

6. **Kosmeda, T.** (2022). Nove semantyko-prahmatyчне navantazhennia liter latynytsi v period rosiisko-ukrainskoi viiny [New Semantic-Pragmatic Loading of Latin Letters during the Russian-Ukrainian War]. *Kultura slova – Culture of the Word*, 96, 113–130. <https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.8> [in Ukrainian].

7. **Kutuza, N.** (2023). Identyfikatory patriotychnykh motyviv reklamnoho dyskursu sotsialnykh merezh: vplyvovyi aspekt [Identifiers of Patriotic Motifs of Advertising Discourse of Social Networks: an Influential Aspect]. In *Odeska lnhvistychna shkola: vymiry sohodennia: kolekt. monohr. – Odesa Linguistic School: Dimensions of the Present: a Collect. Monogr.* (pp. 178–184). Odesa. [in Ukrainian].

8. **Nika, O.** (2004). Lnhvistychni osnovy modalnosti [Linguistic Foundations of Modality]. *Aktualni problemy ukrainskoi lnhvistyky: teoriia i praktyka – Current Problems of Ukrainian Linguistics: Theory and Practice*, 9, 7–11 [in Ukrainian].

9. **Romanyuk, S.** (Ed.). (2024). Dosvid viiny: mediino-dyskursyvnyi prostir suchasnoi Ukrainy: kolekt. monohr [War Experience: Media and Discursive Space of Modern Ukraine: collect. monogr.]. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego [in Ukrainian].

10. **Syzonov, D.** (2024). Mediina frazeolohiia militarnoho periodu: latentni smysly ta novi konteksty [Media Phraseology of the Military Period: Latent Meanings and new Contexts]. In *Ukrainistyka doma y u sviti: na vistri chasu: kolekt. monohr. – Ukrainian Studies at Home and in the World: on the Edge of Time: collect. monogr.* (pp. 143–166). Olomouc [in Ukrainian].

11. **Snytko, O.S., & Pohorilova, M. S.** (2023). Multymodalni teksty suhestyvnoi spriamovanosti v informatsiinomu prostori Ukrainy voiennoi doby [Multimodal Texts of Suggestive Orientation in the Information Space of Ukraine During the War]. *Aktualni problemy ukrainskoi lnhvistyky: teoriia i praktyka – Current Problems of Ukrainian Linguistics: Theory and Practice*, 47, 6–31. <https://doi.org/10.17721/APULTP.2023.47.6-31> [in Ukrainian].

12. **Stepanenko, M.** (2024). *Polityka i viina: zakonimirnosti ta paradoksy movnoho rozvytku (2022–2023 rr.): monohrafiia* [Politics and War: Patterns and Paradoxes of Language Development (2022–2023): Monograph]. Kharkiv: Publisher Ivanchenko I. S. [in Ukrainian].

13. **Siuta, H.** (2022). Mova – nasha zbroia: novi sensy zvychnoi metafory v period rosiisko-ukrainskoi viiny [Language is Our Weapon: New Senses of a Familiar Metaphor During the Russian-Ukrainian War]. *Kultura slova – Culture of the Word*, 97, 73–86. <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2022.97.8> [in Ukrainian].

14. **Shevchenko, L., & Syzonov, D.** (2025). *Teoriia medialnhvistyky: pidruchnyk. Vyd. 2-he, dop. i pererob.* [Theory of Media Linguistics: Textbook. 2nd ed.]. Kyiv: Lyra-K Publishing House [in Ukrainian].

15. **Yasakova, N.** (2023). Natsionalne MY v ukrainskykh mediatekstakh 2022 roku: konstruiuvannia identychnosti pid chas antykolonialnoi viiny [National WE in Ukrainian Media Texts in 2022: Construction of Identity During the Anti-Colonial War]. *Mova: klasychne – moderne – postmoderne – Language: Classic – Modern – Postmodern*, 9, 31–49. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2023.9.31-49> [in Ukrainian].

16. **Belova, A.** (2021). Digital Multimodality of Museums Discourse during COVID-19 pandemic. *Studia Linguistica*, 18, 9–23 [in English].

17. **Biliuk, J.** (2025). Experiencing Shakespeare: multimodal communication and multisensory engagement in Stratford-upon-Avon. *Current Issues of Ukrainian Linguistics: Theory and Practice*, 50, 122–140. <https://doi.org/10.17721/APULTP.2025.50.122-140> [in English].

18. **Chandler, D., & Munday, R.** (2020). *A Dictionary of Media and Communication* (3 ed.). Oxford University Press

[in English]. 19. **Yefymenko, V.** (2024). Multimodal text-image synergy in representing interpersonal relations in picture books. *Cognition, Communication, Discourse*, 28, 102–109. <https://doi.org/10.26565/2218-2926-2024-28-07> [in English].

Сизонов Дмитро Юрійович – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри стилістики та мовної комунікації, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна.

E-mail: syzonov.d@knu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1162-2182>

Syzonov, Dmytro – Doctor of Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Stylistics and Language Communication, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60 Volodymyrska Street, City of Kyiv, Ukraine, 01033, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 01 жовтня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 01 листопада 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Сизонов Д. Ю. Мультиmodalність та інтертекстуальність: точки перетину в рекламі мілітарного часу. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2025. Вип. 63. С. 170–184. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.13>*

APA: Сизонов, Д. Ю. (2025). Мультиmodalність та інтертекстуальність: точки перетину в рекламі мілітарного часу. *Лінгвістичні дослідження*, 63, 170–184. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.13>

ТОПОНІМНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ У СТЕПУ ПІД АВДІЇВКОЮ ОЛЕКСАНДРА ВІЛЬЧИНСЬКОГО

У поданій статті здійснено лінгвістичний аналіз онімного простору художнього твору – роману Олександра Вільчинського *У степу під Авдіївкою* – у межах літературно-художньої ономастики. У процесі дослідження виявлено, що оніми, зокрема топоніми, конотоніми, ойконіми та урбаноніми, у військовій прозі Олександра Вільчинського виконують багатофункціональну роль, стаючи ключовими елементами художньої та документальної достовірності твору. Уживання реальних географічних назв не лише локалізує події, але й наділяє їх історичною та емоційною значущістю. Топонімікон роману є важливим складником художньої структури тексту, що забезпечує взаємозв'язок між художнім простором й об'єктивною реальністю. Використання топонімів постає ефективним інструментом для реалізації авторського задуму – створення правдивого та емоційно насиченого образу війни.

Ключові слова: літературно-художня ономастика, онімний простір художнього твору, оніми, топонім, конотонім, ойконім, урбанонім, воєнна проза, Олександр Вільчинський.

Markovska, M. Toponyms in the Novel *In the Steppe Near Avdiivka* by O. Vilchinsky. *The article offers an in-depth linguistic analysis of the onymic space of artistic texts through the example of Oleksandr Vilchynskiy's novel In the Steppe near Avdiivka, examined within the framework of literary and artistic onomastics. The study focuses on the system of onyms, which constitutes an essential component of the author's linguistic and artistic worldview. The object of the research is the set of geographical names functioning in the novel, while the subject is the structural, semantic, and stylistic features of the onymic units. Particular attention is given to toponyms, conotonyms, oikonoms, and urbanonyms, which form a complex and symbolically charged network of spatial references.*

The purpose of the study is to identify, classify, and interpret the onymic elements employed by the author to reconstruct the geographical, historical, and emotional dimensions of wartime experience characteristic of war prose. The research demonstrates that in Vilchynskiy's text, the system of proper names serves as a powerful artistic and ideological tool. The onymic space of the novel is not limited to the function of geographical localisation but also contributes to the expression of collective memory, identity, and emotional resonance. By combining real and fictional geographical names, the author constructs a multilayered artistic map that intertwines documentary precision with symbolic meaning.

The results of the analysis show that toponyms in the novel perform a multifunctional role: they ensure the authenticity of the depicted events, evoke associations

with real historical contexts, and enhance the emotional impact of the narrative. The interaction between artistic and documentary dimensions of the text confirms that the onymic system operates as a semiotic mechanism of meaning formation. Thus, the study highlights the aesthetic and cognitive potential of proper names in modern Ukrainian war prose, demonstrating their ability to merge factual accuracy with poetic imagery in constructing a truthful and emotionally saturated representation of war.

Keywords: *literary and artistic onomastics, the onymic space of artistic texts, onyms, toponym, conotonym, oikonym, urbanonym, war prose, Oleksandr Vilchynskyi.*

Вступ

Функціонально власні назви є одним із найважливіших компонентів художнього твору. Крізь призму літературно-художніх назв відображається індивідуальне світобачення автора, психологічні, соціокультурні, емоційно-експресивні та інші елементи структури художнього тексту. Оними є вагомим елементом індивідуальної мовної системи митця, і їх дослідження дає змогу не лише оцінити авторське бачення тексту, художньої дійсності, персонажів, а й проаналізувати мовну картину світу письменника, а звідси – й специфіку його ідіолекту.

Фундаментальну базу теоретичних досліджень у галузі ономастики складають численні розвідки, наукові статті та монографічні праці провідних українських учених, чиї дослідження охоплюють широке коло проблем, пов'язаних зі структурою, класифікацією та функціонуванням онімів у мові. Тут варто виокремити роботи Л. Белея, П. Чучки, В. Калінкіна, Ю. Карпенка та інших. У межах художньої ономастики особливу увагу зосереджено на вивченні ономастичних груп, що репрезентовані як у комплексному масиві художніх творів різних авторів, так і в корпусах творів окремих письменників або певних жанрів. Наукові пошуки в цьому напрямі зосереджені на виявленні специфічних особливостей художньої онімії, її семантики та стилістичної ролі в тексті. Значний внесок у розвиток досліджень літературно-художньої ономастики зробили такі вчені, як А. Вегеш, Л. Селіверстова, О. Сколоздра-Шепітко, Я. Шебештян, Г. Шотова-Ніколенко та інші. Їхні присвячені детальному аналізу онімних одиниць у творчості конкретних авторів, сприяють глибшому розумінню їхньої функціональної та смислової багатогранності в художньому тексті. Актуальність дослідження зумовлена зростанням

інтересу лінгвістів до вивчення власних назв у художніх творах, особливо у прозі воєнної тематики, де оніми набувають додаткового емоційного й символічного навантаження. У цьому контексті особливу увагу привертає творчість Олександра Вільчинського, зокрема його роман *У степу під Авдіївкою*, у якому власні назви відображають просторову організацію тексту, позначають межі реального й художнього світів і виступають маркерами пам'яті та ідентичності.

Мета дослідження – виявити та систематизувати оніми, що використовує автор для відображення реальних подій. Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**, як виявлення топонімів та інших онімів у романі, їхня класифікація й систематизація за значенням, встановлення співвідношення художнього топонімичного простору з реальною географією, а також визначення ролі топонімів у забезпеченні художньої достовірності, емоційної насиченості та структурної організації оповіді. **Об'єкт дослідження** – топонімний простір у романі О. Вільчинського *У степу під Авдіївкою*. З огляду на те, що роман відображає реальні події, то використання автором топонімичних назв потребує додаткового вивчення. **Предметом** вивчення є структурні та функціональні особливості топонімів.

Методи дослідження

Методом суцільної вибірки виокремлено топоніми, ужиті в художньому тексті. За допомогою методу класифікації впорядковано та систематизовано виокремлені оніми на класи за значенням. Методи аналізу та синтезу використано для опрацювання здобутків науковців у галузі літературної ономастики. З метою з'ясування співвідношення художнього топонімичного простору із реальною географією проаналізовано історичні та соціокультурні контексти. Історико-культурний аналіз дозволив окреслити детермінанти формування топонімів у творі та встановити їх зв'язок з подіями реальної історії. Функціональний аналіз спрямовано на визначення ролі топонімів як елементів художньої достовірності, емоційної насиченості та структурної організації оповіді.

Виклад основного матеріалу

Літературно-художня онімія, подібно до реальної, детермінована історично й соціально. Цей зв'язок опосередковується через реальну ономастику. Але, окрім реального ономастикону певної епохи,

у виборі найменування важливу роль відіграє особливість літературного процесу певного періоду.

Ономастика тексту відображає назви, уживані в реальному житті, як проекцію, що пройшла крізь призму авторської творчості.

Топоніми в художніх творах мають здатність створювати контрасти, підсилювати основну тему контексту, окреслювати контури оповіді та діяти в чітко визначеному автором сюжеті. Важливим у літературно-художній ономастиці є історичний підхід, що допомагає з'ясувати змістове наповнення та походження географічних назв.

Відповідно до синтагматичних параметрів літературно-художнього тексту вирізняють топоніми, пов'язані з розвитком сюжету й долею головних персонажів; назви міст і місць, що характеризують епізодичних персонажів або визначають місце дії в епізодах; топоніми-символи, що становлять значний відсоток лексичного поля макротопонімів і відіграють важливу роль у топонімній системі творів. Ретельний добір топонімів та включення їх у відповідний контекст робить ці власні назви одним із найважливіших компонентів твору й дієвим художнім засобом.

За визначенням І. Марунича, топонім у художньому творі має семантичне поле: «Топонімічне поле – це цілий сектор лексики, об'єднаний відношенням паралелізму (синоніми), контрасту (антоніми), протиставлення, прирощення (переносного метонімічного), супроводжуючого значення» (Марунич, 1994: 28). Залежно від особливостей топонімів, їх місця в онімному полі, взаємодії таких полів, призначення топонімів у тексті відповідно до авторського задуму, їх екстенсивним простором може бути мікроконтекст безпосереднього вживання, наприклад, строфа, контекст усього художнього твору й навіть контекст усієї творчості письменника. Л. Селіверстова, досліджуючи художній топонімікон Яра Славутича, скласифікувала цю групу онімів за тематичним, семантичним, формотворчим принципами: макротопоніми, хороніми, ойконіми, гідроніми, урбаноніми, астіоніми, дримоніми, інсулоніми та ін. (Селіверстова, 2002: 8–9). Важливим, на її думку, є історичний підхід – визначення сучасних та архаїчних географічних назв. Авторка також вирізняє реальний та ірреальний художній топонімікон. Т. Можарова вважає, що образно-асоціативна природа географічних назв лежить в основі їхнього багатого стилістичного потенціалу, що значно посилюється

у художньому мовленні (Можарова, 2008: 184). Дослідниця виокремлює стилістично-нейтральні топоніми, що реалізують у межах поетичного твору лише номінативну функцію, та стилістично-марковані топоніми, що реалізують у художньому контексті свої потенційні, приховані семи, які дають географічним назвам можливість стилістично актуалізуватися.

Важливим прийомом моделювання історичної епохи є введення до структури художнього простору власних назв на означення географічних об'єктів. Тому топоніми в романі *У степу під Авдіївкою* є кількісно великою та розгалуженою системою ономалексики, а до вибору окремої географічної назви О. Вільчинський підходить дуже вважено, приділяючи їй достатньо багато уваги.

Художній простір аналізованого твору відображає прагнення письменника до реалістичної достовірності, що проявляється в неухильному дотриманні законів композиційної цілісності та автентичності зображуваного хронотопу. Застосування реальних топонімічних назв формує взаємозв'язок між художнім простором й об'єктивною реальністю, сприяючи глибшому розумінню читачем фабули та експлікуючи формування специфічного часопростору. Цей факт підкреслює цю функцію як домінуючу для більшості топонімів у романі, що дозволяє візуалізувати масштаби описаних подій. Топонімічний корпус тексту репрезентований такими ономалексичними категоріями, як хороніми, ойконіми, гідроніми, урбаноніми, мікротопоніми.

Оскільки описані події розгортаються на широкому й різноманітному географічному тлі, охоплюють різні групи топонімічних назв, то картина досліджуваного художнього тексту надзвичайно детальна. У творі сюжетні лінії розвиваються на тлі реальних топонімічних об'єктів, що з'являються в романі відповідно до розвитку подій. Усі згадані у творі топоніми тісно співвідносяться з реальними географічними назвами, що дозволяє читачеві відчувати себе безпосереднім свідком подій та зануритися в атмосферу, описану автором.

Центральне місце в системі топонімів роману посідають назви населених пунктів, або ойконіми. Автор використовує їх у тексті з різною метою, що дозволяє поділити їх на кілька груп:

(а) назви, які вказують на походження персонажів: *Як виявилось, ТТ родом із Одеси...* (Вільчинський, 2018: 14); *Марек із Черкащини,*

з **Христинівки**, Філ із **Кропивницького** (Вільчинський, 2018: 121). У тексті також знаходимо значну кількість типово українських хоронімів із суфіксом **-ина**: *Щодо ще однієї дівчини – Аськи, то вона була з Ван Гогом та іншими ще з Майдану, родом із Кіровоградщини, чи то б пак – тепер уже з Кропивниччини...* (Вільчинський, 2018: 12); *Бо з літа, відколи від кулі снайпера загинув Шльоцик, вісімнадцятирічний боєць із Вінниччини...* (Вільчинський, 2018: 9); *Обидва зі Львова, точніше, один зі Львова, другий – із Львівщини* (Вільчинський, 2018: 90); *Абдула – він колишній військовий із Золотого, тут, на Луганщині...* (Вільчинський, 2018: 123). У наведених фрагментах тексту використано топоніми, зокрема ойконіми та хороніми, що відповідають реальним географічним об'єктам України (Одеса, Черкащина, Кропивницький, Вінниччина, Львів, Луганщина). Це забезпечує високий рівень реалістичності оповіді та слугує важливим інструментом для характеристики персонажів, пов'язуючи їх з конкретним середовищем походження;

(б) назви, які вказують на місця, де відбуваються бойові дії та перебувають персонажі: **Савур-Могिला**, **Іловайськ**, з якого дивом вийшов, коли росіяни оточили їх, це також етапи його бойового шляху, а пізніше ще й оборона **Широкіного** (Вільчинський, 2018: 45); *Наскільки Луїс розумів, то й зараз вони стоять упереміж, добровольчі підрозділи й частини ЗСУ, принаймні під Авдіївкою, Мар'їнкою, Пісками і ще в деяких місцях* (Вільчинський, 2018: 37); *Одразу за Карлівкою – Нетайлове, Луїс не запам'ятав би, якби не покажчики. Якщо далі прямо, то Водяне і Піски, до яких звідси, якщо вірити покажчику, два кілометри...* (Вільчинський, 2018: 97).

У контексті художнього твору згадані топоніми функціують не лише як локальні орієнтири, а й набувають ознак конотонімів – назв, наділених додатковим символічним, емоційним або ідеологічним навантаженням. У межах воєнного дискурсу сучасної української літератури ці топоніми маркують простір війни як символічно перезначену реальність, у якій географічна назва фіксує не лише територіальну точку, а й культурну та психологічну пам'ять, травму, досвід.

Тут топоніми виконують функцію не просто географічних покажчиків, а й історичних маркерів, які віддзеркалюють ключові моменти та трагічні сторінки російсько-української війни, що розпочалася у 2014 році. Кожна згадка, як-от **Савур-Могिला** та **Іловайськ**,

відсилає до конкретних масштабних боїв, що мали місце влітку 2014 року й стали одними з перших широко відомих епізодів війни. Інші топоніми, зокрема *Авдіївка* та *Піски*, вказують на інтенсивні бойові дії, які відбувалися переважно у 2015–2016 роках, після підписання Мінських угод. Ці населені пункти стали «гарячими точками» на лінії розмежування. Бої за *Піски* та *Авдіївку*, які відбувалися в безпосередній близькості до Донецька, демонструють характер позиційної війни, яка переважала в цей період. Таким чином, використання цих топонімів не тільки додає реалізму оповіді, але й служить документальною основою, пов'язуючи персонажів із реальними історичними подіями.

Згадка про *Іловайськ* супроводжується формулюванням «з якого дивом вийшов, коли росіяни оточили», що актуалізує в колективній пам'яті образ Іловайського котла як символу трагедії та масових втрат. *Савур-Могिला* постає як унаочнення героїчного спротиву, тоді як *Широкине* маркує тривалу й виснажливу оборону, асоційовану з жертвністю та стійкістю. Таким чином, ці топоніми виходять за межі свого первинного географічного значення й трансформуються у своєрідні «меморіальні маркери» на карті війни, які можуть слугувати засобами наративної характеристики персонажів та їх бойового шляху.

Інший тематичний блок становлять назви *Авдіївка*, *Мар'їнка*, *Піски* – актуальні на момент написання твору точки бойового зіткнення, що функціонують як конотоніми з семантикою постійної загрози, небезпеки, і водночас – стійкості. У реченні *зараз вони стоять упереміж, добровольчі підрозділи й частини ЗСУ, принаймні під Авдіївкою, Мар'їнкою, Пісками* простежується конденсація змісту: топоніми тут не лише вказують на місця, а стають синонімами до фронту, передової, місця тривалого протистояння, а також символізують синтез офіційного та неофіційного війська – ЗСУ й добровольчих батальйонів, виконуючи таким чином функцію культурно-політичної репрезентації сучасної гібридної війни.

Частина топонімів використані автором з метою (а) локалізації місця дії й підкреслення зв'язку з подіями, що розгорталися в період АТО: *Визволяли Червоноармійськ, тепер Покровськ, Карлівку, Авдіївку, інші села і містечка, була ще Савур-Могिला, донецький аеропорт, а закріпилися аж у Пісках на околиці Донецька* (Вільчинський,

2018: 103); – *Так це та сама Крута Балка, де Козак загинув? – згадав Луїс, коли вже вийшли зі стежки на слизьку дорогу* (Вільчинський, 2018: 114); *Бої під Світлодарськом тривали й досі* (Вільчинський, 2018: 44); **(б)** назви, які використані з метою відобразити героїчне минуле народу: – *І ви ще забули про облогу Збаража? – сказав він...*; *А якщо з тих же козацьких часів, то Жовті Води, Корсунь, Пилявці...* (Вільчинський, 2018: 7). Символічно, що розмова про військові зв'язки у творі відбувається між старшим бійцем Луїсом і молодим Косичкою, який, глибоко перейнявшись національною ідеєю, почав цікавитися історією.

У творі невелика кількість гідронімів: *...і навіть планував шляхи відходу за Збруч і далі – у шумські ліси* (Вільчинський, 2018: 14); *...і помер посеред Дніпра, коли перепливав його наодинці, тіло прибило до опори моста Патона* (Вільчинський, 2018: 16); *Минулого тижня, коли Луїс їхав тут із Васко й Русим уперше, здається везли мішки для піску, то вони вже й переїздили цей міст через річечку Вовчу, і ці блокпости* (Вільчинський, 2018: 96).

Ця група онімів, зафіксована в тексті, демонструє різний семантичний потенціал у межах наративу та функціонує як складник символічної топографії твору. Теоретичною основою для такого аналізу є поділ гідронімів на значні та локальні. Перші, як правило, позначають великі водні об'єкти з високим рівнем культурної чи історичної символізації (наприклад, Дніпро, Дунай, Дністер), другі – менш масштабні, переважно локального значення, однак здатні актуалізувати глибокі конотативні смисли в конкретному художньому контексті.

Гідронім *Дніпро* виступає не просто позначенням найбільшої ріки України, а й маркером межового простору. У цьому контексті він функціонує як конотонім із національно-культурним та архетипним забарвленням. Дніпро, як і в історичних, так і в літературних традиціях, є одним із найбільш навантажених знакових гідронімів, що зберігає колективну пам'ять, пов'язану з націєтворенням і боротьбою.

Назва *Збруч* має виразно історико-географічне навантаження. Його згадка (*...і навіть планував шляхи відходу за Збруч і далі – у шумські ліси*) окреслює напрямок руху персонажа у просторі, який традиційно сприймається як прикордонний. Упродовж XIX–XX століть річка Збруч неодноразово виконувала функцію державного кордону – між російською та Австро-Угорською імперіями, між Польщею

та УРСР, що закріпило за нею статус просторової межі. У цьому контексті Збруч виконує роль історично означеного орієнтира, що вказує на зміну геополітичного середовища та потенційну можливість відступу або переховування.

Назва річки **Вовча** позначає водний об'єкт локального масштабу й фігурує в тексті у функції конкретної топографічної деталі. У цьому випадку ріка є частиною повсякденного ландшафту війни – із транспортною інфраструктурою, блокпостами, мішками для піску, тобто матеріальними маркерами лінії фронту. Незважаючи на невеликий масштаб, згадка про річку Вовчу надає зображуваному простору реалістичності, вказує на фактичну локалізацію подій і вписує воєнну буденність у конкретну географічну площину.

Загалом, зазначені гідроніми відіграють важливу роль у композиції та просторовій організації тексту, виконуючи також значущі символічні функції. Вони сприяють створенню багатовимірної топографічної картини художнього світу, де простір виступає не лише як географічне позначення, а й як чинник, що сприяє розвитку сюжету.

Дослідниця А. Титаренко, аналізуючи терміносистему для називання об'єктів міського простору, пропонує використовувати поняття *годоніми*, *агороніми*, *фірмоніми*, *ергоніми* та ін. (Титаренко, 2013: 177). Спираючись на цю класифікацію, виокремлюємо в романі О. Вільчинського такі види урбанонімів, як годоніми: *Друг Ріддїк – природжений воїн, хоча і заробляє на хліб ремонтом сантехніки на київській Оболоні* (Вільчинський, 2018: 44); *В одну із попередніх поїздок Луїс навіть встиг прочитати: Індустріальний проспект* (Вільчинський, 2018: 99); агороніми: *У Луїса промайнула думка, що десь так воно виглядало і на Майдані, де кілька днів йому довелося спати на підлозі в коридорі Будинку профспілок, поки його ще не спалили* (Вільчинський, 2018: 115); ергоніми: *Пригадав навіть, що дівчат було троє і вчилися вони на останньому курсі Львівського торговельно-економічного інституту...* (Вільчинський, 2018: 23).

Окрему групу власних назв у тексті становлять хороніми – топоніми на позначення назв країн та частин світу: *З історії Європи вони дійшли до минулого аж до імперії Карла Великого* (Вільчинський, 2018: 7); *Павло десь ще тоді прочитав про нього, про його переможні битви в Північній Африці...* (Вільчинський, 2018: 15); *Вчора вже під кінець*

розмови він почав допитуватися, коли, в якому столітті **Україна**, власне, й упустила свій шанс... (Вільчинський, 2018; 7); *Натомість мамі, якій уже вісімдесят один, просто пояснив, що їде до **Польщі** працювати в архіві* (Вільчинський, 2018: 15).

Висновки

Дослідження топонімного простору роману Олександра Вільчинського *У степу під Авдіївкою* дає можливість стверджувати, що зазначені оніми у творі є багатофункціональними. Вони відіграють ключову роль у формуванні просторової організації тексту, сприяють зміцненню документальної достовірності зображуваного, підсилюють емоційний ефект сприйняття, а також поглиблюють змістову наповненість наративу.

Використання реальних географічних назв забезпечує інтеграцію художнього простору з об'єктивною реальністю, завдяки чому роман набуває рис топографічної карти пам'яті. У цьому контексті топоніми виступають як конотоніми – мовні одиниці, здатні викликати в читача широку палітру асоціацій: історичних, культурних, політичних, емоційних.

Топонімікон твору виявляється внутрішньо структурованим і багатошаровим: він не лише локалізує події, а й виконує функцію смислового маркера, що окреслює головні теми тексту – пам'ять, війну, втрату, національну самоідентифікацію. Таким чином, топоніми стають важливим художнім засобом реалізації авторського задуму, формуючи реалістичний, емоційно насичений образ війни та сприяючи закріпленню спільного історичного досвіду у свідомості читача.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому вивченні семантичного потенціалу топонімів та їх ролі у формуванні художньої картини війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Вільчинський**, О. К. (2018). *У степу під Авдіївкою*. Харків: Фоліо.
2. **Можарова**, Т. М. (2008). Головні тенденції використання топонімів у поетичному мовленні та їх стилістичні функції (на матеріалі поезій І. Драча). *Вісник Кременчуцького державного педагогічного університету імені Михайла Остроградського*, 5 (2), 184–188.
3. **Можарова**, Т. М. (2011). Стилiстичнi функцiї онiмiї поетичного тексту. *Лiнгвiстичнi дослiдження*, 31, 162–169.
4. **Маруніч**, І. І. (1994). Топоніми в ідіостилі письменника (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: Київський державний університет.
5. **Мельник**, М. Р. (1999). Ономастика творів Ліни Костенко (Дис. ... канд. філол. наук). Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.
6. **Селіверстова**, Л. І.

(2002). *Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича* (Дис. ... канд. філол. наук). Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. 7. **Титаренко, А. А.** (2013). Місце урбанонімів у загальній класифікації онімів. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*, 9 (2), 171–180.

REFERENCES

1. **Vilchynskiy, O. K.** (2018). *U stepu pid Avdiivkoiu [In the Steppe Near Avdiivka]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
2. **Mozharova, T. M.** (2008). Holovni tendentsii vykorystannia toponimiv u poetychnomu movlenni ta yikh stylistychni funktsii (na materialii poezii I. Dracha) [Main Tendencies of Toponyms Usage in Poetic Speech and Their Stylistic Functions (as evidenced by the poetry of I. Drach)]. *Visnyk Kremenchutskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Ostrohradskoho*, 5 (2), 184–188 [in Ukrainian].
3. **Mozharova, T. M.** (2011). Stylistychni funktsii onimii poetychnoho tekstu [Stylistic Functions of Onymy in Poetic Texts]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic Studies*, 31, 162–169 [in Ukrainian].
4. **Marunych, I. I.** (1994). Toponimy v idiostyli pysmennyka [Toponyms in a Writer's Idiostyle]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Kyivskiy derzhavnyi universytet [in Ukrainian].
5. **Melnyk, M. R.** (1999). Onomastyka tvoriv Liny Kostenko [Onomastics in the Works of Lina Kostenko]. *Candidate's thesis*. Odesa: Odeskyyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnyкова [in Ukrainian].
6. **Seliverstova, L. I.** (2002). Onomastykon u poetychnomu idiolekti Yara Slavutycha [Onomasticon in the Poetic Idiolect of Yar Slavutych]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian].
7. **Титаренко, А. А.** (2013). Місце урбанонімів у загальній класифікації онімів [The place of Urbanonyms in the General Classification of Onyms]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Philological Studies: Scientific Bulletin of Kryvyi Rih State Pedagogical University*, 9 (2), 171–180 [in Ukrainian].

Марковська Мар'яна Володимирівна – аспірантка кафедри української мови та славістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46000, Україна.

E-mail: mariana.filolog@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-2698-7151>

Markovska, Mariana – PhD student of the Ukrainian Language Department and Slavic Studies Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University; 2 M. Kryvonos Street, Ternopil, 46000, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 15 вересня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 15 жовтня 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Марковська М. В. Топонімний простір у романі *У степу під Авдіївкою* О. Вільчинського. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2025. Вип. 63. С. 185–195. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.14>

АРА: Марковська, М. В. (2025). Топонімний простір у романі *У степу під Авдіївкою* О. Вільчинського. *Лінгвістичні дослідження*, 63, 185–195. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.14>

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВНИХ ДИСЦИПЛІН

УДК 378.147:355/359(477)

А. Р. Жукова

ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВИКЛАДАЧА МОВНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩІЙ ШКОЛІ ЯК КОМПОНЕНТ СИСТЕМИ БЕЗПЕРЕРВНОГО ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена аналізу підвищення кваліфікації викладачів мовних дисциплін у системі сучасної вищої освіти як ключового компонента безперервного професійного розвитку. Розкрито сутність понять «кваліфікація» та «підвищення кваліфікації» у контексті чинного законодавства й сучасних наукових підходів. Охарактеризовано головні аспекти професійного розвитку викладача мовних дисциплін, проаналізовано наявні моделі, форми й інструменти підвищення кваліфікації. Обґрунтовано необхідність удосконалення системи безперервного професійного розвитку викладачів мовних дисциплін із урахуванням європейських освітніх стандартів та викликів сьогодення.

Ключові слова: викладач, підвищення кваліфікації, безперервний професійний розвиток, професійна компетентність, мовні дисципліни, педагогічна майстерність.

Zhukova, A. Advanced Training for Language Teachers in Higher Education as a Component of the Continuous Professional Development System. *The relevance of the study is determined by the growing demands for the professional competence of language teachers in higher education, which is associated with the rapid development of digital technologies, the renewal of educational standards, and the need to develop a high level of intercultural communication in the context of globalisation. A modern language teacher must not only possess solid linguistic knowledge but also continuously update methodological tools and enhance digital, communicative, and research competences. The purpose of the article is to substantiate the importance of professional development for teachers of language disciplines as a key component of the system of continuous professional growth in higher education. To achieve this aim, the following objectives were identified: to analyse the conceptual and terminological framework of the study; to characterise modern forms and models of professional development; to determine the role of innovative technologies and digital education in teachers' professional growth; and to outline practical recommendations for improving the system of professional development in the field of language training. The study found that effective professional growth of language teachers is*

ensured through a combination of formal and non-formal learning, participation in training sessions, seminars, internships, and research projects, as well as the implementation of distance and blended learning models. The analysis showed that key factors contributing to the enhancement of professional competence include access to modern educational resources, digital platforms, international academic mobility programs, and motivational support from the educational institution. The conclusions emphasise that professional development of language teachers is an integral part of continuous professional growth, as it contributes to the modernisation of teaching practices, the improvement of language education quality, and the integration of the national higher education system into the European educational space. The proposed recommendations may serve as a foundation for optimising professional training programs and further improving educational policy in the field of language teacher preparation.

Keywords: *teacher, professional development, continuous professional development, professional competence, language disciplines, teaching skills.*

Вступ

Сучасний етап розвитку вищої освіти в Україні характеризується посиленням вимог до якості підготовки фахівців, що, своєю чергою, зумовлює необхідність постійного професійного вдосконалення педагогічних кадрів. Особливої актуальності набуває питання підвищення кваліфікації викладачів мовних дисциплін, адже саме вони забезпечують формування комунікативної компетентності здобувачів освіти, розвиток їхнього критичного мислення та культуромовної свідомості. У контексті інтеграції української освіти у європейський освітній простір, швидких змін у лінгвістичній науці, зростання впливу цифрових технологій та засобів комунікації потреба у безперервному професійному розвитку викладачів мови стає надзвичайно важливою.

Наявні системи післядипломної педагогічної освіти не завжди відповідають сучасним вимогам вищої школи. Викладачам сьогодні часто бракує можливостей для регулярного оновлення лінгвометодичних знань, оволодіння інноваційними технологіями навчання, інтерактивними методами викладання, цифровими інструментами, а також розвитку педагогічної рефлексії. Це створює прогалину між запитамі здобувачів освіти й наявними методичними практиками в закладах вищої освіти. Таким чином, підвищення кваліфікації викладача мовних дисциплін розглядається як окремий елемент

професійної підготовки та як органічний компонент системи безперервного професійного розвитку.

Огляд наукової літератури засвідчує, що проблему професійного розвитку педагогів досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема А. Кендюхова (Кендюхова, 2022), Н. Ничкало, Н. Муранова, О. Волярська, В. Кудіна (Nychkalo, 2022), О. Яковенко (Яковенко, 2021), М. Clark (Clark, 2016) та ін.

До прикладу, Н. Ничкало, Н. Муранова, О. Волярська, В. Кудіна (Nychkalo, 2022) стверджують, що на сучасному етапі розвитку вищої освіти актуальною є готовність науково-педагогічних працівників до впровадження ключових інновацій.

О. Жабенко вважає, що навчання за програмою довгострокового підвищення кваліфікації спрямовується на оволодіння, оновлення та поглиблення працівниками спеціальних фахових, науково-методичних, соціально-гуманітарних, педагогічних, правових, психологічних, економічних та управлінських компетентностей, зокрема вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду, що сприяє якісному виконанню ними своїх посадових обов'язків, розширенню компетентностей тощо (Жабенко, 2017: 285).

А. Кендюхова наголошує, що успішна професійна діяльність педагогічного працівника вимагає безперервного навчання в умовах динамічних змін і здатності адаптуватися до них. Професійний розвиток скерований на реалізацію педагогічним працівником себе як особистості. Значущими чинниками професійного зростання педагога є прагнення до самовдосконалення й самоосвіти, що гарантують розширення його професійних можливостей, пізнавальних інтересів та формування творчої індивідуальності. Відповідно ця діяльність, що має бути постійною й систематичною, нерозривно пов'язана з професійним зростанням і підвищенням рівня педагогічної майстерності, а також характеризується поетапним досягненням мети освітньої діяльності (Кендюхова, 2022).

Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання спеціалізованого підвищення кваліфікації саме викладачів мовних дисциплін, зокрема в умовах цифровізації освіти, зміни комунікативних практик молоді, зростання ролі міжкультурної комунікації й необхідності інтеграції сучасних лінгвістичних підходів в освітній процес.

Метою статті є обґрунтування ролі підвищення кваліфікації викладача мовних дисциплін як ключового елемента системи безперервного професійного розвитку. Задля досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) з'ясувати сутність поняття «підвищення кваліфікації»; 2) проаналізувати наявні моделі й форми підвищення кваліфікації викладачів; 3) окреслити перспективи удосконалення системи безперервного професійного розвитку в галузі мовної освіти.

Методи дослідження

Методологічну основу дослідження становлять положення сучасної педагогічної науки про безперервну професійну освіту, компетентнісний та діяльнісний підходи, а також концепції розвитку професійної компетентності викладачів у системі вищої школи. У межах дослідження використано такі методи: аналіз та синтез – для опрацювання наукових джерел, визначення теоретичних засад підвищення кваліфікації, узагальнення ключових підходів до підвищення кваліфікації викладачів мовних дисциплін; системний підхід – для розгляду процесу професійного зростання викладача як багатокomпонентної системи; порівняння та узагальнення – для зіставлення вітчизняного та міжнародного досвіду у професійному розвитку викладачів.

Виклад основного матеріалу

Згідно з Національним освітньо-науковим глосарієм, поняття «кваліфікація» трактується як «визнана уповноваженим суб'єктом та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей (результатів навчання)» (Національний освітньо-науковий глосарій, 2018: 40). Тобто це поняття розглядається з позицій результату, завершеності діяльності, визнання й оцінювання цього результату уповноваженою установою, який засвідчується відповідним документом. Акцент зроблено на розумінні кваліфікації як втілення певної якості, що має межі вимірювання та розподіляється за ступенями. Звідси, кваліфікацію слід описувати в термінах результатів навчання, а, відповідно, результати навчання мають визначатися в термінах компетентностей. Натомість «підвищення» є процесом покращення, підняття рівня якості.

У чинному законодавстві поняття «підвищення кваліфікації» традиційно використовується для характеристики виду діяльності в межах післядипломної педагогічної освіти й процесу діяльності. Характерним є оперування цим поняттям в ліцензійних умовах провадження освітньої діяльності. Закон України «Про освіту» (Закон України, 2017) надає сьогодні найбільш повне нормативне визначення поняття «підвищення кваліфікації» – «це набуття особою нових або удосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань. Відтак, за словами І. Смагіна, варто застосовувати термін «підвищення кваліфікації» виключно для характеристики виду освітньої діяльності (процедур, процесів), а результат такої діяльності визначати як сформовані, удосконалені, розвинені або набуті професійні компетентності (Смагін, 2021).

Н. Овдій зауважує, що підвищення кваліфікації є одним із провідних компонентів безперервної освіти, який спрямований на поглиблення та оновлення знань, покращення професійних навичок і компетенцій, що необхідні для реалізації професійних обов'язків. В умовах глобалізації та стрімкого науково-технічного прогресу підвищення кваліфікації стає обов'язковою умовою підтримки конкурентоспроможності кваліфікованих кадрів в освітній галузі. Значущу роль у підвищенні кваліфікації відіграють сучасні технології, такі як дистанційні курси та онлайн навчання. Вони забезпечують фахівцям можливість здобувати необхідні навички й знання у зручний для них час, що особливо актуально в умовах воєнного стану (Овдій, 2024).

За словами О. Яковенко, підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників передбачає їх професійний та особистісний розвиток шляхом оновлення фахових компетентностей разом із спеціально-предметними навичками, знаннями та вміннями, оволодіння новими компетенціями, розширення дидактичних можливостей, опанування новими методиками викладання й засобами підтримки та інтенсифікації освітнього процесу (Яковенко, 2021: 166).

Метою підвищення кваліфікації є удосконалення професійної підготовки спеціалістів шляхом розширення та поглиблення їхніх професійних знань, навичок та вмінь, набуття особистістю досвіду виконання обов'язків та додаткових завдань у рамках спеціальності.

Американський дослідник М. Кларк наголошує, що систематичне й безперервне підвищення кваліфікації допомагає педагогам

розширювати навички, оновлювати знання, освоювати нові педагогічні технології й методики, а також розвивати комунікативні, рефлексивні здібності та критичне мислення. Учений зазначає, що процес навчання в системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників необхідно розглядати як послідовну зміну явищ, станів у розвитку особистості педагога та як сукупність послідовних дій, скерованих на професійне й особистісне вдосконалення фахівців (Clark, 2016: 22).

Варто зауважити, що підвищення кваліфікації викладача мовних дисциплін у сучасній вищій школі є ключовим елементом системи безперервного професійного розвитку, адже саме мовна освіта є однією з найбільш динамічних та чутливих до суспільних трансформацій сфер. Мовні дисципліни виконують освітню, комунікативну, культуротворчу й соціалізаційну функції, що висуває високі вимоги до компетентності педагогів. З огляду на це, викладач повинен постійно оновлювати свої знання, удосконалювати методичний арсенал, володіти сучасними інструментами викладання та бути здатним швидко адаптуватися до нових освітніх реалій.

Ключовими аспектами підвищення кваліфікації викладача мовних дисциплін у сучасній вищій школі є такі: оновлення методичної компетентності, формування мовленнєво-комунікативної професійності та розвиток науково-дослідницької діяльності (рис. 1).

Рис. 1. Аспекти підвищення кваліфікації викладача мовних дисциплін у сучасній вищій школі

Так, одним із провідних аспектів підвищення кваліфікації є оновлення методичної компетентності. Викладачам мовних дисциплін необхідно опанувати інноваційні методи навчання, зокрема

інтерактивні технології, змішане й дистанційне навчання, проектно-комунікативний підхід, технології розвитку академічного письма, критичного й креативного мислення. Слід звернути увагу й на цифрову компетентність, адже застосування цифрових платформ, освітніх онлайн-ресурсів, медіазасобів та штучного інтелекту стає невід'ємною частиною сучасної мовної освіти. Важливим аспектом підвищення кваліфікації викладача мовних дисциплін є мовленнево-комунікативна професійність, що потребує постійної мовної практики, підвищення рівня володіння фаховою термінологією, удосконалення навичок академічної комунікації й міжкультурної взаємодії. У викладачів іноземних мов особливе значення має підтримка високого рівня мовної компетентності, яка потребує спеціальних програм, стажувань, участі в міжнародних семінарах або мовних школах. Підвищення кваліфікації також охоплює науково-дослідницьку діяльність, яка сприяє формуванню здатності викладача інтегрувати сучасні наукові підходи у власну педагогічну практику. Робота над науковими статтями, участь у науково-практичних конференціях, виконання дослідницьких проєктів стимулюють професійний розвиток та підтримують високу якість викладання.

Система безперервного професійного розвитку передбачає різні форми підвищення кваліфікації викладача мовних дисциплін, зокрема курси підвищення кваліфікації, тренінги, майстер-класи, онлайн-курси, освітні вебінари, стажування, менторські програми тощо. Важливим є також самоосвітня діяльність викладачів, до прикладу, участь у професійних спільнотах, обмін досвідом, робота з науковими й методичними джерелами.

Погоджуємось з А. Колісниченко, що система безперервного професійного розвитку в галузі мовної освіти потребує удосконалення, виникає потреба у розробленні єдиного положення, яке було б узгоджене та підтримане всіма закладами освіти. До змісту такого документа доцільно включити низку рекомендацій (Колісниченко, 2019: 79):

– забезпечити педагогам право вільного вибору програм підвищення кваліфікації. Для цього всі установи, які надають відповідні освітні послуги, мають оприлюднювати детальні описи своїх курсів;

– надати можливість педагогам проходити перепідготовку з відривом від основної роботи або, у разі виробничої необхідності чи

інших обставин, створити умови для повноцінної участі в освітніх програмах без шкоди для робочого процесу;

- заохочувати педагогів до залучення у науково-дослідну діяльність та участі в аналітичних опитуваннях;

- звільняти викладачів від додаткових функцій на період проходження курсів, щоб забезпечити їхню повну зосередженість на навчанні;

- розвивати матеріально-технічну базу навчальних закладів, забезпечуючи безперешкодний доступ до онлайн-ресурсів, а також сприяти зростанню цифрової компетентності педагогів;

- запроваджувати грантові програми для закордонних стажувань учителів іноземних мов з метою підвищення їхнього мовного й методичного рівня;

- передбачати фінансування, яке покриватиме витрати педагогів на участь у професійних школах, семінарах та інших формах фахового розвитку;

- мотивувати викладачів шляхом матеріального заохочення за успішне завершення курсів підвищення кваліфікації.

Висновки

Отже, з огляду на проведене дослідження доходимо до висновку, що підвищення кваліфікації викладачів мовних дисциплін є ключовим чинником забезпечення якості сучасної вищої освіти й необхідною умовою їхнього професійного зростання. Динамічний розвиток системи мовної освіти, цифровізація освітнього процесу, зміна комунікативних практик здобувачів освіти та інтеграція України у європейський освітній простір потребують безперервного оновлення методичних, мовленнєво-комунікативних і дослідницьких компетентностей викладачів. Ефективна система професійного розвитку повинна ґрунтуватися на поєднанні формальної, неформальної й інформальної освіти, забезпечуючи викладачам можливість вільного вибору програм, доступ до сучасних ресурсів, участь у стажуваннях та наукових ініціативах. Саме тому, удосконалення механізмів підвищення кваліфікації сприятиме професійному зміцненню викладача та підвищенню якості мовної освіти загалом. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні механізмів мотивації викладачів мовних дисциплін до систематичного професійного зростання.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Жабенко, О. В.** (2017). Особливості професійного розвитку науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України. *Молодий вчений*, 7(47), 284–289.
2. **Закон** України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
3. **Кендюхова, А.** (2022). Розвиток системи інтернаціоналізації освітнього процесу як пріоритет інноваційного розвитку післядипломної педагогічної освіти. *Педагогічний вісник*, 1–2. Узято з https://znayshov.com/FR/14084/pv_2022_1-2-3-22.pdf.
4. **Колісниченко, А. І.** (2019). Сучасні механізми вдосконалення системи неперервної освіти вчителів іноземних мов в Україні. *Інноваційна педагогіка*, 17 (1), 77–80.
5. **Національний** освітньо-науковий глосарій (2018). Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
6. **Овдій, Н.** (2024). Порівняльний аналіз вітчизняних і зарубіжних практики формування професійної компетентності соціальних працівників. *Comparative Professional Pedagogy*, 14(2), 192–199. [https://doi.org/10.31891/2308-4081/2024-14\(2\)-17](https://doi.org/10.31891/2308-4081/2024-14(2)-17).
7. **Смагін, І. І.** (2021). Багатозначність змісту поняття «підвищення кваліфікації педагогів» у нормативному контексті та практиці освітньої діяльності. *Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 1 (48). Узято з 10.24144/2524-0609.2021.48.375-380 (дата звернення: 15.11.2025).
8. **Яковенко, О. І.** (2021). Дистанційна форма підвищення кваліфікації як ефективний засіб навчання та професійної реалізації педагогічних працівників ЗВО. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 75(3), 165–170.
9. **Clark, M.** (2016). The impact of professional development on teacher growth. *Educational Research and Reviews*, 7 (1), 19–28.
10. **Nychkalo, N. G., Muranova, N. P., Voliarska, O. S., Kudina, V. V.** (2022). Pro-fes sional development of academic staff by means of information and communication technologies: the ukrainian experience. *ITLT*, 90(4), 162–172.

REFERENCES

1. **Zhabenko, O. V.** (2017). Osoblyvosti profesiinoho rozvytku naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy [Features of professional development of scientific and pedagogical workers of higher education institutions in Ukraine]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 7(47), 284–289 [in Ukrainian].
2. **Zakon** Ukrainy «Pro osvitu» vid 05.09.2017 № 2145-VIII [Law of Ukraine “On Education” dated 05.09.2017 No. 2145-VIII]. Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
3. **Kendiukhova, A.** (2022). Rozvytok systemy internatsionalizatsii osvitnoho protsesu yak priorytet innovatsiinoho rozvytku pisiadiplomnoi pedahohichnoi osvity [Development of the system of internationalization of the educational process as a priority of innovative development of postgraduate pedagogical education]. *Pedahohichnyi visnyk – Pedagogical Bulletin*, 1–2. Uziato z https://znayshov.com/FR/14084/pv_2022_1-2-3-22.pdf [in Ukrainian].
4. **Kolisnichenko, A. I.** (2019). Suchasni mekhanizmy vdoskonalennia systemy neperervnoi osvity vchyteliv inozemnykh mov v Ukraini [Modern mechanisms for improving the system of continuing education for foreign language teachers in Ukraine]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 17 (1), 77–80 [in Ukrainian].
5. **Natsionalnyi** osvitno-naukovyi hlosarii [National Educational and Scientific Glossary]. (2018). Kyiv: TOV «KONVI PRINT» [in Ukrainian].
6. **Ovdii, N.** (2024). Porivnialnyi analiz vitchyznianskykh i zarubizhnykh praktyky formuvannia profesiinnoi kompetentnosti sotsialnykh pratsivnykiv [Comparative analysis of domestic and foreign practices of professional competence

formation of social workers.]. *Comparative Professional Pedagogy*, 14(2), 192–199. [https://doi.org/10.31891/2308-4081-14\(2\)-17](https://doi.org/10.31891/2308-4081-14(2)-17) [in Ukrainian]. 7. **Smahin**, I. I. (2021). Baha-toznachnist zmistu poniattia «pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohiv» u normatyvnomu konteksti ta praktytisi osvithnoi diialnosti [The ambiguity of the concept of “teacher training” in the regulatory context and practice of educational activities]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna robota» – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: ‘Pedagogy. Social Work’, 1 (48)*. Uziato z 10.24144/2524-0609.2021.48.375-380 (data zvernennia: 15.11.2025) [in Ukrainian]. 8. **Iakovenko**, O. I. (2021). Dystantsiina forma pidvyshchennia kvalifikatsii yak efektyvnyi zasib navchannia ta profesiinoi realizatsii pedahohichnykh pratsivnykiv ZVO [Distance learning as an effective means of training and professional development for higher education teaching staff]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of Forming a Creative Personality in Higher and General Education Schools*, 75(3), 165–170 [in Ukrainian]. 9. **Clark**, M. (2016). The impact of professional development on teacher growth. *Educational Research and Reviews*, 7 (1), 19–28 [in English]. 10. **Nychkalo**, N. G., Muranova, N. P., Voliarska, O. S., Kudina, V. V. (2022). Professional development of academic staff by means of information and communication technologies: the ukrainian experience. *ITLT*, 90(4), 162–172 [in English].

Жукова Анна Робертівна – доктор філософії у галузі педагогіки, доцент кафедри іноземних мов та військового перекладу, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного; вул. Героїв Майдану, 32, Львів, 79012, Україна.

E-mail: annetta000@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7292-1605>

Zhukova Anna Robertivna – PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Foreign Languages and Military Translation, National Army Academy named after Hetman Petro Sahaidachny; 32 Heroiv Maidanu Street, Lviv, 79012, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 01 жовтня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 01 листопада 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Жукова А. Р. Підвищення кваліфікації викладача мовних дисциплін у вищій школі як компонент системи безперервного професійного розвитку. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2025. Вип. 63. С. 196–205. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.15>*

APA: Жукова, А. Р. (2025). Підвищення кваліфікації викладача мовних дисциплін у вищій школі як компонент системи безперервного професійного розвитку. *Лінгвістичні дослідження*, 63, 196–205. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.15>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Брус Марія Петрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна.

Волошин Владислав Олександрович – аспірант кафедри теорії і практики англійської мови та зарубіжної літератури імені професора Михайла Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна.

Жуйкова Маргарита Васиївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри прикладної лінгвістики; Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна.

Жукова Анна Робертівна – доктор філософії у галузі педагогіки, доцент кафедри іноземних мов та військового перекладу, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів, Україна.

Зіненко Ярослав Вікторович – аспірант, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна.

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна.

Кривець Оксана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна.

Луценко Павло Олександрович – докторант, асистент кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна.

Лучик Алла Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету «Киево-Могилянська академія», м. Київ, Україна.

Марковська Мар'яна Володимирівна – аспірантка кафедри української мови та славістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна.

Осіпова Тетяна Федорівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна.

Польщак Анелія Леонідівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри методики викладання української та іноземних мов і літератур, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна.

Радченко Юлія Вікторівна – аспірантка кафедри українознавства і лінгводидактики імені професора О. Г. Муромцевої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна.

Радчук Ольга Вячеславівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри теорії і практики англійської мови та зарубіжної літератури імені професора Михайла Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна.

Сизонов Дмитро Юрійович – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри стилістики та мовної комунікації, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна.

Скоробогатова Олена Олександрівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри теорії і практики англійської мови та зарубіжної літератури імені професора Михайла Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна.

Чурсіна Людмила Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та перекладу, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», м. Харків, Україна.

РЕЦЕНЗЕНТИ
збірника наукових праць «Лінгвістичні дослідження»
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
у 2025 році

Космеда Тетяна Анатоліївна – докт. філол. наук, проф., (Україна), проф. титулярний (Польща), проф. кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна

Кочан Ірина Миколаївна – докт. філол. наук, проф., завідувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна

Лучик Алла Анатоліївна – докт. філол. наук, проф., професор кафедри загального та слов'янського мовознавства Національного університету «Кієво-Могилянська академія», Україна

Сімонок Валентина Петрівна – докт. філол. наук, проф., завідувач кафедри іноземних мов № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна

Степаненко Микола Іванович – докт. філол. наук, проф., професор кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України, Україна

Струганець Любов Василівна – докт. філол. наук, проф., професор кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Україна

Шкіцька Ірина Юріївна – докт. філол. наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету, Україна

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Кафедра української мови імені проф. Л. А. Лисиченко

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

«Лінгвістичні дослідження», офіційний збірник наукових праць кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Україна), засновано в 1988 році (свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 15671-4143 ПР від 21.09.2009 р.). Постановою Президії ДАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р. (перереєстрація – наказ МОН України № 886 від 02.07.2020 р.) збірник унесено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати наукових досліджень на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук. Виходить двічі на рік.

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, OCLC WorldCat, ResearchBib, Index Copernicus, Google Scholar, ERIH PLUS, BASE (Bielefeld Academic search Engine), ROAD, OpenAIRE, Scilit, fatcat, OUCI, Sherpa Romeo.

Електронну версію журналу включено до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Статті розміщено на сайті збірника: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/issue/archive>.

Тематична спрямованість «Лінгвістичних досліджень» охоплює широкий спектр актуальних лінгвістичних проблем (питання граматики, історії мови, лексикології, лінгвоконцептології, текстознавства, прагмалінгвістики, прикладної лінгвістики, методики викладання лінгвістичних дисциплін тощо), висвітлення яких здійснюється в річищі сучасних наукових парадигм. Крім того, видання містить рецензії на книги, хроніки наукових подій.

Статті до друку приймаються українською й англійською мовами. Матеріали необхідно подавати в електронній версії в редакторі Word, збереженому у форматі *.rtf. Назви файлів (латиницею) мають відповідати прізвищу автора, напр.: petrenko.stattya та petrenko.vidomosti.

Вимоги до оформлення статей

Редакція розглядає відредаговані матеріали обсягом **8–18 сторінок** у такому оформленні:

- ▶ Код статті (УДК) (вирівнювання ліворуч).
- ▶ Ініціали (перед прізвищем) та прізвище автора напівжирним шрифтом (вирівнювання праворуч). Усі ініціали в тексті набирати перед прізвищем через **нерозривний пробіл**.
  - ▶ Через рядок – назва статті (відцентрована, великими літерами напівжирним шрифтом).
  - ▶ Через рядок – анотації українською (8–10 рядків), англійською (**від 1800 знаків**) мовами й **ключові слова** (5–8) курсивом. У статтях англійською мовою – навпаки (анотація **англійською мовою** 8–10 рядків, **українською** – від 1800 знаків).

В анотації англійською мовою подати **прізвище й один ініціал автора**, назву статті (напівжирним шрифтом), текст анотації, ключові слова (курсивом). Текст анотації має містити такі елементи: актуальність, мета, завдання, результати й висновки.

► Через рядок – основний текст статті: шрифт Times New Roman, кегль 14, без переносів, інтервал 1,5, поля зліва, зверху, справа – 20 мм, знизу – 25 мм, абзацний відступ – 12,5 мм.

► У тексті необхідно ставити **нерозривні пробіли**:

– після географічних скорочень (м. Київ);

– між знаками номера, параграфа та числами (№ 14);

– усередині скорочень і т. ін.;

– між внутрішньотекстовими пунктами й інформацією після них, напр.: 1) підручник з морфології; а) синоніми;

– між числами й одиницями виміру (20 кг, XX ст., 2002 р.);

– перед тире в середині речення;

– після прийменників та сполучників (передусім одно- й двобуквених).

► Якщо в статті використано інший шрифт, його необхідно подати в окремому файлі.

► Ілюстративний матеріал необхідно друкувати **курсивом** без підкреслень та лапок; досліджувані одиниці – **напівжирним курсивом**; тлумачення окремих слів та понять подавати в лапках ‘...’

► У тексті довге тире не використовується, водночас **коротке тире** (–) й **дефіс** (-) необхідно розрізнити за розміром та наявністю / відсутністю пробілів, напр.:

мета дослідження – визначити ...; лексико-семантичне поле.

► Використання лапок:

«...» – для оформлення цитат;

“...” – для слів, що вживаються в переносному значенні, термінів та ін.;

‘...’ – для описів значень чи перекладу іншомовних слів.

Якщо трапляються внутрішні й зовнішні лапки, цитату оформляти за зразком: «...“...”».

► У тексті для позначення пропущених фрагментів цитат необхідно використовувати <...>. Цитати обсягом більші, ніж 3 рядки, подавати додатковим текстом: через інтервал зверху й знизу, 12 кеглем, у лапках з покликанням «...» (...).

Стаття має відповідати вимогам ДАК України й обов’язково містити такі компоненти (**Постанова президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. 2003. № 1)**):

• **Вступ** (актуальність дослідження; постановка проблеми та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання проблеми й на які спирається автор, виділення невисвітлених раніше аспектів, яким присвячено статтю; формулювання мети, постановка завдань).

• **Методи дослідження** (методологічні основи наукового та / або експериментального дослідження; визначення основних методів з конкретною вказівкою щодо їх застосування).

• **Виклад основного матеріалу** (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; дискусії щодо висвітленої проблематики).

• **Висновки** (узагальнення результатів, перспективи подальших досліджень).

У статтях англійською мовою – **Introduction, Research Methods, The Main Material, Conclusions.**

Назви структурних елементів необхідно вказувати **по центру напівжирним шрифтом.**

► **Цитування та внутрішньотекстові посилання** на літературні джерела необхідно здійснювати за стилем **APA** (Петренко, 2008; Петренко, 2008: 125; Петренко, & Сидоренко, 2015; Smith, Grimm, & Shell, 2017).

► У **тексті статті** в переліку прізвищ учених, що займалися досліджуваною проблемою, **необхідно обов'язково** вказувати рік (роки) праці (праць) і **додавати відповідні джерела в список літератури.**

► Списки літератури (**ЛІТЕРАТУРА** й **REFERENCES**) оформлювати **відповідно до стилю APA** (див. **Додаток 1**). Пронумеровані бібліографічні джерела подавати в алфавітному порядку **кожне з абзацу**, прізвище автора праці (або перше слово назви) виділяти напівжирним шрифтом. Транслітерований список (**REFERENCES**) зберігає алфавітний порядок основного списку літератури (**ЛІТЕРАТУРА**). У разі потреби **ДЖЕРЕЛА (SOURCES)** ілюстративного матеріалу подавати окремо, але з продовженням нумерації. Список літератури разом з кількістю використаних джерел обмежено 15 одиницями.

Форма авторської довідки

В окремому файлі необхідно подати інформацію про автора **українською та англійською** мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи (навчання), поштова адреса, E-mail, ORCID (інформаційний код автора), адреса Нової пошти для відправлення збірника. Номер мобільного телефону подається винятково для контакту з редколегією, в особистих відомостях не друкується.

Кравченко Тетяна Юрївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: krav47@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0006-0898-5147>

Kravchenko Tetiana Yuriiivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language; H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Нова пошта: м. Харків, № 1, моб. тел.: +38(063)4570017

Статті, що не відповідають вимогам, до друку не приймаються.

Публікація статті в збірнику передбачає автоматичну згоду автора на розміщення електронного варіанта статті на сайті Національної електронної бібліотеки ім. В. І. Вернадського й на університетському сайті.

Для односібних публікацій аспірантів і здобувачів обов'язково коротка рецензія (**скан або фото**) за підписом наукового керівника.

1. Рукописи проходять двостороннє анонімне рецензування (Double-Blind Peer Review) та перевірку на плагіат. Редакція ухвалює рішення про можливість опублікування статті після рецензування (протягом 1–4 тижнів).

2. Стаття може бути повернена авторові на доопрацювання за таких умов: (1) наявності плагіату за результатами перевірки, (2) неякісного мовного і технічного оформлення, (3) невідповідного обсягу анотацій українською та англійською мовами, (4) автоматичного перекладу англійською мовою, (5) недотримання вимог щодо оформлення списків літератури та References тощо.

3. За достовірність фактів, назв і точність цитування відповідальні автори.

4. За дотримання вимог академічної доброчесності відповідальні автори.

5. Про негативне рішення щодо публікації статті повідомляється автору, рукописи не повертаються.

Реквізити для оплати надаються авторові після схвалення статті рецензентами. В оплату включена вартість одного друкованого примірника.

Розсилка збірників здійснюється службою «*Нова пошта*» за кошт авторів. Для отримання збірника вкажіть зручне для вас відділення.

Матеріали надсилати на e-mail: lingvodoslid60@gmail.com

Телефони для довідок:

+38(099)7990266 (гол. редактор – Піддубна Наталія Віталіївна);

+38(095)5500501 (заст. гол. редактора – Осіпова Тетяна Федорівна)

Додаток 1

ПРИКЛАДИ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ ДЖЕРЕЛ ВІДПОВІДНО ДО СТАНДАРТУ АРА

Для коректного оформлення References рекомендуємо послуговуватися системами автоматичної транслітерації.

Для транслітерації бібліографії **українською мовою** відповідно до Постанови КМУ України від 27.01.2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» скористайтеся сервісом <http://ukrlit.org/transliteratsiia>

Для транслітерації бібліографії **класичних праць** рос. мовою використовуйте сервіс <https://translit.net/ru/gost-7-79-2000/>

Назви джерел латиницею не транслітеруються, подаються в оригіналі. Бібліографія в списку References подається з указівкою мови джерела [in Ukrainian], [in English], [in French], [in German] тощо.

Зверніть увагу! У списку References перекладу англійською мовою підлягають **назва праці**: *Mova i polityka [Language and politics]*, **періодичного видання**: *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research*, **матеріалів наукових конференцій**: *Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 1000-littiu Khotyna – Khotyn's 1000th anniversary* (див. таблицю далі).

Якщо в статті використано праці автора одного й того самого року публікації, до цифр необхідно додати буквенний суфікс латиницею відповідно до розташування в списку літератури (Булаховський, 1946а; Булаховський, 1946б).

Книги

Література	References
Один автор	
Лисиченко, Л. (1997). <i>Лексико-семантична система української мови</i> . Харків: ХДПУ імені Г. С. Сковороди.	Lysychenko, L. (1997). <i>Lexiko-semantyshna systema ukrainskoi movy [Lexico-semantic system of the Ukrainian language]</i> . Kharkiv: KhDPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
Два автори й більше	
Ужченко, В. Д., & Ужченко, Д. В. (1998). <i>Фразеологічний словник української мови</i> . Київ: Освіта.	Uzhchenko, V. D., & Uzhchenko, D. V. (1998). <i>Frazeologichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]</i> . Kyiv: Osvita [in Ukrainian]
Багатотомне видання	
Білецький, Л. І. (2015). <i>Історія української літератури. Народна поезія</i> . (Т. 1). Івано-Франківськ: Місто НВ.	Biletskiy, L. I. (2015). <i>Istoriia ukrainskoi literatury. Narodna poeziia [History of Ukrainian Literature. Folk poetry]</i> . (Vol. 1). Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].
Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). <i>Словник української мови</i> . (Т. 1–11). Київ: Наук. думка.	Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). <i>Slovnnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]</i> . (Vols. 1–11). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
Частина книги	
Лисиченко, Л. А. (2011). Архаїчні назви одягу в говірках Слобожанщини. У <i>Ці невичерпні глибини мови</i> (с. 74–87). Харків: Основа.	Lysychenko, L. A. (2011). Arkhaichni nazvy odiahu v hovirkakh Slobozhanshchyny [Archaic names of clothes in the dialects of Slobozhanshchyna]. In <i>Tsi nevycherpni hlybyny movy – These inexhaustible depths of language</i> (pp. 74–87). Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
Автор і перекладач	
Шекспір, В. (2016). <i>Ромео і Джульєтта</i> . (Ю. Андрухович, перекл.). Київ : А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га.	Shakespeare, W. (2016). <i>Romeo i Dzhulietta [Romeo and Juliet]</i> . (Yu. Andrukhovych, trans.). Kyiv: A-Ba-Ba-Ha-La-Ma-Ha [in Ukrainian].

Редактор (без автора)	
Дубічинський, В. В. (Ред.). (2006). <i>Сучасний тлумачний словник української мови</i> . Харків: Школа.	Dubichunskyi, V. V. (Ed.). (2006). <i>Suchasnyi tлумachnui slovnyk ukraïnskoi movy [Modern Dictionary of Ukrainian]</i> . Kharkiv: Shkola [in Ukrainian].
* Редактор – (Ed.), редактори – (Eds.).	
Автор і редактор	
Олійник, Б., & Шевчук, С. (Ред.). (2006). <i>Вибрані твори</i> . (Т. 1–2). Київ: Укр. енциклопедія.	Oliinyk, B., & Shevchuk, S. (Ed.). (2006). <i>Vybrani tvory [Selected Works]</i> . (Vols. 1–2). Kyiv: Ukr. entsyklopediia [in Ukrainian].
Для всіх видань, крім першого	
Масенко, Л. Т. (2004). <i>Мова і політика</i> . (2-ге вид.). Київ: Сосяшник.	Masenko, L. T. (2004). <i>Mova i polityka [Language and politics]</i> . (2nd ed.). Kyiv: Soniashnyk [in Ukrainian].

Періодичні видання
 (журнали, збірники наукових праць, матеріали конференцій)

Література	References
Один автор	
Вербич, С. (2010). Українська ономастика: перспективи розвитку. <i>Українська мова</i> , 3, 73–80.	Verbych, S. (2010). Ukrainiska onomastyka: perspektyvy rozvytku [The Ukrainian onomastics: the prospects for development]. <i>Ukrainska mova – Ukrainian language</i> , 3, 73–80 [in Ukrainian].
Васильовська, І. (2017). Сучасний стан та проблеми української медичної термінології. <i>Теорія і практика викладання української мови як іноземної</i> , 13, 116–121. http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2018.13.1987 .	Vasylovska, I. (2017). Suchasnyi stan ta problemy ukraïnskoi medychnoi terminolohii [Current status and problems of Ukrainian medical terminology]. <i>Teoriia i praktyka vykladannia ukraïnskoi movy yak inozemnoi – Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language</i> , 13, 116–121. http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2018.13.1987 [in Ukrainian].
Два автори й більше	
Крапівник, Г. О., & Шпак, Ю. О. (2019). Сучасний ергономікон кав'ярень міста Харкова. <i>Лінгвістичні дослідження</i> , 50, 76–85. https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.10 .	Krapivnyk, H. O., & Shpak, Yu. O. (2019). Suchasny erhonomikon kaviaren Khar-kova [Contemporary Ergonyms for Coffee Houses in Kharkiv]. <i>Linhvistychni doslid-zhennia – Linguistic research</i> , 50, 76–85. https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.10 [in Ukrainian].

Матеріали конференції	
<p>Зибачинський, І. В. (2000). Розвиток початкової освіти в Хотинському повіті Бессарабської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. <i>Хотину – 1000 років. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-літтю Хотина</i> (с. 99–108). Чернівці: Прут.</p>	<p>Zybachynskiy, I. V. (2000). Rozvytok pochatkovoї osvity v Khotynskomu poviti Bessarabskoi hubernii v druhii polovyni 19 – na pochatku 20 st. [The development of the primary education in the Khotyn province of the Bessarabia Governorate in the second half of the 19th century – at the beginning of the 20th century]. <i>Khotynu – 1000 rokiv. Materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, prysviachenoї 1000-littiu Khotyna – Khotyn’s 1000th anniversary. The proceedings of the International scientific conference devoted to the 1000th anniversary of Khotyn</i> (pp. 99–108). Chernivtsi: Prut [in Ukrainian].</p>
<p>* У зв’язку із запровадженням Відкритого українського індексу наукового цитування (Open Ukrainian Citation Index – OUCI) в ЛІТЕРАТУРІ / REFERENCES для цитованих джерел, що мають DOI, необхідно обов’язково зазначити це відповідно до стилю APA.</p>	

Електронні ресурси

Періодичне видання	
<p>Шумський, О. Л. (2013). Професійна комунікація правоохоронців у контексті міжкультурної взаємодії. <i>Вісн. Нац. акад. Держ. прикордонної служби України</i>, 12. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_2_18.</p>	<p>Shumskiy, O. L. (2013). Profesiina komunikatsiia pravookhorontsiv u konteksti mizhkulturnoi vzaïemodii [Professional communication of law enforcement officials in the context intercultural interaction]. <i>Visn. Nats. akad. Derzh. prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Messenger of the National academy of State border police of Ukraine</i>, 12. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_2_18 [in Ukrainian].</p>
Книга	
<p>Ілляшенко, С. М., & Шипуліна, Ю. С. (2007). <i>Товарна інноваційна політика</i>. Суми: Університетська книга. Узято з ftp://lib.sumdu.edu.ua/Books/1539.pdf.</p>	<p>Illiashenko, S. M., & Shypulina, Yu. S. (2007). <i>Tovarna innovatsiina polityka [Product innovative policy]</i>. Sumy: Universytetska knyha. Retrieved from ftp://lib.sumdu.edu.ua/Books/1539.pdf [in Ukrainian].</p>
Без автора	
<p><i>Словник української мови online</i>. Узято з http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0.</p>	<p><i>Slovnnyk ukrainiskoi movy online [Dictionary of Ukrainian language online]</i>. Retrieved from http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0 [in Ukrainian].</p>

Словник української мови online. Узято з http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0 .	<i>Slovnuk ukraïnskoi movy online [Dictionary of Ukrainian language online]. Retrieved from http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0 [in Ukrainian].</i>
--	---

Автореферати дисертацій / дисертації

Список літератури	References
Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата наук	
Олешко, Ю. Л. (2017). Староукраїнська проповідь XVII ст. у комунікативно-когнітивному вимірі. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка.	Oleshko, Y. L. (2017). Staroukrainska propovid 17 st. u komunikativno-kohnityvnomu vymiri [Old Ukrainian Sermon of the 17th Century in Communicative and Cognitive Dimension]. <i>Extended abstract of candidate's thesis</i> . Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора наук	
Литвиненко, Н. П. (2010). Сучасний український медичний дискурс. (Автореф. дис. ... докт. філол. наук). Київ: Ін-т укр. мови НАН України.	Lytvynenko, N. P. (2010). Suchasnyi ukrainskyi medychnyi dyskurs [Modern Ukrainian medical disciurse]. <i>Extended abstract of doctor's thesis</i> . Kyiv: Instytut ukr. movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук	
Блажчук, Ю. І. (2008). Антропонімія Уманщини XVII – початку XXI ст. (Дис. ... канд. філол. наук). Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова.	Blazhchuk, Yu. I. (2008). Antroponimiia Umanshchyny XVII – pochatku XXI st. [The anthroponymy of Uman region of the period between the 17th century and the beginning of the 21st century]. <i>Candidate's thesis</i> . Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук	
Торчинський, М. М. (2010). Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови. (Дис. ... докт. філол. наук). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка.	Torchynskiy, M. M. (2010). Struktura, typolohiia i funktsionuvannia onimnoi leksyky ukrainskoi movy [The structure, typology and functioning of naming expressions in Ukrainian]. <i>Doctor's thesis</i> . Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
* У бібліографічних описах авторефератів і дисертацій необхідно вказувати назву університету, у якому захищено дисертацію.	

ЗМІСТ

Осінова Т. Ф. Міждисциплінарні горизонти сучасної української лінгвістики (до читачів журналу <i>Лінгвістичні дослідження</i>).....	3
---	---

ІСТОРІЯ МОВИ

Космеда Т. А. Українська історіографія: психолінгвістичні ідеї Івана Франка (на матеріалі праці <i>Із секретів поетичної творчості</i>).....	6
Лучик А. А. Розвиток вітчизняного мовознавства в українських університетських центрах: від традиції до інновації.....	24
Луценко П. О. Етапи та ракурси вивчення дихотомії свій – чужий у вітчизняному мовознавстві (фрагментарно-аспектуальний огляд).....	44
Шкіцька І. Ю. Ділова українська мова: від колоніальних стереотипів до норми.....	55

ГРАМАТИКА

Брус М. П. Лінгвалізація образу жінки в <i>Добриловому Євангелії</i> 1164 року: етимологічний, словотвірний і лексичний аспекти.....	73
Жуйкова М. В. Семантика конструкцій з прийменником <i>через</i> в українській мові... 88	
Чурсіна Л. В. Англіцизми з формантом <i>-ing</i> у французькій мові та питання чистоти мови.....	105

ТЕРМІНОЛОГІЯ

Зіненко Я. В. Фехтувальний спорт як соціокультурний феномен і фаховий дискурс: екстралінгвальний вимір.....	122
Кривець О. М. Семантичне калькування в галузі української науково-технічної термінології.....	131

ЛІНГВОПОЕТИКА

Волошин В. О., Радчук О. В., Скоробогатова О. О. Характеристика функціонування біномів за частинами мови в поезії Бориса Олександрів та Ганни Черинь.....	140
Польщак А. Л. Хаос і порядок у романі Г. К. Честертон <i>Людина, яка була четвергом</i> : лексико-семантичний аналіз опозицій.....	151
Радченко Ю. В. Металогійний наратив війни в сучасній мілітарній поезії як репрезентант духовних змін у свідомості українців.....	160

ДИСКУРСОЛОГІЯ

Сизонов Д. Ю. Мультиmodalність та інтертекстуальність: точки перетину в рекламі мілітарного часу.....	170
Марковська М. В. Топонімний простір у романі <i>У степу під Авдіївкою</i> О. Вільчинського.....	185

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВНИХ ДИСЦИПЛІН

Жукова А. Р. Підвищення кваліфікації викладача мовних дисциплін у вищій школі як компонент системи безперервного професійного розвитку.....	196
Відомості про авторів.....	206
Рецензенти збірника наукових праць «Лінгвістичні дослідження» у 2025 році.....	208
Інформаційний лист.....	209

Наукове видання

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди**

Випуск 63

Відповідальний за випуск д.ф.н., проф. *Н. Піддубна*

Коректор *Л. Удовіченко*

Комп'ютерна верстка *О. Ісаєвої*

Підписано до друку 02.12.2025. Формат 60 × 84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 15,0. Тираж 300 прим. Ціна договірна.

Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Віддруковано в типографії ФОП Андреев В. М.
вул. Богомольця, 9/50, Харків, 61166; тел. +38(067)2989568
Свідоцтво про державну реєстрацію № 200480000000269483 від 22.07.2025.
ep.zakaz@gmail.com